

Каскад жорстокості:

Аналіз тактики російських подвійних ударів в Україні

Присвячується всім постраждалим від подвійних ударів в Україні та Сирії. З глибокою повагою до всіх рятувальників і служб екстреного реагування, які безстрашно і самовіддано допомагають постраждалим після російських атак.

Особлива подяка організації «Білі шоломи» за співавторство першого розділу цього звіту.

Про авторів

TRUTH HOUNDS (TH) – українська громадська організація, яка спеціалізується на документуванні та розслідуванні міжнародних злочинів і серйозних порушень прав людини в Україні та інших постраждалих від конфліктів регіонах Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії.

The White Helmets («Білі Шоломи») – гуманітарна організація, яка допомагає громадам підготуватися, реагувати та відновлюватися після нападів у Сирії. Її метою є порятунок життів, сприяння правосуддю та зміцнення стійкості громад.

Цей документ був підготовлений за фінансової підтримки Європейського Союзу та Національного фонду на підтримку демократії (NED). Зміст цього документа є виключною відповідальністю Truth Hounds і за жодних обставин не може розглядатися як такий, що відображає позицію Європейського Союзу або NED.

ЗМІСТ

3	Резюме
5	Методологія
7	Розділ 1. Подвійні удари в сучасній війні
9	1.1. Подвійні удари в Сирії
14	Розділ 2. Російські подвійні удари в Україні: коротка характеристика
23	Розділ 3. Покровськ: обставини та відповідальність
27	3.1. Відповідальність за напад
30	Розділ 4. Черкаська Лозова: обставини та відповідальність
37	4.1. Відповідальність за напад
40	<u>Розділ 5. Міжнародно-правова перспектива</u>
42	5.1. Подвійні удари по цивільних особах та цивільних об'єктах
42	5.1.1. Захист цивільних осіб і цивільних об'єктів за міжнародним гуманітарним і кримінальним правом
46	5.1.2. Відповідні задокументовані інциденти
50	5.2. Практика подвійних ударів, коли перший наноситься по військовій цілі
50	5.2.1. Коли подвійні удари, включно із першим ударом по військовій цілі, однозначно є воєнним злочином
56	5.2.2. Коли подвійний удар по первинній військовій цілі не є безсумнівним воєнним злочином
60	Висновки та рекомендації
64	Список учасників дослідження
65	Додаток I

Резюме

Подвійні удари стали жорстокою тактикою в сучасних збройних конфліктах, зокрема під час повномасштабної війни, яку Росія веде проти України. Після початкового удару слідує вторинний, який зазвичай націлений на рятувальників, медиків та інших цивільних осіб, що посилює паніку і страждання, викликані першим ударом.

Цей звіт має на яеті дослідити природу та наслідки російських подвійних ударів в Україні, а також надати правову оцінку цим діям і проаналізувати це явище у контексті міжнародного права.

Для створення ширшого аналізу російських подвійних ударів ми співпрацювали з Сирійською цивільною обороною, широко відомою як «Білі шоломи», щоб включити їхні висновки до цього звіту. З 2014 року «Білі шоломи» надають гуманітарну допомогу в умовах великої небезпеки, а їхній досвід роботи в Сирії забезпечує цінний додатковий погляд на тактику подвійних ударів.

У ході підготовки цього звіту дослідники Truth Hounds верифікували 36 випадків подвійних ударів, завданих Росією з початку повномасштабного вторгнення в Україну в лютому 2022 року по 31 серпня 2024 року. Ця кількість охоплює лише ті випадки, що були підтвержені згідно з методологією дослідження, яка передбачає верифікацію місця удару, інтервалу від п'яти хвилин до кількох годин між ударами по одній локації (залежно від контексту нападу), а також підтвердження прибуття служб швидкого реагування.

Загальна ж кількість відстежених Truth Hounds інцидентів, що мають ознаки подвійних ударів, перевищує 60.

До цього числа входять також ті випадки, коли не вдалося підтвердити хоча б один із критеріїв верифікації, описаних вище.

На початку повномасштабного вторгнення інтенсивність російського наступу перевищувала можливості медіа та правозахисних організацій ретельно документувати та інформувати про такі удари, що ускладнило точний облік та аналіз випадків, починаючи з 2022 року. Попри цей виклик, у 2024 році намітилася чітка тенденція до зростання частоти таких ударів. З 1 січня по 31 серпня 2024 року ми верифікували 20 випадків подвійних ударів, що перевищує сукупну кількість за 2022 і 2023 роки, вказуючи на тривожну ескалацію використання цієї тактики у збройному конфлікті. Однак фактична кількість таких ударів, ймовірно, є значно вищою.

Зокрема, різко зросла кількість подвійних ударів із застосуванням ракет, а саме балістичних 9M723 і крилатих 9M727 / 9M728 / 9M729, які запускаються з оперативно-тактичного ракетного комплексу «Іскандер». Збільшення кількості подвійних ударів збігається з призначенням нового командувача Ракетних військ і артилерії Російської Федерації, а також нового начальника Головного ракетно-артилерійського управління Міністерства оборони Російської Федерації. Цей факт вимагає подальшого розслідування, щоб виявити основні взаємозалежності, включаючи потенційні зміни в оперативній стратегії або тактичних пріоритетах під їхнім керівництвом.

Ми виявили чітку закономірність у цих нападах, які зазвичай характеризуються інтервалом у кілька десятків хвилин між ударами: майже у всіх випадках другий удар призводить до жертв

переважно серед тих, хто першими прибувають на місце події, зокрема рятувальників, медиків, поліцейських та інших. Російські війська регулярно завдають повторних ударів не лише на основі розрахунків щодо потенційного прибуття служб швидкого реагування на місце первинної атаки, але й шляхом утримання контролю над територією за допомогою розвідувальних безпілотних літальних апаратів. Інформація з відкритих джерел доводить те, що такі повторні удари наносилися, коли російські війська могли підтвердити прибуття на місце удару представників служб швидкого реагування та інших цивільних осіб.

Крім того, ми зібрали докази, що російська пропаганда активно заохочує такі напади та намагається легітимізувати вбивства тих, хто надає першу допомогу, особливо співробітників Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Національної поліції України, які є захищеними особами згідно з міжнародним гуманітарним правом.

У цьому звіті представлено ґрунтовний аналіз двох резонансних випадків подвійних ударів: один – у Покровську 7 серпня 2023 року, інший – у Черкаській Лозовій 19 травня 2024 року. Удари були завдані крилатими та балістичними ракетами відповідно, в обох випадках запущеними з оперативно-тактичного ракетного комплексу «Іскандер». Окрім детального аналізу обставин та наслідків цих нападів, це дослідження також проливає світло на алгоритм встановлення осіб, відповідальних за планування та виконання ударів із застосуванням таких ракет.

У звіті також міститься правова оцінка ключових нападів, що розглядаються, а також детальний аналіз тактики подвійних ударів. Він пропонує ретельний розгляд умов, за яких подвійні удари можуть вважатися воєнним злочином, і коли їх застосування може бути визнане законним.

Методологія

Рішення провести комплексне дослідження російських подвійних ударів було зумовлене спостереженнями за зростанням кількості таких нападів в Україні, починаючи з весни 2024 року.

У цьому звіті під поняттям «подвійні удари» розуміється тактика нанесення двох або більше послідовних ударів по одній цілі або території з інтервалами між ними від щонайменше п'яти хвилин до кількох годин (залежно від обставин нападу). Цей проміжок часу є достатнім для того, щоб на місце прибули служби швидкого реагування та розпочали свою роботу.

Використовуючи щоденний моніторинг відкритих джерел, команда Truth Hounds систематично фіксувала інциденти, які мали ознаки подвійних ударів. Після чого інциденти ретельно верифікувались нашою дослідницькою групою, яка аналізувала наявні дані з відкритих джерел і детально досліджувала усі обставини.

Процес верифікації передбачав оцінку інцидентів за такими критеріями:

- (1) точне визначення місць обох ударів;
- (2) інтервал не менше п'яти хвилин між первинним і вторинним ударами по одній і тій самій території, а також прибуття й розгортання служб швидкого реагування.

Ці критерії дозволили нам ретельно дослідити інциденти та підтвердити їх достовірність і актуальність. Водночас ми визнаємо, що такий підхід не дозволяє точно відобразити загальну кількість подвійних ударів через обмеженість інформації з відкритих джерел. Однак нашою метою є не визначення загальної кількості таких ударів, а вивчення їхньої схеми та перебігу.

У низці випадків верифікацію було посилено завдяки участі польових дослідників, які відвідували місця ударів для збору доказів. У рамках роботи над цією темою документатори Truth Hounds провели шість польових місій, щоб зафіксувати перебіг і наслідки деяких конкретних подвійних ударів. Місії відбулися в Харкові, Черкаській Лозовій, Покровську, Запоріжжі, Одесі та Хмельницькому. Документування подвійних ударів наша команда розпочала у квітні 2023 року, невдовзі після інциденту в Хмельницькому.

Подальші польові дослідження проводились з травня по липень 2024 року.

Інтерв'ю зі свідками та потерпілими здійснювалися відповідно до методології документування, яку Truth Hounds застосовує з 2014 року. Інтерв'ю проводилися без перекладу – мовою, якій надавали перевагу співрозмовники. Кожен учасник був поінформований про цілі дослідження та надав згоду на використання наданої ним інформації. З міркувань безпеки та захисту свідків ми не публікуємо імена та будь-яку іншу ідентифікаційну інформацію респондентів.

Важливим компонентом дослідження стали інтерв'ю з групою експертів з питань російського ракетного озброєння і командного ланцюга при його застосуванні. З міркувань безпеки та відповідно до умов нашої співпраці особи цих експертів залишаються анонімними.

Крім того, значна частина цього звіту ґрунтується на інформації з відкритих джерел, зібраної шляхом OSINT, зокрема щодо російських ракетних бригад, угруповань військ і контекстуальних деталей проаналізованих ударів.

Ми також розробили правову позицію Truth Hounds щодо законності та потенційної класифікації подвійних ударів, провівши всебічний аналіз цих нападів в Україні та огляд відповідних правових джерел. Крім того, ми врахували погляди експертів з прав людини та міжнародних правників, які досліджували подвійні удари в інших конфліктах.

Щоб отримати більш повну картину російських подвійних ударів, ми розширили наше дослідження, включивши до нього сирійський контекст. У цьому процесі ми безпосередньо співпрацювали з сирійською неурядовою організацією «Білі шоломи» (Сирійська цивільна оборона), яка надає допомогу постраждалим від конфлікту в Сирії. Представники цієї організації часто ставали мішенню подвійних ударів і об'єктом російської пропаганди, яка звинувачувала їх у причетності до «терористичної» діяльності. «Білі шоломи» підготували [Підрозділ 1.1](#) цього звіту, в якому детально описуються подвійні удари в Сирії.

Розділ 1.

Подвійні удари в сучасній війні

Термін «подвійний удар» означає техніку стрільби, яка полягає у швидкому послідовному здійсненні двох пострілів по одній і тій самій цілі для максимізації ймовірності її нейтралізації. Ефективність цього методу досягається завдяки впливу двох куль, що влучають майже в одне й те саме місце на тілі супротивника.

Хоча ця техніка спочатку асоціювалася з вогнепальною зброєю, з часом концепція подвійного удару розширилася й нині охоплює використання ракетного озброєння, безпілотників, артилерії та авіаційних бомб у бойових діях. Тактика подвійного удару на полі бою передбачає завдання двох послідовних ударів по одній точці з коротким інтервалом між ними. Цей інтервал зазвичай достатній для того, щоб рятувальники, медичний персонал та інші служби швидкого реагування встигли прибути на місце події та розпочати надання допомоги постраждалим від першого удару. Отже, другим ударом атакувальник прагне завдати шкоди рятувальникам, іншим цивільним особам та пораненим.

Можна припустити, що випадки подвійних ударів зумовлені усвідомленням нападником недостатньої точності наявної зброї для ураження військової цілі. Це спонукає його використовувати кілька аналогічних ракет, щоб підвищити ймовірність ураження обраної цілі.^[1]

Однак застосування такої зброї для нападу на цілі в густонаселених цивільних районах буде вважатися незаконним. Більше того, для знищення військової цілі, ракети повинні влучити в неї майже одночасно, щоб не дати можливості транспортним засобам або військовослужбовцям, проти яких спрямовані удари, покинути уражену територію.

Історія збройних конфліктів і військових операцій у XXI столітті надає численні приклади застосування такої тактики. Наприклад, під час найактивнішої фази американської кампанії з використання безпілотників, що проводилася переважно на Федерально керованих племінних територіях Пакистану (ФКПТ), були задокументовані випадки подвійних ударів. Перший підтверджений інцидент стався в травні 2009 року в Північному Вазиристані, що призвело до жертв як серед бойовиків, так і серед рятувальників.^[2]

Правозахисники та юристи неодноразово критикували численні випадки ударів американських безпілотників за порушення міжнародного гуманітарного права (МГП) і спричинену ними шкоду цивільному населенню.^[3] Зокрема, зазначалося, що практика подвійних ударів може вважатися воєнним злочином.

У незалежному спільному звіті Стенфордської міжнародної клініки з прав людини та врегулювання конфліктів і Клініки глобального правосуддя при Школі права Нью-Йоркського університету щодо атак американських безпілотників у Пакистані підкреслюється, що подвійні удари, ймовірно, порушують принципи МГП щодо розрізнення, пропорційності та запобіжних заходів, а також захищеного статусу медичного та гуманітарного персоналу та осіб *hors de combat* (тобто тих, хто вибув зі строю в збройному конфлікті).^[4]

Подвійні удари детально задокументовані в країнах Південно-Західної Азії, де вони здійснювалися різними сторонами з використанням різної зброї. Яскравим прикладом став інцидент у місті Сана, Ємен, 16 жовтня 2016 року, на тлі втручання Саудівської Аравії в громадянську війну в Ємені, коли під час похоронної церемонії була атакована зала «Аль-Кубра Голл». В результаті нападу загинуло щонайменше 137 цивільних осіб і ще 695 отримали поранення.^[5] Хоча на церемонії були присутні військові та цивільні чиновники, залучені до бойових дій, експерти з прав людини наполягали на тому, що напад був незаконно непропорційним через присутність кількох сотень цивільних осіб.^[6] Додатковим елементом цього нападу було використання тактики подвійного удару. Свідки повідомляли, що через кілька хвилин після

першого удару перших двох бомб був завданий наступний удар третьою і, ймовірно, четвертою бомбою.^[7] Момент другого удару був зафіксований на відео.^[8] Попри широке засудження з боку міжнародних організацій, використання подвійних ударів продовжувалося протягом усієї громадянської війни в Ємені.^[9]

Подвійні удари також були неодноразово задокументовані під час ескалації в секторі Газа. Наприклад, у спільному звіті організації «Лікарі за права людини-Ізраїль» (Physicians for Human Rights-Israel, PHR-I) та місцевих палестинських неурядових організацій зазначається, що у 2014 році неодноразові ізраїльські авіаудари в Газі були спрямовані саме на рятувальників і бригади медичної евакуації, які реагували на перші удари. На основі свідчень очевидців у звіті підтверджується, що тактика подвійного удару призводила до важких поранень або загибелі медичного персоналу після прибуття на місце першого удару.^[10]

Ця тактика використовувалася і в подальших конфліктах у регіоні. Зокрема, після нападу ХАМАС у жовтні 2023 року Армія оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) продовжувала застосовувати тактику подвійного удару. Один з найбільш відомих інцидентів стався 13 липня 2024 року, коли ЦАХАЛ здійснив напад на Аль-Мавасі на півдні Гази. Перший напад був спрямований на будівлю, в якій, за даними ізраїльської сторони, перебували військові командири ХАМАС. Після прибуття рятувальних команд був завданий наступний удар боеприпасом невідомого типу, який вибухнув на людній вулиці прямо перед автомобілями Цивільної оборони Гази. Внаслідок цих двох ударів загинуло понад 90 осіб.^[11]

1.1. Подвійні удари в Сирії

Використання подвійних ударів стало розповсюдженою практикою під час громадянської війни в Сирії. Сирійський центр правосуддя та підзвітності (The Syria Justice and Accountability Centre, SJAC)^[12] зафіксував 58 випадків подвійних ударів, що сталися в період з 2013 по 2021 рр.^[13] Ця кількість включає лише ті інциденти, які розслідувачі перевірили на основі трьох ключових критеріїв: (а) місце першого удару; (б) прибуття служб швидкого реагування або цивільних осіб на місце після здійснення удару; і (в) здійснення щонайменше однієї наступної атаки на те саме місце впродовж години після прибуття служб швидкого реагування або цивільних осіб на місце після здійснення першого удару.

Всі ці інциденти сталися за межами території, контрольованої сирійським урядом, що вказує на відповідальність сирійських урядових сил та їхнього союзника, Росії, за ці удари. Автори доповіді відзначають, що кількість та інтенсивність подвійних ударів значно зросла після вступу Росії в конфлікт у 2015 році, що призвело до різкого збільшення масштабів руйнувань.^[14]

Ці удари в Сирії мали на меті не лише завдати шкоди цивільному населенню, але й були націлені на рятувальників, включаючи Сирійську цивільну оборону, широко відому як «Білі шоломи», яка з моменту свого створення у 2014 році надає життєво важливі гуманітарні послуги в умовах величезної небезпеки. Їхня роль у по-

^[12] Сирійський центр правосуддя та підзвітності (SJAC) – це сирійська правозахисна організація, яка працює над забезпеченням реального правосуддя та підзвітності в Сирії, притягаючи винних до відповідальності та розглядаючи скарги з метою досягнення тривалого миру. SJAC збирає документацію про порушення з усіх доступних джерел, зберігає її в захищеній базі даних, каталогізує відповідно до стандартів прав людини та аналізує, використовуючи юридичну експертизу та методологію для обробки 'великих даних'.

рятунку цивільного населення від авіаударів та інших нападів ще більше ускладнилася через умисне застосування подвійних ударів.

У 2023 році «Білі шоломи» повідомили, що з початку їхньої діяльності 306 їхніх рятувальників загинули від рук сирійських і російських збройних сил, здебільшого внаслідок подвійних ударів під час рятувальних операцій.^[15]

Цей підрозділ звіту висвітлює використання подвійних ударів під час сирійського конфлікту та їх серйозні наслідки для «Білих шоломів». Розглядаючи ключові інциденти та оперативні виклики, ми прагнемо пролити світло на величезні ризики, що постають перед цими рятувальниками, а також на те, як вони адаптуються, щоб продовжувати рятувати життя в умовах постійної небезпеки.

Інцидент 1: березень 2016 року – переломний момент: завод із виробництва оливкової олії в Бініні

У березні 2016 року, за словами рятувальника «Білих шоломів», стався один з перших помітних випадків подвійного удару з боку Росії. Після першого авіаудару по заводу із виробництва оливкової олії в Бініні, на північ від міста Маарат ан-Нуман, волонтери «Білих шоломів» поспішили на місце події, щоб допомогти пораненим. За кілька хвилин по тому ж об'єкту була завдана серія з близько 11 ударів з інтервалом у п'ять-десять хвилин, в результаті чого загинуло кілька рятувальників, інші отримали поранення.^[16] Цей інцидент став ключовим моментом у визнанні тактичного зсуву в бік ударів, спрямованих на команди екстреного реагування. «Білі шоломи» були змушені швидко адаптувати свої

оперативні протоколи для зменшення ризиків, оскільки ці удари стали регулярною загрозою.

Інцидент 2: 5 травня 2016 року – напад на табір ВПО Аль-Камуне

5 травня 2016 року було здійснено напад на табір внутрішньо переміщених осіб (ВПО) Аль-Камуне на півночі Ідлибу, в результаті якого з літака було випущено три ракети, що призвело до загибелі близько 45 осіб і поранення ще близько 70 осіб. У проміжку між першими двома ударами «Білі шоломи» та інші гуманітарні команди прибули, щоб евакуювати сім'ї, надати допомогу пораненим і локалізувати пожежу. Коли вони працювали, третій удар припав на табір, поруч із пожежною машиною та кількома волонтерами.^[17]

Інцидент 3: 22 липня 2019 року – атака на ринок Маарат ан-Нуман

Маарат-ан-Нумані. Перший удар призвів до численних жертв серед цивільного населення. Волонтери «Білих шоломів» прибули невдовзі після першого удару, щоб надати допомогу та підтримати постраждалих. Через кілька хвилин після їхнього прибуття в тому ж місці впала друга бомба, яка влучила як у цивільних, так і в рятувальників, які залишилися живими. За словами рятувальника «Білих шоломів», присутнього на місці події, ця друга атака призвела до загибелі понад 80 і поранення понад 200 осіб,^[18] що підкреслює розраховану жорстокість подвійних ударів, коли мішенню стають самі рятувальники. Серед жертв був Амір аль-Бунні, 25-річний рятувальник, який був переміщений з Ваді Барада і оселився в Маарат ан-Нумані.

Свідки нападу стверджують, що поблизу місця бомбардування не було жодних військових об'єктів. Відеоматеріали з відкритих джерел підтверджують, що рятувальні команди прибули на місце події після першого удару, але через вісім хвилин літак здійснив ще один напад.^[19]

Збройні сили Російської Федерації офіційно заперечили свою причетність до нападу, заявивши, що їхня авіація не працювала в цьому районі 22 липня. Щобільше, вони стверджували, що ринок взагалі не постраждав. У зв'язку з

цим вони опублікували кадри з розвідувального безпілотною та відео, зняте з землі, на яких зображений неушкоджений місцевий ринок в Маарат ан-Нумані. Однак на продемонстрованих кадрах насправді був зображений гуртовий ринок Аль-Хал, розташований за 350 метрів від ринку, який став мішенню в той день.^[20]

Аналіз, проведений розслідувачами з The New York Times, що включав відеозаписи очевидців, бортовий журнал і записи з кабіни пілотів, переконливо свідчить про те, що російські війська дійсно відповідальні за напад.^[21] Згідно з розслідуванням ВВС, російський винищувач, як повідомляється, вилетів з авіабази Хмеймім, розташованої приблизно за 80 км від міста Маарат-ан-Нуман, де був здійснений напад.^[22]

Ці напади також супроводжувалися багаторівневою пропагандистською кампанією за підтримки Росії та поширенням неправдивих наративів про діяльність сирійських гуманітарних організацій, зокрема «Білих шоломів». Погрози насильства і неправдиві звинувачення, в тому числі в тероризмі, на адресу «Білих шоломів» були спрямовані на те, щоб підірвати їхні зусилля з надання допомоги жертвам і виправдати їхнє вбивство.^[23]

Загибель рятувальника Амра аль-Бунні внаслідок російського подвійного удару по ринку у Маарат ан-Нумані 22 липня 2019 року.
Фото надане «Білими шоломами»

Оперативні виклики та адаптація

Зростання частоти подвійних ударів після вступу російських військ у конфлікт змусило «Білі шоломи» швидко адаптуватися, щоб забезпечити своє виживання та ефективність. Їхня робота перетворилася на хиткий баланс між порятунком життів та орієнтуванням на мінливому і небезпечному полі бою.

У відповідь на зростаючу загрозу подвійних ударів «Білі шоломи» запровадили нові оперативні протоколи, спрямовані на мінімізацію ризику додаткових атак. Тепер команди застосовують двофазний підхід при вході в зону ураження. Спочатку невелика група швидкого реагування входить в зону для швидкої оцінки та визначення нагальних потреб. Після цього до неї приєднується друга команда, яка чекає певний час, перш ніж увійти на місце, щоб переконатися у безпеці. Потім друга команда продовжує надавати допомогу та евакуює поранених у більш безпечне місце.

Цей обережний підхід доповнюється стратегічною розвідкою. Низькорівнева розвідка проводиться з використанням мотоциклів і піших патрулів, що дозволяє командам оцінити ситуацію і переконатися в тому, що подальші напади не є неминучими. Цей метод забезпечує мінімальну присутність у небезпечній зоні доти, доки вона не стане безпечною, підвищуючи безпеку як рятувальників, так і тих, кому вони допомагають.

Ці методи розвідки передбачають оцінку ситуації навколо, моніторинг повітряної активності та пошук ознак додаткових ворожих намірів. Волонтери використовують знання місцевості та спостерігачів, щоб спрогнозувати ймовір-

ність подальших ударів. Цей метод є життєво важливим для запобігання подальшим жертвам, але це відбувається ціною затримки критично важливої допомоги жертвам, які опинилися в пастці внаслідок першого удару.

«Білі шоломи» все частіше інтегрують передові технології спостереження у свої протоколи реагування. Вони використовують систему раннього попередження, яка надсилає сповіщення з прив'язкою до місцезнаходження через Telegram і Facebook. Наприклад, підписники в Ідлібі отримують сповіщення про потенційні удари в цьому районі, що допомагає їм підготуватися і реагувати більш ефективно.

Крім того, центри та лікарні «Білих шоломів» обладнані системою світлового оповіщення для передачі критично важливої інформації. Жовте світло вказує на літак, що наближається, червоне – на те, що літак знаходиться за хвилину від місця, а синє – на те, що прибувають поранені. Ця система допомагає координувати реагування та ефективніше управляти ресурсами.

Команди розвідників також надають інформацію в режимі реального часу про пересування противника та потенційні загрози. Ці дані дають змогу безпечніше і більш виважено входити в зону ураження. Попри ці технологічні досягнення, середовище підвищеного ризику продовжує створювати виклики й обмеження, що вимагає постійної адаптації та пильності.

Постійний страх стати мішенню є щоденною реальністю для них, оскільки вони є свідками наслідків жахливого насильства і стикаються з постійною небезпекою нових нападів. Визнання

цього страху має вирішальне значення, оскільки він формує кожен аспект їхньої діяльності.

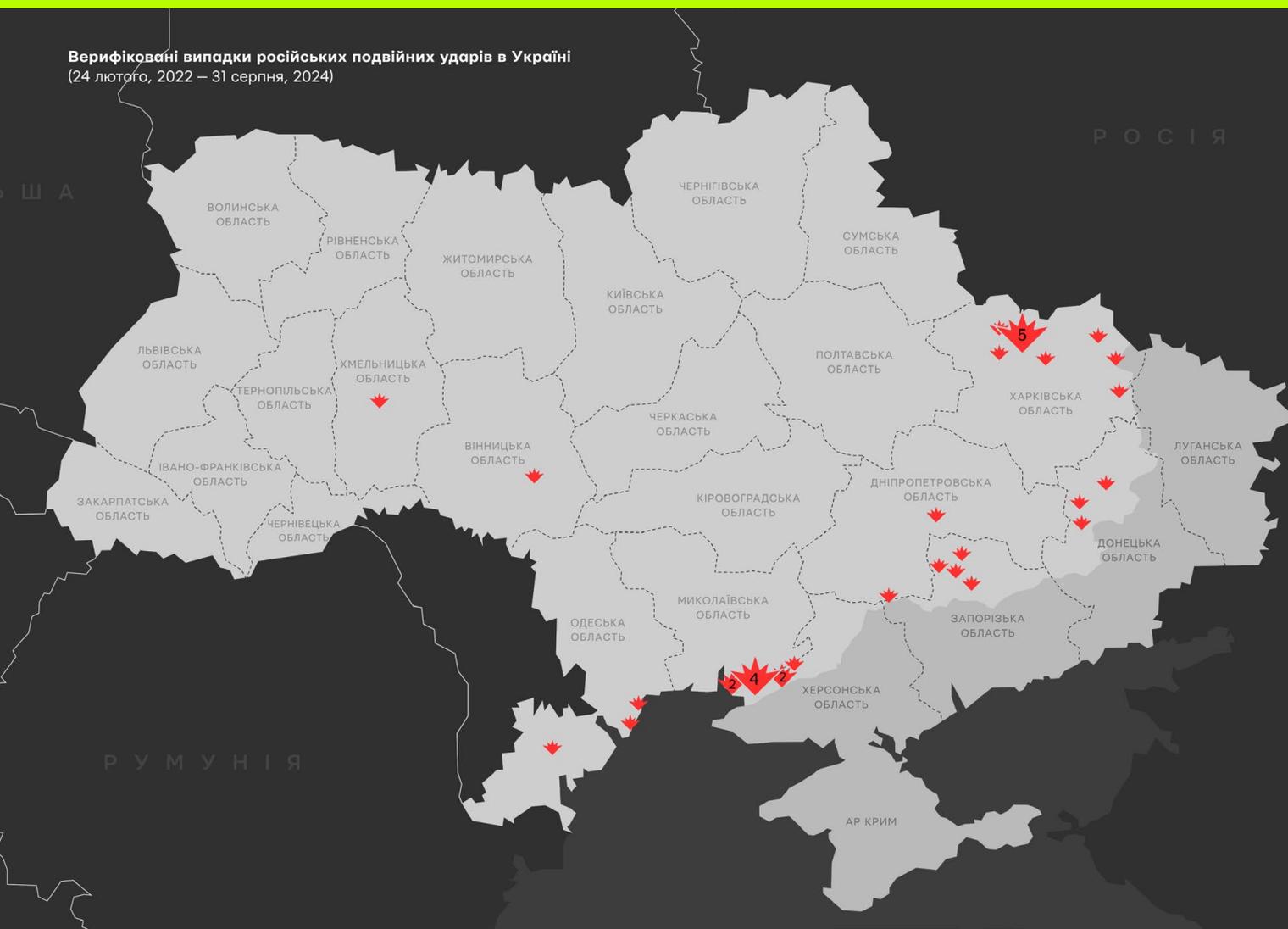
Травма, викликана неодноразовими актами насильства, загибеллю цивільних осіб та втратою колег-добровольців, має довготривалий вплив на психічне здоров'я рятувальників. Страх, що кожна місія може стати для них останньою, є повсюдним, проте вони продовжують працювати в цих умовах. Запровадження офіційних служб психологічної підтримки наприкінці 2022 року стало важливим кроком на шляху до подолання психологічних наслідків цієї роботи для рятувальників.

Мужність та стійкість «Білих шоломів» вселяє надію та підтримує громади, в яких вони працюють. Попри постійну загрозу подвійних ударів, їхня присутність забезпечує життєво важливе відчуття безпеки для цивільного населення, запевняючи, що допомога доступна навіть у таких критичних ситуаціях. Їхня здатність діяти в таких умовах є прикладом непохитної відданості гуманітарним принципам і добробуту своїх громад.

Застосування подвійних ударів російськими військами під час сирійського конфлікту є прикладом крайніх заходів, спрямованих на деморалізацію як цивільного населення, так і гуманітарних працівників, які ризикують своїм життям заради порятунку інших. Усвідомлюючи небезпеку, «Білі шоломи» продовжують працювати в такому небезпечному середовищі, адаптуючи свої протоколи, використовуючи інноваційні інструменти та протистоячи психологічному тягарю безперервного насильства.

Розділ 2. Подвійні удари РФ в Україні: коротка характеристика

Верифіковані випадки російських подвійних ударів в Україні
(24 лютого, 2022 – 31 серпня, 2024)

Дослідники Truth Hounds верифікували 36 випадків подвійних ударів, завданих Росією з початку повномасштабного вторгнення в Україну в лютому 2022 року до 31 серпня 2024 року (детальна таблиця зі всіма підтвердженими випадками доступна в Додатку 1 до цього звіту). Ця цифра охоплює лише ті випадки, які були перевірені нами відповідно до критеріїв, викладених у розділі «Методологія». Зокрема, вона включає випадки, коли було підтверджено місце атаки, коли між ударами по одній локації був інтервал від кількох хвилин до кількох годин (залежно від обставин нападу), а також випадки, коли було зафіксовано прибуття служб швидкого реагування.

Загальна кількість відстежених Truth Hounds інцидентів, що мають ознаки застосування тактики подвійних ударів, перевищує 60. До цього числа входять випадки, коли хоча б один із критеріїв перевірки, описаних вище, не вдалося підтвердити.

На початку повномасштабного вторгнення інтенсивність російського наступу перевищувала можливості ЗМІ та правозахисних організацій ретельно документувати та звітувати про напади. У результаті, навіть коли вони фіксувалися, такі деталі, як точне місце, кількість ударів, інтервали між ними та тип зброї, що використовувалася, часто були відсутні. Зокрема, відсутність повної інформації значно ускладнює точний облік та аналіз випадків за 2022 рік.

У цьому дослідженні ми не ставили за мету визначити точну кількість подвійних ударів, здійснених в Україні. Скоріше, ми прагнули проаналізувати їхні закономірності, перебіг, та оцінити законність. Цей розділ звіту пропонує всебічний огляд верифікованих подвійних ударів.

Перший підтверджений подвійний удар було здійснено 1 березня 2022 року, лише через чотири дні після початку повномасштабного вторгнення.^[24] Будівля Харківської обласної державної адміністрації була атакована двома ракетами: перша впала на площу перед будівлею о 8:01 ранку, за нею слідувала друга ракета, яка влучила в дах через 12 хвилин.^[25] У своєму звіті про порушення МГП в Україні

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) зазначила, що друга ракета була навмисно спрямована на рятувальників і людей, поранених першим ударом, що порушує статтю 41 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року.^[26] За офіційними даними, внаслідок цієї подвійної атаки загинули 44 людини.^[27]

У 2022 році Росія здійснила щонайменше шість подвійних ударів по військовій та цивільній інфраструктурі в Україні, використовуючи ракети, артилерію та безпілотники типу «Шахед». Ці удари були нанесені по Харкову 1 і 17 березня,^[28] селу Наталівка в Запорізькій області 18 березня,^[29] Дніпру 10 квітня,^[30] Білицькому в Донецькій області 14 серпня,^[31] і Ладижину у Вінницькій області 11 жовтня.^[32]

У 2023 році таких ударів було щонайменше десять. Однак у 2024 році їхня частота помітно зросла. З початку року до 31 серпня нам вдалося верифікувати 20 подібних ударів. Хоча ця цифра відображає лише підтвержені нами випадки, її перевищення над сумарним показником за 2022 і 2023 роки свідчить про значну ескалацію використання Росією тактики подвійних ударів з початку 2024 року.

Російські збройні сили використовують широкий спектр зброї для застосування подвійних ударів, в тому числі балістичні й крилаті ракети, ствольну та реактивну артилерію, а також ударні безпілотники та безпілотники FPV. Ідентифікація конкретного типу зброї може бути ускладненою через часто обмежену кількість фотодоказів уламків та труднощі, які виникають у польових дослідників під час доступу до місць ударів.

Серед задокументованих типів зброї, що використовувалася під час цих ударів, помітно переважають високоточні системи. До них відносяться крилаті ракети 3М54-1 «Калібр» і 9М727, 9М728 і 9М729 (часто їх спрощено називають «Іскандер-К»), балістичні ракети 9М723 (часто їх спрощено називають «Іскандер-М»), артилерійські снаряди та безпілотники, які дозволяють операторам підтримувати наведення на ціль до моменту ураження. Однак цей арсенал також включає види озброєнь, які не відзначаються

високою точністю. Наприклад, під час атаки на Чугуїв Харківської області 3 травня 2024 року Росія застосувала два реактивні снаряди з касетною бойовою частиною, запущені з системи залпового вогню «Торнадо-С» для першого нападу, а потім дві ракети, запущені із зенітно-ракетного комплексу С-300 через 50 хвилин, для другого нападу.^[33] Касетні боеприпаси призначені для ураження великої площі, що робить їх придатними для атак на розосереджені цілі. При ударі по наземних об'єктах із зенітно-ракетного комплексу С-300 застосовуються ракети 5В55 або 48Н6, які оригінально призначені для ураження повітряних цілей.^[34]

Відповідно, ці ракети є менш ефективними й менш точними при використанні проти наземних об'єктів. Однак, оскільки російські військові для першого удару навмисно використали таку зброю, що вражає велику площу, навіть застосування запущених з комплексу С-300 ракет з невисокою точністю, дозволило їм повторно влучити по тій самій території.

Зброя з меншою точністю також включає ударні безпілотники «Шахед» іранського виробництва, які Росія використовує для подвійних ударів. Ці безпілотники відхиляються від своєї цілі у разі застосування противником систем радіоелектронної боротьби, які можуть змістити безпілотник з визначеної за допомогою GPS траєкторії.^[35]

Однак у випадках подвійних ударів те, що безпілотники «Шахед» влучають в одне й те саме місце впродовж характерного часового інтервалу, який відповідає іншим задокументованим подвійним ударам, свідчить про те, що безпілотники успішно досягли намічених цілей у верифікованих інцидентах.

Серед ракетних озброєнь російські війська найчастіше використовують ракетні комплекси 9К720 «Іскандер» для завдання подвійних ударів. З 15 підтверджених нами ударів із застосуванням ракетного озброєння десять були здійснені крилатими ракетами 9М727, 9М728 і 9М729 та балістичними ракетами 9М723. Обидва типи вважаються високоточними, з круговим імовірним відхиленням до 10 метрів для балістичних ракет і до 30 метрів для крилатих ракет.^[36] Більшість подвійних ударів за участю

«Іскандерів» – це удари з використанням балістичних ракет 9М723. Це можна пояснити не лише маневреністю та складністю виявлення самого ракетного комплексу, високою швидкістю балістичної ракети, але також їх високою точністю, що дає змогу при повторному ударі вражати ту саму ціль.

9М727, 9М728, 9М729

Крилаті ракети

9М723

Балістична ракета

Тактика подвійних ударів використовується як проти цивільних об'єктів, так і проти законних військових цілей. Наприклад, 27 лютого 2023 року Росія атакувала військову базу одного з підрозділів Сил спеціальних операцій у Хмельницькому за допомогою безпілотників «Шахед». Перший удар близько 2:10 ночі уразив військову казарму. Польові дослідники Truth Hounds встановили, що внаслідок початкового удару жертв не було, проте сама казарма загорілася.^[37]

Другий удар безпілотника стався о 2:32 ночі, коли рятувальники вже прибули на гасіння пожежі. В результаті двоє співробітників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС)^[38] отримали смертельні поранення, а ще троє були травмовані. Через пів години третій безпілотник влучив у іншу казарму, розташовану приблизно в 50 метрах від місця першого удару,^[39] проте жертв не спричинив.

Іншим прикладом завдання першого удару по військовому об'єкту є напад, що стався 13 липня 2024 року в селі Буди Харківської області. Приблизно о 15:40,^[41] перша ракета 9M723 поцілила у військову техніку, розташовану на залізничній станції. Згодом на російських Telegram-каналах було опубліковано відео атаки, ймовірно, записане розвідувальним безпілотником «Орлан-10», що свідчить про наведення російських ракет у реальному часі.^[42]

На відео чітко видно пожежників, які працюють на місці події після першого удару. Однак через пів години російські війська завдали ще одного удару по тому ж місцю.^[43] В результаті атаки загинули начальник Харківського районного відділу Державної служби з надзвичайних ситуацій у Харківській області Артем Костиря та поліцейський Олексій Коцкій, які прибули на місце події після першого удару.^[44] Крім того, в результаті атаки були поранені щонайменше 25 осіб, у тому числі двоє дітей.^[45]

^[38] Державна служба України з надзвичайних ситуацій є державним органом, відповідальним за управління та координацію заходів з реагування на надзвичайні ситуації та ліквідації наслідків стихійних лих на території України. Її функції включають цивільний захист, захист населення України і територій України від надзвичайних ситуацій, запобігання надзвичайним ситуаціям, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальні роботи, гасіння пожеж, пожежну та техногенну безпеку, діяльність аварійно-рятувальних служб та гідрометеорологічну діяльність.

Такий значний інтервал між двома ударами, в поєднанні з повним контролем місця атаки за допомогою розвідувального безпілотника, дозволяє припустити, що другий удар був умисно спрямований проти рятувальників, які прибули на місце події. Якби намір атакувальника полягав лише в тому, щоб максимально пошкодити військову техніку, друга ракета, ймовірно, була б запущена майже одразу після першої, або невдовзі після оцінки впливу першого удару. Наявність розвідувального безпілотника дозволяла швидко оцінити обставини на місці удару.

Аналогічно, існує багато випадків, коли перші удари завдавалися по цивільних об'єктах. Одним із таких прикладів є атака на Харків за допомогою безпілотників «Шахед» в ніч на 4 квітня 2024 року. Близько 1:00 ночі безпілотник завдав удару по житловому району на вулиці Плановій, а невдовзі після цього ще один дрон поціливі у житловий будинок на проспекті Любові Малої, 47. В результаті було поранено одну цивільну особу, яку засипало уламками будівлі, пошкодженої під час другої атаки.^[46]

Очевидці повідомили, що рятувальники прибули через п'ять-десять хвилин після другого удару. Приблизно через пів години третій безпілотник атакував територію біля рятувальних машин, що стояли поруч із пошкодженим будинком на проспекті Любові Малої. Цей третій удар призвів до загибелі трьох рятувальників на місці, ще один співробітник поліції помер від отриманих поранень у лікарні. Рятувальник і медсестра також отримали поранення в результаті інциденту. Свідки, опитані Truth Hounds, зазначили, що поблизу місця удару не було військових, техніки чи баз.^[47]

У 2024 році з'явилася помітна тенденція, пов'язана з подвійними ударами по одній і тій самій локації з використанням різних типів боєприпасів, скинутих з безпілотників. Ми верифікували кілька таких інцидентів і задокументували численні повідомлення протягом літа 2024 року для подальшої перевірки. Такі атаки особливо поширені поблизу кордону з Росією та лінії фронту, що пояснюється невеликим радіусом дії таких безпілотників. Здійснення подвійних ударів у такий спосіб свідчить про високий рівень контролю над територією, адже такі безпілотники оснащені камерами, які дозволяють

оператору спостерігати за об'єктом нападу. Наприклад, 11 липня 2024 року подібної атаки зазнав Херсон. Після обстрілу вулиці Перекопської, коли рятувальники та комунальні служби ліквідували наслідки, російський безпілотний літальний апарат (БПЛА) скинув на них вибухівку, внаслідок чого двоє людей отримали поранення.^[48]

Співробітники ДСНС є одними з тих, хто найбільше страждає від подвійних ударів. Щонайменше у 20 з 36 нападів, проаналізованих у цьому розділі, рятувальники були поранені або загинули.

Працівники ДСНС зазвичай першими прибувають на місце нападу, де протягом тривалого періоду розбирають завали, гасять пожежі та рятують людей, які опинилися в пастці. Типова команда рятувальників зазвичай складається з восьми-десяти осіб, і залежно від масштабу надзвичайної ситуації на виклик може виїжджати одна або кілька команд.

14 квітня 2024 року міністр внутрішніх справ України Ігор Клименко оголосив, що ДСНС змінила свої протоколи реагування через збільшення кількості російських нападів методом подвійних ударів і почала використовувати більше захисного спорядження.^[49] Ці дані охоплюють не лише жертв подвійних ударів, але й постраждалих від цілеспрямованих нападів на інфраструктуру ДСНС та інших інцидентів, що сталися в контексті збройного конфлікту. На додачу до подвійних ударів, російські війська умисно здійснюють напади на інфраструктуру ДСНС, зокрема на пожежні частини в українських містах. Зафіксовані нами інциденти включають удари по пожежних частинах у Дніпрі, Херсоні, Ізюмі, Боровій, Дружківці та інших містах.

Другою групою осіб, які першими реагують на напади, та піддаються значному ризику, є працівники поліції, які відповідають за документування наслідків нападів і надання допомоги постраждалим від перших ударів.

Пожежна машина, пошкоджена в результаті повторної атаки безпілотника у Хмельницькому 27 лютого 2023 року.

Джерело: @dsns_telegram у Telegram^[49]

правило, мають належну підготовку з надання першої медичної допомоги і часто є першими, хто виїжджає на місце нападу. Їхня роль як перших реагуючих має вирішальне значення у наданні негайної допомоги та ліквідації початкових наслідків інцидентів. Об 11:58 24 червня 2024 року в Покровську ракета 9M723 влучила в житловий район, що призвело до загибелі та поранень серед місцевих жителів.^[51] Після прибуття поліції на місце події, приблизно через 30 хвилин, наступна ракета 9M723 влучила в місце за кілька десятків метрів від місця першого удару. Це влучання призвело до додаткових жертв, у тому числі поранень трьох поліцейських, які прибули у відповідь на перший інцидент.^[52]

Медики також стикаються з серйозними ризиками, надаючи першу допомогу пораненим, часто наражаючи себе на безпосередню небезпеку, особливо у випадку, коли між атаками короткий проміжок часу. Вони відповідають як за евакуацію важкопоранених до лікарень, так і за надання першої медичної допомоги на місці. Через це медики проводять на місці події значно менше часу, ніж співробітники поліції

або ДСНС. До цієї групи входять не лише сертифіковані медичні працівники, а й добровольці з відповідними медичними знаннями, які надають допомогу постраждалим.

Наприклад, 10 квітня 2024 року в Чорноморську ракета 9M723 влучила в залізничний міст та автозаправну станцію.^[53] Роман Юхневич, бойовий медик і член Української служби порятунку, проїжджав повз місце атаки та зупинився, щоб надати медичну допомогу пораненим. Під час надання допомоги, він загинув від повторного удару, що стався через 11 хвилин.^[54]

Задokumentовані випадки, коли ракети або безпілотники пошкоджували газові труби, спричиняючи витік газу та сильні пожежі. Через високу інтенсивність полум'я пожежникам надзвичайно важко контролювати і гасити пожежі. Тому газовиків часто викликають для відключення газопостачання в будинках, пошкоджених під час ударів. Наприклад, 7 серпня 2023 року в Покровську працівник газової служби загинув від подвійного ракетного удару під час виїзду на виклик для перекриття пошкоджених газопроводів.^[55]

Пожежна машина, пошкоджена в результаті повторної атаки безпілотника в Харкові 4 квітня 2024 року.

Джерело: @ihor_terekhov у Telegram^[57]

Журналісти можуть бути віднесені до числа перших реагувальників, оскільки вони часто швидко прибувають на місце інциденту для висвітлення наслідків. Наприклад, під час подвійного удару по Харкову 4 квітня 2024 року було поранено двох журналістів, а наступного дня ще двоє постраждали під час аналогічної атаки на Запоріжжя.^[56]

Місцеві жителі часто першими опиняються на місці інциденту. Хоча зазвичай вони передають основну відповідальність за надання допомоги професійним рятувальникам і медичним працівникам після їх прибуття, місцеві жителі часто залишаються на місці події, щоб спостерігати за розвитком ситуації або оцінити та відновити власне пошкоджене майно.

Значною проблемою для служб першого реагування є непередбачуваний характер подвійних ударів, що ускладнює визначення безпечного моменту для роботи. Інтервал між послідовними ударами може коливатися від 10 хвилин до кількох годин, а це означає, що навіть припинення повітряної тривоги не гарантує, що небезпека минула. Крім того, завжди існує ймовірність третього удару після перших двох. Наприклад, 10 квітня 2024 року по Чорноморську було завдано два ракетні удари з інтервалом лише 11 хвилин між першим^[58] і другим^[59]. Для порівняння, 10 квітня 2022 року аеропорт «Дніпро» зазнав другого удару приблизно через дві години і 20 хвилин після першого^[60]. Під час другого удару по Дніпру шість працівників/ць ДСНС отримали серйозні поранення, а одна з них згодом померла від отриманих травм.^[61]

Така варіативність у часі між ударами створює тривалу загрозу для перших реагувальників, які залишаються під ризиком протягом багатьох годин після початкового нападу.

Під час однієї хвили атаки можуть послідовно запускатися як окремі боєприпаси, так і кілька боєприпасів по черзі. Згідно зі свідченнями очевидців, під час ракетної атаки на Запоріжжя 5 квітня 2024 року російські війська здійснили дві окремі хвили ударів. Перша хвиля складалася з трьох ракет, запущених з інтервалом у кілька хвилин. За нею через півтори години відбулася друга хвиля, під час якої було випущено ще дві ракети з інтервалом в одну хвилину.^[62]

Незалежно від об'єкта нападу, другий удар в першу чергу завдає шкоди цивільному населенню. Особливо вразливими є ті, хто першими реагує – рятувальники, пожежники, медики, поліцейські, місцеві жителі та журналісти. В Україні склад тих груп може варіюватися залежно від місця, характеру атаки та масштабу пошкоджень.

Серед усіх розглянутих інцидентів лише в одному випадку вдалося підтвердити, що серед жертв повторного удару був військовий командний склад. 15 березня 2024 року Росія запустила дві ракети 9M723 з інтервалом приблизно 35 хвилин по санаторію «Мрія», розташованому в Одесі, де розміщувався персонал штурмової бригади «Лють» Національної поліції України. В результаті удару загинув командир одного зі штурмових полків та кілька офіцерів цього спецпідрозділу. Крім того, загинули двоє рятувальників, фельдшер і ще кілька цивільних осіб, які надавали допомогу постраждалим або перебували поблизу. Загалом під час нападу загинула 21 особа.^[63]

Російські офіційні джерела, ЗМІ та військові блогери зазвичай не коментують подвійні удари. Коли напад вважається «успішним», російські новини, як правило, повідомляють про подію, не акцентуючи увагу на конкретній тактиці, що застосовувалася.

Однак з літа 2024 року спостерігається незначне пожвавлення дискурсу щодо застосування російськими військовими тактики подвійних ударів.

Популярний російський Telegram-канал, присвячений військовій тематиці, «Военный осведомитель» повідомив про удар по населеному пункту Буди 13 липня 2024 року, зазначивши: «Після того, як противник приступив до ліквідації наслідків, було завдано повторного удару по співробітниках українського МВС та ДСНС».^[64]

У своєму коментарі щодо загибелі начальника Харківського районного відділу ДСНС у Харківській області та співробітників поліції автори каналу стверджують, що цей інцидент є «не першим випадком, який демонструє ефективність подвійних ударів по місцях ліквідації наслідків від первинних «прильотів»».^[65]

Ця заява вказує на те, що російська сторона цілеспрямовано прагне спричинити жертви серед рятувальників і поліцейських, які реагують на первинні удари. Це також свідчить про те, що напад на Буди є частиною ширшої стратегії та моделі російських операцій, коли подвійні удари використовуються для посилення наслідків початкового удару.

Крім того, 4 серпня 2024 року один з найпопулярніших російських військових аналітиків Міхаїл Звінчук повідомив про атаку російських безпілотників на нафтовий термінал у Гнівані Вінницької області, визнавши, що застосовувалась тактика «подвійного удару».

«Спочатку було завдано три удари. Після того, як на місце події прибули пожежники, був завданий четвертий удар безпілотником «Герань»^[66], який влучив безпосередньо в резервуар. Це свідчить про те, що ми змінюємо підходи вогневого ураження, враховуючи час, необхідний для гасіння пожеж і прибуття евакуаційних команд», – сказав Звінчук.^[67]

Він визнав, що при плануванні цих нападів враховується час реагування пожежників та «евакуаційних команд», які згодом стають мішенню для наступних ударів. Він також зазначив, що так звані «евакуаційні команди», як видається, «часто» складаються з представників «українських формувань».^[68]

Важливою деталлю в цьому контексті є репортаж з Telegram-каналу @gefestwar, який пов'язаний з операціями з використанням БПЛА. 16 серпня 2024 року канал опублікував відео, на якому зафіксовано наслідки атаки на школу в Антонівці Херсонської області.^[69] Цей інцидент є одним із підтверджених нами подвійних ударів. Російські війська стверджували, що українські військові використовували школу як пункт управління БПЛА.^[70] Після того, як внаслідок першої атаки виникла пожежа, на місце події прибули рятувальники, але незабаром після цього було завдано повторного удару.^[71] У підписі до відео автор радить цивільним особам не гасити такі пожежі, попереджаючи,

що це може зробити їх мішенями для наступного удару.

Збільшення кількості подвійних ударів збігається з призначенням нового командувача російських ракетних військ і артилерії Сухопутних військ Росії (РВіА). 17 листопада 2023 року генерал-лейтенант Дмитрій Кліменко змінив Міхаїла Матвеєвського, який прослужив на цій посаді 12 років.^[72] Військовий досвід генерала Кліменка включає участь у Першій та Другій чеченських війнах, а у 2002 році йому було присвоєно звання Героя Російської Федерації. Він також причетний до артилерійського обстрілу Маріуполя в січні 2015 року, в результаті якого загинуло 29 осіб.^[73] З початком військової інтервенції Росії в Сирію у вересні 2015 року Кліменко був призначений командувачем ракетних військ і артилерії угруповання «Євфрат». Він обіймав цю посаду щонайменше до 2017 року.^[74]

Аналогічно, зміна тенденції збіглася з кадровими змінами в Головному ракетно-артилерійському управлінні Міністерства оборони Російської Федерації (відомому як ГРАУ). У січні 2024 року новим начальником був призначений генерал-майор Алексей Волков, який змінив на цій посаді генерал-лейтенанта Ніколая Паршина, який обіймав цю посаду з 2012 року.^[75]

Під час перебування генерал-лейтенанта Дмитрія Кліменка на посаді командувача РВіА та генерал-майора Алексея Волкова на посаді начальника ГРАУ помітно зросло застосування як ракетних, так і артилерійських систем для здійснення подвійних ударів. Ця тенденція потребує подальшого розслідування для визначення основних причин, таких як можливі зміни в оперативній стратегії або тактичних пріоритетах під їхнім керівництвом.

Подвійні удари із застосуванням артилерії все частіше спостерігаються в населених пунктах поблизу лінії фронту на півдні України, а також уздовж північно-східного кордону. Наприклад, 2 липня 2024 року російські війська завдали артилерійського удару по центру Херсона. Після першої атаки, яка призвела до пожежі, наступний артилерійський обстріл був нанесений по цьому ж району, коли пожежники намагалися загасити полум'я. Цей повторний обстріл змусив рятувальників покинути місце

^[66] «Герань-1» і «Герань-2» – російські позначення іранських безпілотників-камікадзе Shahed-131 і Shahed-136.

події. Інцидент був задокументований на відео, оприлюдненому ДСНС.^[76]

Окрім Херсона, подібні обстріли були зафіксовані в інших місцях, зокрема в Нікополі, Білицькому, Великому Бурлуку, Кругляківці та Антонівці.

Перша міжнародна реакція на російські подвійні удари в Україні з'явилася невдовзі після атаки на будівлю Харківської обласної державної адміністрації 1 березня 2022 р.^[77] Однак значна увага з боку міжнародних організацій та міжнародних і українських ЗМІ виникла у 2024 р. після кількох резонансних інцидентів, пов'язаних із подвійними ударами.

Наприклад, 11 квітня 2024 року Едем Восорну, директорка з операцій та адвокації Управління ООН з координації гуманітарних питань (УКГП), звернулася до Ради Безпеки ООН, заявивши: «Напади, спрямовані проти поранених і тих, хто їм допомагає, заборонені міжнародним гуманітарним правом. Вони є жорстокими, недобросовісними і повинні припинитися».^[78]

18 квітня 2024 року Місія США та Делегація Канади в ОБСЄ наголосили на збільшенні кількості російських нападів методом «подвійного удару». Вони засудили цю тактику як незаконну під час 1469-го пленарного засідання Постійної ради, що свідчить про зростання міжнародного консенсусу проти таких методів.^[79] Європейський Союз також звернувся до питання російських подвійних ударів у заяві від 11 червня 2024 року, засудивши такі напади як грубе порушення міжнародних норм.^[80]

Попри підвищену увагу до подвійних ударів, жодна організація чи ЗМІ досі не провела ґрунтовного аналізу та не надала правової оцінки такій тактиці військ РФ. Мета цього звіту — заповнити цю прогалину, пропонуючи детальний аналіз та правову оцінку російських подвійних ударів. У наступних двох розділах звіту ми розглянемо два випадки подвійних ударів, щоб надати більш чітке уявлення про їх перебіг і наслідки.

Розділ 3. Покровськ: обставини та відповідальність

7 серпня 2023 року було завдано повторного ракетного удару по місту Покровськ, розташованому в західній частині Донецької області, на той час приблизно за 35 км від лінії фронту. Внаслідок нападу загинуло щонайменше 10 людей, ще 93 отримали поранення.^[81]

Перша ракета влучила в п'ятиповерховий житловий будинок № 147 на вулиці Центральній (48°16'56.4''N 37°10'35.8''E) приблизно о 19:15, повністю зруйнувавши два останні поверхи та серйозно пошкодивши інші у західному крилі будинку. Ця будівля розташована в самому центрі міста, і в ній проживали виключно місцеві мешканці. Присутність там цивільних осіб підтверджується як фото- та відеоматеріалами, зробленими одразу після удару, так і свідченнями очевидців, зібраними польовими дослідниками Truth Hounds.

Наприклад, на відео, розміщених у Telegram-каналі Національної поліції України та народного депутата Муси Магомедова,^[82] які, ймовірно, є найранішими кадрами наслідків першого удару, переважно видно людей у цивільному одязі на місці влучання.^[83]

Цивільні особи брали активну участь у пошуку людей, що опинилися під завалами, та евакуації тих, хто залишився в пошкодженій будівлі.

«У мене в машині були ноші. Я взяв їх і почав допомагати в евакуації людей з будівлі. Спочатку я виніс жінку, потім хлопчика, якому на вигляд було близько 12 або 13 років. Всередині також був чоловік на ім'я Сергій, який опинився під уламками будинку. Я крикнув йому, і він відгукнувся», – розповів польовим дослідникам Truth Hounds мешканець сусіднього будинку, який одним з перших відреагував після первинного удару.^[86]

За словами свідків, приблизно через 10 хвилин після влучання на місце події прибули співробітники поліції, медики та працівники ДСНС.^[87] Опубліковані кадри з нагрудних камер поліції свідчать, що медики та співробітники поліції в першу чергу надавали медичну допомогу постраждалим та керували їхньою евакуацією, тоді як працівники ДСНС рятували людей, які опинилися під завалами.^[88]

Стоп-кадр з відео, на якому видно переважно цивільних осіб на місці події недовзі після першого удару у Покровську 7 серпня 2023 року.

Джерело: @UA_National_Police у Telegram^[84]

Стоп-кадр з відео, що демонструє переважно цивільних осіб на місці події недовзі після першого удару у Покровську 7 серпня 2023 року.

Джерело: @magomedov_mus у Telegram^[85]

О 19:52 було завдано повторного удару, коли ще одна ракета влучила у верхні поверхи готелю «Дружба» на вулиці Центральній, 149 (48°16'56.3"N 37°10'34.2"E), розташованого приблизно за 20 метрів від будівлі, що постраждала від першого удару. На той момент поліції вдалося відвести більшість цивільних осіб від місця першого удару на кілька десятків метрів. Проте, деякі місцеві жителі залишилися в центрі зони ураження, продовжуючи допомагати поліції та медичному персоналу із пораненими.^[89]

Після другого удару кількість загиблих зросла до десяти, поранення отримали десятки людей. Ми ідентифікували дев'ять із десяти загиблих під час цього подвійного удару. З них лише двоє загинули внаслідок першого удару: Ростислава Петренко, кухарка, та Артем Степаненко, менеджер ресторану. Обидва працювали в кафе «Карлеоне», розташованому на першому поверсі будівлі, в яку влучила перша ракета. Нижче наведено список осіб, які загинули в результаті другого удару:

- один військовослужбовець: сержант Військової служби правопорядку Ігор Суботяк;
- двоє працівників ДСНС: заступник голови Державної служби з надзвичайних ситуацій Донецької області Андрій Омельченко та начальник 9-го державного пожежно-рятувального загону Віталій Кінц;
- один працівник газової служби: начальник аварійно-диспетчерської служби Покровського управління з газопостачання та газифікації ПАТ «Донецькоблгаз» Роман Даценко;
- двоє місцевих мешканців: Юрій Скачок та Марія Чернишенко.

У результаті нападу також загинула ще одна людина. Однак нам не вдалося ідентифікувати цю особу та встановити, внаслідок якого удару настала смерть. Інформація, зібрана нашими польовими дослідниками, свідчить про те, що на момент нападу готель був зачинений. Проте

Наслідки подвійного удару по Покровську 7 серпня 2023 року.

Джерело: @UA_National_Police у Telegram^[90]

задокументовано, що він працював і приймав гостей за кілька днів до інциденту.

Польові дослідники Truth Hounds зупинилися в готелі на початку серпня 2023 року. Вони повідомили, що в готелі перебували як цивільні, так і військові, а підвал використовувався виключно як укриття під час повітряних тривог. Серед цивільних гостей були родичі військовослужбовців, які відвідували своїх близьких, а також журналісти, волонтери та інші особи. Водночас серед відвідувачів не було помічено військових командирів, і не було жодних очевидних доказів того, що в готелі або його підвалі розміщувався командний центр чи штаб.^[91] Місцеві жителі підтвердили, що в день нападу біля готелю не було жодної незвичайної активності, а також не спостерігалось скупчення військовослужбовців чи військової техніки.^[92]

Свідки нападу повідомили, що перед обома ударами чули шум, схожий на звук винищувача, що пролітає над головою. Крім того, деякі свідки змогли візуально відстежити ракету. Ці спостереження дають цінну інформацію про характеристики ракети. Здатність свідків візуально відстежувати ракету вказує на те, що вона рухалася на дозвуковій швидкості. Крім того, звук, характерний для винищувача, свідчить про наявність турбореактивного двигуна, що властивий крилатим ракетам.

На фотографії уламків ракети, опублікованій Національною поліцією України, видно двигун крилатої ракети 9M727 / 9M728 / 9M729.^[93]

Наступного дня після удару Міністерство оборони РФ заявило про знищення командного пункту оперативно-стратегічного угруповання «Хортиця» Сухопутних військ Збройних сил України, який нібито розташовувався в Покровську (в російських повідомленнях його позначають як Красноармійськ).^[95] Хоча багато провідних російських військових аналітиків і Telegram-канали проігнорували цю інформацію, інші поширювали твердження, що удар призвів до усунення «західних кураторів» і «найманців».^[96]

Крім того, в деяких повідомленнях підкреслювалося, що удар призвів до «ліквідації» заступника голови Державної служби з над-

звичайних ситуацій Донецької області Андрія Омельченка.^[97] Цей факт додатково ілюструє спостереження, зазначене в попередньому розділі, що Росія активно просуває нарратив, який виправдовує та підкреслює необхідність нападів на співробітників Державної служби з надзвичайних ситуацій.

За кілька днів після інциденту, 10 серпня 2023 року, російські сили атакували ще один готель – «Рейкарц» у Запоріжжі. Хоча цей інцидент передбачав застосування двох крилатих ракет 9M727 / 9M728 / 9M729 і технічно може бути класифікований як подвійний удар, він не відповідає критеріям, викладеним у нашій методології визначення «подвійних ударів». У цьому випадку дві ракети влучили в готель з інтервалом в одну хвилину,^[98] що не узгоджується із загальною схемою подвійних ударів, описаною в нашому аналізі.

Наступного дня після атаки Міністерство оборони Росії заявило, що було завдано удару по тимчасовій базі «іноземних найманців» у Запоріжжі.^[99] Насправді в готелі проживали цивільні особи, які приїжджали до міста у справах бізнесу,^[100] співробітники гуманітарних організацій, а також він часто слугував базою для співробітників ООН, які займалися гуманітарними питаннями в регіоні.^[101] В результаті нападу одна людина загинула, ще 19 отримали поранення.^[102]

Двигун крилатої ракети 9M727 / 9M728 / 9M729, знайдений на місці подвійного удару у Покровську 7 серпня 2023 року.

Джерело: @UA_National_Police via Telegram^[94]

3.1. Відповідальність за напад

Truth Hounds поспілкувалися з групою експертів, яка роками вивчає особливості застосування Росією ракетного озброєння. У межах компетенції цієї групи знаходиться тема командного ланцюга при застосуванні крилатих або балістичних ракет, що запускаються з оперативного-тактичного ракетного комплексу «Іскандер».

Для визначення відповідальності за ракетний напад з використанням комплексів «Іскандер» важливо враховувати не лише напрямок, з якого було завдано удару, але й тип використаної ракети та характеристики об'єкта, на який здійснювався напад.

Що стосується напрямку, то в середині 2022 року Збройні сили РФ створили нову організаційну структуру, покликану підвищити оперативну ефективність у конфлікті проти України. Ця структура, що отримала назву «Об'єднане угруповання російських військ (сил) в Україні», включала угруповання військ «Запад», «Центр», «Юг», «Восток» і «Дніпр». Кожне угруповання складалася з регулярних загальновійськових армій, на які покладалася відповідальність за контроль і координацію військових операцій на визначених ділянках фронту.^[103]

Кожне угруповання військ мало певну кількість одиниць ОТРК «Іскандер», призначених для завдання ударів як на тактичній, так і на оперативній глибині по території України^[104]. За оцінками, Росія має приблизно 160 самохідних пускових установок «Іскандер» За даними української розвідки станом на вересень 2023 року, 46 з цих пускових установок були розміщені

вздовж українського кордону та на тимчасово окупованій території Кримського півострова.^[105]

Збройні сили Російської Федерації застосовують крилаті ракети 9M727, 9M728 та 9M729 переважно для ураження заздалегідь визначених цілей, таких як склади боєприпасів, командні пункти та місця дислокації військ противника. Цілі обираються заздалегідь, а удари підлягають детальному плануванню. Інтервал між затвердженням цілі та фактичним ударом може перевищувати одну добу, а гарантовані тактичні нормативи складають 2 години 20 хвилин. Ефективне використання цих крилатих ракет потребує програмування її маршруту до цілі із урахуванням рельєфу місцевості для зменшення видимості радіолокаційними засобами, а також врахування розташування систем протиповітряної оборони противника.^[106]

З кінця 2022 року цілі для таких ударів затверджуються виключно штабом Об'єданого угруповання російських військ (сил) в Україні,^[107] командувачем якого з січня 2023 року є генерал армії Валерій Герасімов. Його заступниками є генерал-полковник Алексей Кім та генерал армії Олег Салюков.^[108]

Балістичні ракети 9M723 переважно використовуються для ураження цілей, виявлених за допомогою засобів об'єктивного контролю, таких як БПЛА, або отриманих внаслідок оперативної агентурної інформації. Через високу швидкість польоту, балістичні ракети використовуються для ударів по цілях, які можуть швидко змінювати своє місце розташування. До таких цілей можна зарахувати скупчення особового складу противника, колони чи окремі цінні зразки

військової техніки, системи протиповітряної оборони, літаки та гелікоптери на аеродромах тощо. Гарантовані тактичні нормативи між затвердженням цілі та завданням удару у таких випадках складають 20 хвилин.^[109]

У цих випадках проміжок часу між прийняттям рішення і виконанням удару значно коротший, а командний ланцюг менш ієрархічний порівняно з раніше описаним сценарієм. Рішення про такі удари, як правило, приймаються на рівні штабів угруповань військ.^[110]

Вибір зброї дає важливе уявлення про процес прийняття рішень, але його не слід вважати остаточним або вичерпним вказівником, та розглядати у відриві від інших. Кожен випадок необхідно аналізувати в більш широкому контексті, включаючи розташування і стратегічну важливість об'єктів, що були уражені. Наприклад, подвійний удар по Одесі двома балістичними ракетами 9M723 15 березня 2024 року, про який йшлося в попередньому розділі, ілюструє цей принцип. Хоча ракети були запущені з тимчасово окупованого Кримського півострова і, ймовірно, запускались бригадою, що входить до угруповання «Днепр», малоімовірно, що командування цього угруповання несе відповідальність за напад. Це пов'язано з тим, що об'єкт нападу розташовувався не за напрямком ведення бойових дій угрупованням, а його знищення не мало для нього ні тактичного, ні оперативного значення. Тому з високою ймовірністю можна говорити, що планування цього удару здійснювалося зі штабу Об'єднаного угруповання російських військ (сил) в Україні.^[111]

Виходячи з вищесказаного, вкрай ймовірно, що атака на Покровськ 7 серпня 2024 року двома крилатими ракетами, запущеними з комплексу «Іскандер», була організована в штабі Об'єднаного угруповання російських військ (сил) в Україні.

На момент удару Покровськ, розташований у західній частині Донецької області, підпорядковувався оперативному командуванню угруповання «Юг». Це підтверджують повідомлення Міністерства оборони Росії, в яких зазначається, що атаки на прилеглі населені пункти здійснювалися силами саме цього угруповання.^[112] Однак, оскільки рішення про завдання удару приймалося на більш високому рівні командування, ніж угруповання «Юг», ракетна бригада, відповідальна за запуск, не обов'язково входила до складу цього угруповання. У зв'язку з відсутністю інформації з відкритих джерел щодо району пуску ракет неможливо точно визначити, яка саме ракетна бригада відповідала за пуск у той день, виходячи лише з наявних даних.

Зони відповідальності російських військових угруповань
станом на серпень 2023 року

РОСІ

Розділ 4.

**Черкаська Лозова:
обставини та
відповідальність**

Черкаська Лозова – село в Харківській області, розташоване за 1 кілометр на північ від Харківської кільцевої дороги. 19 травня 2024 року місцева база відпочинку «Берег», що знаходиться на березі Лозівського водосховища, зазнала подвійного ракетного удару з боку російських збройних сил. Внаслідок атаки загинуло щонайменше 9 осіб, а 26 отримали поранення.^[113]

Об 11:03 ранку перша ракета здетонувала поруч з пляжем на території бази (50°05'32.2"N 36°12'25.4"E), в результаті чого п'ятеро осіб загинули, а ще п'ятеро отримали поранення. Від удару утворилася вирва, яка швидко заповнилася водою з розташованого поруч водосховища.

«Я помітив тіло чоловіка, пораненого осколком у голову, ще одного чоловіка, який лежав обличчям вниз на землі, і вагітну жінку, яка лежала догори ногами на лавці. Я думав допомогти їй, але, зважаючи на серйозність поранень, зрозумів, що не зможу це зробити.

Також мені відомо, що Анатолій, який рибалив на території центру, і Микола, який рибалив неподалік, були вбиті під час першого нападу», – розповів Truth Hounds свідок нападу.^[114]

Через п'ять-сім хвилин після першого удару на місце події прибула поліція, а незабаром після цього, ще через п'ять-шість хвилин, прибула швидка медична допомога.^[115] На той момент представники Державної служби з надзвичайних ситуацій ще не встигли прибути. Тим часом медики та поліцейські одразу почали надавати першу медичну допомогу пораненим.

Друге влучання сталося об 11:21. Ракета розірвалася біля фонтану, розташованого в центрі території, приблизно за 40 метрів від місця першого влучання (50°05'32.3"N 36°12'27.6"E).

«В результаті цієї атаки [другого удару] я зламав обидві кістки гомілки та гомілко-востопний суглоб на лівій нозі. Також я втратив одну фалангу на вказівному пальці та дві фаланги на середньому пальці лівої руки. У мене зламані ребра та акубаротравма, через яку я не чую на ліве вухо. Страждаю від запаморочень і нудоти. Перші дні не міг спати через кошмари про те, що сталося, про загиблих людей», – розповів постраждалий від другого удару.^[116]

Внаслідок другого удару загинуло четверо осіб, а кількість поранених зросла до 26. Серед поранених були представник поліції та медичний працівник, які надавали допомогу постраждалим від першого нападу. У ЗМІ та в публічних заявах правоохоронців, оприлюднених у перші дні після нападу, міститься інформація про сімох загиблих і 28 поранених у результаті нападу.^[117] Однак пізніше від отриманих травм у лікарні померли ще двоє людей, у тому числі чоловік вагітної жінки, вбитої під час першого удару.^[118]

Очевидці нападу стверджують, що в той день, а також у дні, що передували йому, на базі відпочинку не було жодного українського військовослужбовця. Хоча внаслідок нападу загинув один військовослужбовець, він перебував на базі у відпустці разом зі своєю дружиною. За словами персоналу бази та місцевих мешканців, навколо не було жодних військових об'єктів чи об'єктів подвійного призначення, лише приватні будинки, в яких мешкали цивільні.^[119]

Ми проаналізували доступні супутникові знімки навколишньої місцевості. Найсвіжіші знімки, зроблені перед атакою, датуються четвертим і дев'ятим травня 2024 року. Ці дати занадто віддалені від моменту удару, щоб оцінити події в районі безпосередньо перед інцидентом. Однак аналіз показує, на початку травня поблизу бази відпочинку не було військових баз, систем протиповітряної оборони або скупчень бронетехніки.

Супутниковий знімок бази відпочинку у Черкаській Лозовій та прилеглої території 4 та 9 травня 2024 року

За кілька хвилин до першого удару Повітряні Сили Збройних Сил України повідомили про загрозу ударів балістичних ракет зі східного напрямку.^[120] Після ударів Харківська обласна прокуратура повідомила, що напад був здійснений двома балістичними ракетами 9М723, запущеними з території Белгородської області Росії. Крім того, були опубліковані фотографії фрагментів ракет, знайдених на місці влучання.^[121]

На основі цих фотографій можна порівняти знайдені фрагменти ракети з уламками, виявленими внаслідок ударів балістичними ракетами 9М723 в інших населених пунктах Харківської області. На знімках чітко видно спільні фрагменти корпусу ракети, що має характерне зелене забарвлення, теплоізоляційний матеріал, кріплення для акумуляторів, компонент управління рулів ракети та інші деталі.

1. Фрагменти балістичної ракети 9М723, знайдені в Черкаській Лозовій.

Джерело: @prokuratura_khkh: @prokuratura_kharkiv у Telegram^[122]

2. Фрагменти балістичної ракети 9М723, знайдені в Кутківці.

Джерело: @prokuratura_khkh: @prokuratura_kharkiv у Telegram^[123]

3. Фрагменти балістичної ракети 9М723, знайдені в Первомайському.

Джерело: @Сергій Болвінов на Facebook^[124]

- Фрагменти корпусу ракети зеленого кольору
- Теплоізоляційний матеріал
- Кріплення акумуляторів
- Компонент управління рулів

Вирва, що утворилася після першого удару по базі відпочинку в Черкаській Лозовій 19 травня 2024 року.

Джерело: @kharkivlife у Telegram^[126]

Оцінка параметрів вирви у цьому випадку ускладнена кількома факторами. По-перше, польова команда Truth Hounds не мала можливості безпосередньо обстежити та заміряти параметри обох вирв. По-друге, кратер від першого удару був одразу ж затоплений водою з водосховища, що унеможливило навіть приблизну оцінку його глибини на основі зображень з відкритих джерел. За свідченнями очевидців, діаметр першого кратера становив приблизно шість метрів, тоді як діаметр другого кратера від наступного влучання – лише близько двох метрів.^[125]

Зазвичай бойова частина ракети 9M723 вагою 500 кг створює вирву діаметром щонайменше п'ять-шість метрів. Діаметр вирви у два метри можна пояснити тим, що детонація ракети відбулася у повітрі, а не при безпосередньому зіткненні з поверхнею.

Ракета могла вибухнути над поверхнею завдяки так званому неконтактному підривачу. Ці детонатори встановлюються на ракети, бомби та снаряди, включаючи касетні боєприпаси. Основна мета детонації боєприпасу у повітрі – максимізувати радіус розльоту осколків та ефект вибухової хвилі, завдаючи ураження на якомога більшій площі.

Вирва, що утворилася після другого влучання по базі відпочинку в Черкаській Лозовій 19 травня 2024 року.

Джерело: @kharkivlife у Telegram^[127]

Неконтактні детонатори також використовуються в балістичних ракетах 9M723. За інформацією з відкритих джерел, підприємство концерну «Алмаз-Антей» – ПАТ «НВП «Імпульс» – виготовляє лазерні датчики висотної детонації для ракет 9N123 (запускаються з тактичного ракетного комплексу «Точка»), 9M723 та інших ракет. Виробник стверджує, що такі підривачі виготовляються на основі уніфікованих технічних рішень і тому можуть встановлюватися на різні типи ракет.^[128] Крім того, відомо, що ракетний комплекс «Іскандер-Е», який є експортним варіантом «Іскандер-М», починаючи з 2012 року, інтегрував у своє обладнання лазерний датчик нового покоління.^[129] Основними відмінностями між двома системами є зменшена дальність дії експортного варіанту до 280 км та більш значне кругове імовірне відхилення.^[130]

Відео, яке демонструє використання ракети 9M723 з такою боєголовкою, з'явилося в Інтернеті за дев'ять днів до атаки на Черкаську Лозову. За словами російського військового кореспондента, на кадрах нібито зображено знищення пускової установки М902/903 і радара АН/МРQ-65 зенітно-ракетного комплексу «Патріот».^[131] Пізніше автори українського інформаційного порталу «Тис» надали докази того, що російська сторона знищила лише макети пускової установки та РЛС.^[132]

На відео чітко видно детонацію в повітрі та виву, що утворилася внаслідок удару. За своїми розмірами вона схожа на ту, що з'явилася після другого удару по Черкаській Лозовій.

Таким чином, під час нападу на базу відпочинку в Черкаській Лозовій були використані балістичні ракети 9M723. Друга ракета, ймовірно, вибухнула в повітрі, щоб збільшити площу ураження.

Ані Міністерство оборони Росії, ані російські військові спостерігачі не зробили жодних коментарів стосовно цього удару. Інцидент висвітлювався лише у відносно невеликих пропагандистських Telegram-каналах, які стверджували, що метою атаки була база «бойовиків». Крім того, наявність татуювання на тілі одного з постраждалих трактувалася як доказ його зв'язку з «найманцями».^[135]

Детонація балістичної ракети 9M723 в повітрі, яку забезпечує неконтактний підривачик.

Джерело: @RtrDonetsk у Telegram^[133]

Виву, що утворилася після детонації балістичної ракети 9M723 у повітрі.

Джерело: @RtrDonetsk у Telegram^[134]

4.1. Відповідальність за напад

Виходячи з аналізу, викладеного в [Підрозділі 3.1](#), можна з високою ймовірністю стверджувати, що рішення про завдання удару по Черкаській Лозовій ухвалив штаб угруповання військ, що на той час відповідало за даний напрямок бойових дій.

У квітні 2024 року Міністерство оборони Росії створило нове угруповання військ, яке отримало назву «Север».^[136] Воно було створено після розформування Західного військового округу, підрозділи якого входили до складу групи військ «Запад». На його базі згодом були створені Московський військовий округ і Ленінградський військовий округ.

Район дій угруповання військ «Запад» був звужений до активних бойових дій на Лиманському та Куп'янському напрямках (частини перформатованого угруповання військ «Запад» увійшли до складу Московського військового округу). Одночасно новостворене угруповання військ «Север» взяло на себе відповідальність за весь особовий склад, дислокований на території Брянської, Курської та Белгородської областей Росії (частини угруповання військ «Север» увійшли до складу Ленінградського військового округу). Перед цим угрупованням були поставлені завдання не лише зі стримування потенційного вторгнення Збройних сил України в ці регіони, а й з проведення нових наступальних операцій, зокрема в північній частині Харківської області.^[137]

До згаданої реорганізації до складу угруповання військ «Запад» входили чотири ракетні бригади:

- 26-та ракетна бригада 6-ї загальновійськової армії;
- 448-ма ракетна бригада 20-ї загальновійськової армії;
- 152-га ракетна бригада 11-го армійського корпусу;
- 112-та ракетна бригада 1-ї танкової армії.

Однак після ліквідації Західного військового округу 26-та і 152-га ракетні бригади увійшли до складу Ленінградського військового округу, а 112-та і 448-ма ракетні бригади – до складу Московського військового округу.

За даними військових аналітиків, у травні 2024 року російська наступальна операція на півночі Харківської області проводилася не лише частинами угруповання військ «Север», а й окремими підрозділами угруповання військ «Запад».^[138] Це означає, що ракетні удари «Іскандерами» по Харкову та навколишніх населених пунктах, включаючи Черкаську Лозову, могли наносити ракетні бригади будь-якого з цих угруповань військ. На початку травня 2024 року військові аналітики вказували на розгортання тактичної групи у складі до шести пускових установок оперативно-тактичного ракетного комплексу 9М720 «Іскандер» для підтримки операцій угруповання військ «Север».^[139] У той же час, жодних повідомлень про кількість активних пускових установок «Іскандер» у складі угруповання військ «Запад» не надходило.

Таким чином, можна припустити, що рішення про завдання удару по Черкаській Лозовій було прийнято штабом або угруповання військ «Север», або угруповання військ «Запад», а виконання було здійснено однією з перерахованих нижче бригад. Далі представлено короткий огляд кожної з бригад.

26-та ракетна бригада

Бригада входить до складу 6-ї загальновійськової армії, яка є одним з основних підрозділів угруповання військ «Север». У розмові з українським журналістом під прикриттям командир 26-ї ракетної бригади Константін Єлфімов підтвердив участь бригади у бойових діях, прямо визнавши, що Харків був серед міст, по яких бригада завдала ударів.^[140] Додатковим доказом причетності бригади до нападу на Україну є відео, випущене у 2023 році з нагоди святкування «Дня перемоги» 9 травня.^[141] У ньому військові бригади називають себе «героями «СВО», опосередковано підтверджуючи свою участь у конфлікті, що триває.

448-ма ракетна бригада

Бригада входить до складу 20-ї загальновійськової армії, що входить до угруповання військ «Запад». Участь бригади у бойових діях підтверджується опублікованими відеозаписами, на яких зафіксовано пуск ракети з самохідної пускової установки з тактичним розпізнавальним знаком бригади на дверях.^[142] Головне управління розвідки Міністерства оборони України також підтвердило участь бригади у збройному конфлікті в Україні та

опублікувало список її особового складу.^[143] Згідно з цим списком, командиром бригади є полковник Дмитрій Мартинов (принаймні станом на березень 2022 року).

152-а ракетна бригада

152-га ракетна бригада входить до складу 11-го армійського корпусу, що є частиною угруповання військ «Север». Бригада брала участь у вторгненні в Україну, підтримуючи російські війська під час наступів на Харківську область у 2022 році.^[144] Станом на квітень 2023 року частина бригади діяла на Куп'янському напрямку,^[145] тоді як інша її частина, ймовірно, залишилася поблизу місця постійної дислокації в Калінінградській області для охорони російського напівексклава, оскільки це єдиний підрозділ в регіоні, на озброєнні якого є комплекси «Іскандер».^[146] Командує бригадою, найімовірніше, підполковник Анатолій Громов.^[147]

112-а ракетна бригада

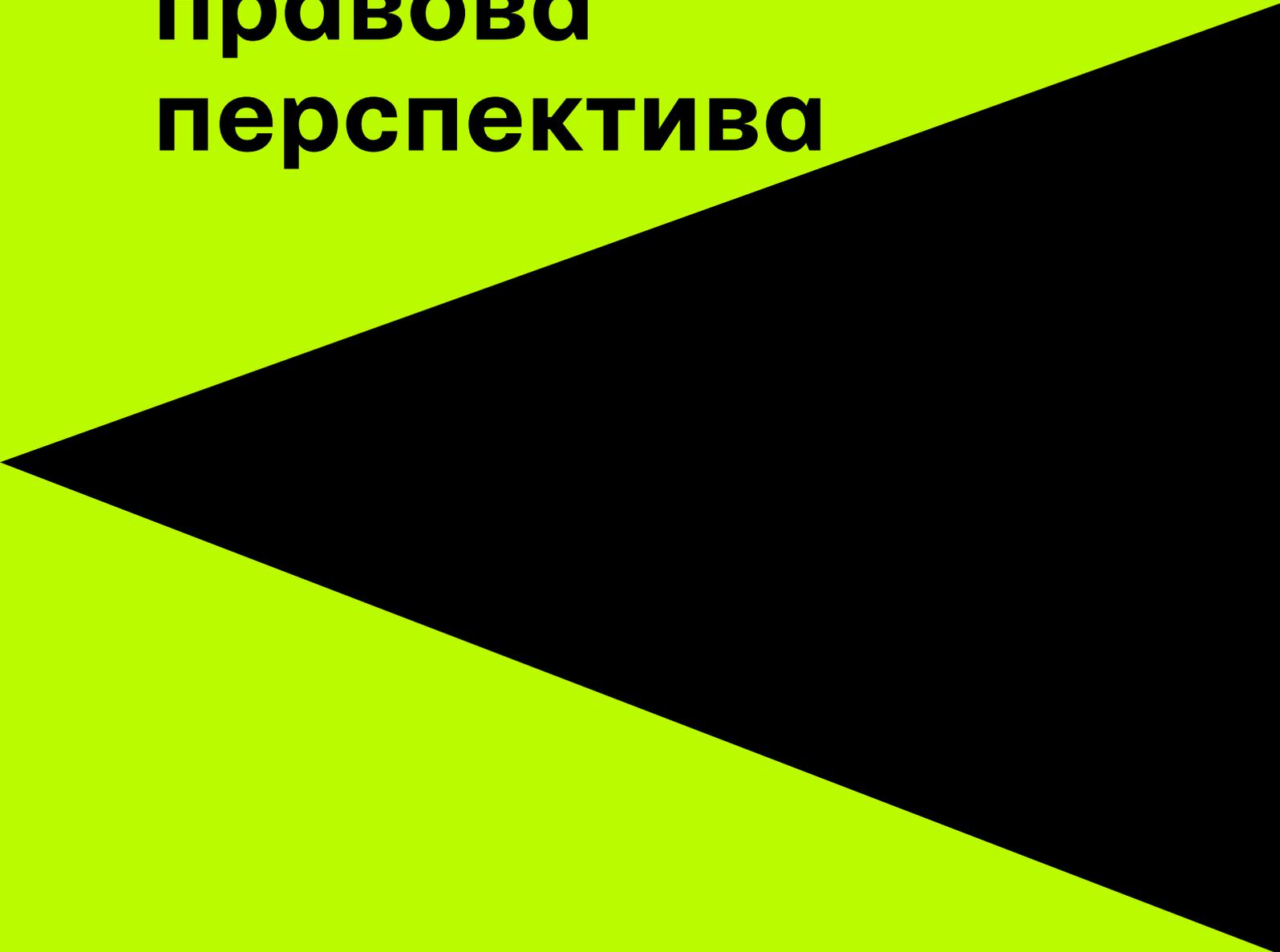
112-та ракетна бригада входить до складу 1-ї гвардійської танкової армії, що входить до угруповання військ «Запад». Участь бригади у вторгненні підтвердив її командир у розмові з українським журналістом під прикриттям.^[148] Командує бригадою полковник Сергій Пономарьов.^[149]

**Зони відповідальності російських військових угруповань
станом на травень 2024 року**

Р О С І Я

**Розділ 5.
Міжнародно-
правова
перспектива**

Поняття «подвійний удар» описує практику завдання удару по цілі двічі або навіть тричі, щоб забезпечити нейтралізацію первинної цілі або, що є більш підступним, цілеспрямовано вразити служби швидкого реагування^[150], які прибувають на допомогу жертвам первинного удару.^[151]

Раніше під подвійним ударом розуміли насамперед завдання удару по військовій цілі, а потім по тим, хто прибуває на місце події.^[152] Однак тепер зміст цього поняття розширився, визнаючи, що воно також може охоплювати багаторазові удари по виключно цивільних цілях, спершу по цивільному населенню і/або цивільним об'єктам, а потім по службах швидкого реагування, які першими прибувають на місце події.^[153]

Для забезпечення ретельного та об'єктивного аналізу в цьому розділі звіту обидва типи практик будуть розглянуті з точки зору міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного кримінального права (МКП).

^[150] У цьому розділі звіту поняття «служби швидкого реагування» або «перші реагувальники», які надають першу допомогу, охоплюють медичний персонал, рятувальників і цивільних осіб, включаючи журналістів, як категорії, що перебувають під особливим захистом відповідно до міжнародного гуманітарного права.

5.1. Подвійні удари по цивільних особах та цивільних об'єктах

5.1.1. Захист цивільних осіб і цивільних об'єктів за міжнародним гуманітарним і кримінальним правом

Принцип розрізнення, який зазвичай називають «кардинальним^[154] (центральним) принципом»^[155] міжнародного гуманітарного права, вимагає від сторін збройного конфлікту завжди розрізняти цивільне населення і комбатантів, цивільні об'єкти та військові цілі.^[156]

Принцип розрізнення кодифікований у статті 48 Додаткового протоколу I (далі – ДП(I)) та інших положеннях Протоколу, які забезпечують захист цивільних осіб і цивільних об'єктів.^[157] Згідно з ним:

«Для забезпечення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об'єктів [С]торони^[158], що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, а також цивільні й [військові] об'єкти та, відповідно, спрямовувати свої дії тільки проти [військових] цілей».^[159]

Стаття 52(1) ДП(I) містить негативне визначення^[160] «цивільних об'єктів»:

«Цивільними об'єктами є всі ті об'єкти, які не є [військові] об'єктами, як вони визначені в пункті 2».^[161]

Стаття 52(2) ДП(I) дає визначення «військового об'єкта»:

«Напади повинні суворо обмежуватися [військовими] [цілями]. Що стосується об'єктів, то [військові] об'єкти обмежуються тими

об'єктами, які через свій характер, розміщення, призначення або використання [роблять] ефективний [внесок] у воєнні дії і повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація яких за існуючих у даний момент обставин дає явну [військову] перевагу».

Таким чином, визначення військового об'єкта включає в себе двосторонній тест (елементи):

«(i) характер, розміщення, призначення або використання, які роблять ефективний внесок у воєнні дії; і

(ii) повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація яких за існуючих у даний момент обставин дає явну [військову] перевагу».^[162]

Характер (природа) об'єктів як перший критерій стосується категорії об'єктів, що безпосередньо використовуються збройними силами, а саме: озброєння, техніка, транспорт, укріплення, склади, штаби тощо. Розміщення об'єктів як другий критерій підкреслює, що певні об'єкти, які не мають військового характеру, але завдяки своєму розташуванню роблять ефективний внесок у військові дії, можуть розглядатися як військові об'єкти. Прикладом може бути міст, залізниця або споруда, яка може мати особливе значення для військових операцій однієї зі сторін конфлікту через те, що її необхідно захопити, або через те, що вона має вирішальне значення для запобігання її захоплення ворогом, або в іншому випадку необхідно змусити ворога залишити її. Нарешті, в той час, як використання відноситься до теперішньої функції об'єкта, призначення (мета).^[163] стосується його майбутнього використання. Наприклад, школа, в якій розміщуються війська однієї зі

сторін конфлікту, буде вважатися військовим об'єктом через її використання.^[164]

З іншого боку, якщо одна зі сторін конфлікту планує здійснити напад на вогневі позиції супротивника на околиці міста, а супротивник планує відступити зі своїх позицій до будинків, розташованих в глибині міста, через те, що ці будинки призначені для використання як шляхи відступу, вони, скоріше за все, вважатимуться військовими об'єктами.^[165]

Поняття *ефективного внеску* у воєнні дії однієї зі сторін не вимагає прямого зв'язку між військовими об'єктами та бойовими діями, тобто навіть цивільний об'єкт, який опосередковано використовується для ведення бойових дій, але робить ефективний внесок у загальні військові зусилля однієї зі сторін конфлікту, буде достатнім.^[166]

Окрім того, що військовий об'єкт повинен здійснювати ефективний внесок у воєнні дії однієї зі сторін, його повне або часткове знищення, захоплення або нейтралізація супротивником повинні забезпечувати *певну військову перевагу* в обставинах, що склалися на той момент. Така очікувана військова перевага повинна визначатися в контексті військової переваги, яка очікується від конкретної військової операції, частиною якої є напад, що розглядається в цілому. При цьому необхідно виключити оцінку лише на основі ізольованих або окремих частин цієї операції.^[167] Водночас очікувана військова перевага не може бути *невизначеною або потенційною*.^[168]

Можна зробити висновок, що за певних обставин цивільні об'єкти можуть бути використані на користь армії, тому вони одночасно можуть використовуватися як у цивільних, так і у військових цілях. Такі об'єкти зазвичай називають «об'єктами подвійного призначення». Наприклад, електромережі, промислові об'єкти, автомагістралі та залізничні колії часто мають подвійну функцію. У таких ситуаціях, щоб кваліфікувати відповідний об'єкт як військовий, необхідно враховувати час і місце нападу (*за існуючих на даний момент обставин*),^[169] а також очікувану непряму цивільну шкоду (втрачати серед населення і пошкодження цивільних об'єктів).^[170]

У разі сумнівів щодо того, чи використовується об'єкт, який зазвичай призначений для цивільних цілей, наприклад, місце богослужіння, будинок чи інше житло або школа, для ефективного внеску у воєнні дії, повинно презюмуватися, що він не використовується таким чином, відповідно до статті 52(3) ДП(І).^[171]

NB

Як і в другому реченні статті 48 ДП(І), стаття 52(2) ДП(І) передбачає, що напади (операції) можуть бути спрямовані «лише проти військових [цілей]». Термін «військова ціль» охоплює не лише безпосередньо військові об'єкти, а й комбатантів.^[172]

Зазначені положення ДП(І) слід розглядати разом з іншими нормами МГП, а саме заборонаю нападати на осіб, визнаних *hors de combat* (див. *детально 5.2.1.*), та вже згаданим захистом цивільних осіб від нападу, за винятком окремих випадків, і на такий період, поки вони беруть безпосередню участь у воєнних діях.^[173] Отже, принцип розрізнення можна пояснити таким чином: особа є «об'єктом нападу згідно з міжнародним гуманітарним правом, на підставі того, що вона безперервно здійснює бойову функцію або бере безпосередню участь у воєнних діях».^[174]

З такого пояснення можна зробити висновок, що будь-який напад, чи то разовий удар, чи то подвійний удар по виключно цивільній цілі (цивільним особам та/або цивільним об'єктам), порушуватиме принцип розрізнення згідно МГП. Таким чином, це буде вважатися воєнним злочином, оскільки здійснюється напад на цивільних осіб та/або цивільні об'єкти відповідно до статей 8(b)(i) та 8(b)(ii) Римського статуту.^[175]

Водночас цей звіт чітко демонструє, що неодноразове використання Росією тактики подвійних ударів в Україні часто спрямоване проти тих, хто екстрено реагує на перший напад на цивільні об'єкти – медичний персонал, працівників ДСНС, поліцейських, журналістів та інших. За такого сценарію обидва удари очевидно становлять воєнний злочин у формі нападу на цивільних осіб та/або цивільні об'єкти. Проте важливо з'ясувати, якою буде кваліфікація другого удару в порівнянні з першим відповідно до МГП і МКП, враховуючи захищені статуси деяких груп, проти яких спрямовані ці удари.

(i) Захист медичного персоналу

Відповідно до міжнародного гуманітарного права, цивільний медичний персонал має користуватися повагою і захистом за будь-яких обставин.^[176] Цивільний медичний персонал можна визначити як медичний персонал, який не входить до складу збройних сил, але був призначений стороною конфлікту виключно для виконання медичних завдань.^[177] Ця група втрачає свій захист, тільки якщо вчиняє дії, які виходять за рамки гуманітарної функції, і завдають шкоди противнику.^[178]

Згідно зі статтею 18(1) ДП(І), відповідна сторона, що перебуває в конфлікті, докладає зусиль для забезпечення того, щоб медичний персонал, медичні підрозділи та транспортні засоби могли бути розпізнавані.^[179] Тут доречними є Додаток 1 до Протоколу, а також Протокол III до Женевських конвенцій (далі – ЖК), які містять відповідні розпізнавальні знаки.^[180]

Згідно з МКП, умисний напад на медичний персонал (як такий, так і той, що надає першу допомогу) кваліфікується як воєнний злочин у формі нападу на об'єкти або осіб, які використовують розпізнавальні знаки, встановлені Женевськими конвенціями, що заборонено статтею 8(2)(b)(xxiv) Римського статуту.

(ii) Захист персоналу та майна Державної служби України з надзвичайних ситуацій

Персонал ДСНС, відповідальний за реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту, включаючи запобігання надзвичайним ситуаціям, ліквідацію їх наслідків, проведення аварійно-рятувальних робіт, гасіння пожеж, забезпечення пожежної та техногенної безпеки, а також діяльність аварійно-рятувальних служб, гідрометеорологічну діяльність,^[181] є персоналом цивільної оборони та перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права.^[182]

Цивільна оборона визначається в МГП відповідно до виконуваних завдань, а не через перелік організацій, які виконують ці завдання. По-перше, у статті 61(а) ДП(І)^[183] зазначається, що цивільна оборона «означає виконання деяких або всіх зазначених нижче гуманітарних

завдань, спрямованих на те, щоб захистити цивільне населення від небезпек та допомогти йому усунути безпосередні наслідки воєнних дій або лиха, а також створити умови, необхідні для його виживання». Далі в статті 61(а) ДП(І) перераховані ці «гуманітарні завдання», які включають оповіщення, евакуацію, управління заходами з вимкнення електроенергії, рятування, пожежогасіння тощо.

У статті 61 (b-d) ДП(І) також зазначено наступне:

«b) організація цивільної оборони означає й установи та інші організаційні одиниці, які створені або уповноважені компетентними [органами] Сторони, що перебуває в конфлікті, виконувати будь-яке із завдань, зазначених у підпункті «а», і які призначені та використовуються виключно для виконання цих завдань»;^[184]

c) «персонал організацій цивільної оборони» означає таких осіб, які призначені Стороною, що перебуває в конфлікті, виключно для виконання завдань, зазначених у пункті «а», у тому числі персонал, призначений компетентними [органами] Сторони, що перебуває в конфлікті, суто для управління цими організаціями;

d) «матеріальна частина» організацій цивільної оборони означає обладнання, матеріали та транспортні засоби, що використовуються цими організаціями для виконання завдань цивільної оборони, зазначених у пункті «а».^[185]

Далі, у частинах 1 та 3 статті 62 ДП (І) стверджується:

«Цивільні організації цивільної оборони та їхній персонал користуються повагою й захистом згідно з положеннями цього Протоколу, особливо даного розділу. Вони мають право виконувати доручені їм завдання з цивільної оборони, за винятком випадків [нагальної] воєнної необхідності».

Стаття 52 цього Протоколу поширюється на будівлі й матеріальну частину, що використовуються задля цивільної оборони, а також на сховища, що надаються для цивільних осіб. Такі об'єкти не можуть бути знищені або вико-

ристані не за їх прямим призначенням, окрім випадків, коли це здійснює Сторона, якій вони належать.^[186]

Цей захист доповнює загальні положення щодо захисту цивільного населення та цивільних об'єктів, передбачені статтею 51 та статтею 52 ДП(І).^[187] Відповідно, цивільний персонал цивільної оборони та його майно захищаються тією мірою, в якій вони призначені виключно^[188] для виконання одного з перерахованих вище завдань, навіть якщо це тимчасово.^[189]

Згідно зі статтею 65(1) ДП(І), організації цивільної оборони, персонал, будівлі, укриття та матеріальні засоби втрачають захист лише в тому випадку, якщо «вони, крім своїх власних завдань, чинять дії, що завдають шкоди противнику, або використовуються для вчинення таких дій». Крім того, стаття 65(2) ДП(І) зазначає, що наступні дії не вважаються такими, що завдають шкоди противнику:

- а) виконання завдань цивільної оборони під керівництвом або контролем військових [органів];
- б) співробітництв[о] цивільного персоналу цивільної оборони з [військовим] персоналом у виконанні завдань цивільної оборони або придання деякої кількості військовослужбовців цивільним організаціям цивільної оборони;
- с) якщо виконання завдань цивільної оборони може водночас приносити користь жертвам з числа військових, зокрема тим, які вибули зі строю.

Нарешті, частини 3 і 4 статті 65 ДП(І) додатково підкреслюють, що носіння легкої індивідуальної зброї, а також формування організацій цивільної оборони за військовим зразком і обов'язкова служба в них не повинні позбавляти їх відповідного захисту.^[190]

Вже згадана стаття 8(2)(b)(xxiv) Римського статуту про воєнний злочин у формі нападу на об'єкти або осіб, які використовують розпізнавальні знаки Женевських конвенцій відповідно до міжнародного права, також дотична до цього питання. Хоча авторитетні коментарі до Римського статуту прямо не включають персо-

нал цивільної оборони до переліку захищених осіб за статтею 8(2)(b)(xxiv),^[191] вони визнають той факт, що інші захищені знаки були додані Додатковим протоколом I, і що такий розширений обсяг захищених ознак передбачений формулюванням Елементу 1 відповідного воєнного злочину:

«Умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також на персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями».^[192]

Зокрема, Розділ V Додатку 1 до ДП(І) у поєднанні зі статтею 66(4) ДП(І), встановлює, що міжнародним розпізнавальним знаком цивільної оборони є рівносторонній синій трикутник на помаранчевому тлі.^[193]

NB

Зобов'язання демонструвати міжнародний розпізнавальний знак цивільної оборони та мати при собі посвідчення особи, що вимагається Главою V Додатку 1 до ДП(І) та статтею 66(3) ДП(І), застосовується лише тоді, коли заходи цивільної оборони проводяться на окупованих територіях і в районах, де тривають або можуть відбуватися бойові дії, а також коли особовий склад залучений виключно для виконання завдань цивільної оборони.^[194]

Відповідно, напад на персонал ДСНС та їхню техніку *per se* підпадає під положення статті 8(2)(b)(i) Римського статуту як воєнний злочин у формі умисного нападу на цивільних осіб. Однак, враховуючи широке формулювання статті 8(2)(b)(xxiv) Римського статуту, не слід виключати, що зазначений персонал та його матеріальні засоби можуть також отримувати захист за цією статтею, аналогічно до медичного персоналу.

(iii) Захист журналістів і співробітників Національної поліції України

Подвійні удари проти України з боку Росії продемонстрували, що часто не лише медичний персонал і працівники цивільної оборони першими реагують на початкові удари, але й журналісти, які прибувають на місце події, щоб зняти наслідки атак, а також співробітники поліції, які допомагають людям, які цього по-

требують, забезпечують порядок та безпеку і документують напад.

Відповідно до МГП, журналісти, які виконують небезпечні професійні місії в зонах збройних конфліктів, *per se* є цивільними особами та не можуть бути об'єктом прямого нападу, якщо вони не беруть безпосередньої участі у бойових діях. Зокрема, відповідно до статті 79(2) ДП(I), журналісти перебувають під захистом за умови, що вони не чинять дій, несумісних з їхнім статусом цивільних осіб, і без обмеження прав військових кореспондентів,^[195] акредитованих при збройних силах, на статус, передбачений статтею 4(A)(4) ЖК(III).^[196]

Крім того, як було чітко зазначено в попередніх розділах звіту, співробітники поліції часто першими реагують на початкові удари, оскільки вони надають першу медичну допомогу постраждалим, а також документують події, що відбулися. Відповідно до МГП, поліцейські є комбатантами, якщо вони входять до складу збройних сил однієї зі сторін конфлікту.^[197] В іншому випадку вони є цивільними особами, які користуються захистом, передбаченим МГП для цивільних осіб.^[198]

Отже, журналісти та поліцейські захищені від прямого нападу як цивільні особи, за винятком періоду коли вони беруть безпосередню участь у воєнних діях. Це означає, що стаття 8(2)(b)(i) Римського статуту буде порушена, якщо вони зазнають незаконного нападу з боку будь-якої зі сторін конфлікту.^[199]

Це означає, що і МГП, і МКП забороняють умисні напади на захищені об'єкти^[200], чи то цивільне населення, чи то цивільні об'єкти, чи то медичний персонал, чи то персонал цивільної оборони, чи то особи *hors de combat* (див. детальне пояснення в [Підрозділі 5.2.2.](#)).

^[202] Кухар Ростислава Петренко та менеджер ресторану Артем Степаненко обое працювали в кафе «Карлеоне», розташованому на першому поверсі будівлі, в яку влучила перша ракета.

^[206] З 10 цивільних осіб, які загинули внаслідок другого удару, польові дослідники Truth Hounds змогли ідентифікувати 9. Детальніше див. [Розділ 4. Покровськ: Обставини та відповідальність.](#)

5.1.2. Відповідні задокументовані інциденти

Після детального розгляду визначень осіб та об'єктів, що перебувають під захистом, та їхнього захисту відповідно до міжнародного права, ми переходимо до суті звіту. Спираючись на висновки цього дослідження, наведені нижче приклади демонструють, як Росія завдала ударів по виключно цивільних цілях в Україні.

Інцидент № 1

7 серпня 2023 року Збройні сили Росії запустили дві крилаті ракети по житловому району в Покровську.^[201]

Деталі цього подвійного повітряного нападу ретельно проаналізовані в [Розділі 3](#) цього звіту. Нижче наведено лише ключові контекстуальні деталі, що мають значення для правової оцінки інциденту.

Близько 19:15 перша ракета влучила у п'ятиповерховий житловий будинок на вулиці Центральній, 147, частково зруйнувавши його. У результаті першого удару загинуло щонайменше двоє цивільних осіб.^[202]

Відеозаписи, зроблені після першого удару, чітко демонструють, що першими, хто відреагував на перший удар, були цивільні особи, оскільки вони брали активну участь у пошуку людей, що опинилися під завалами, та евакуації тих, хто залишився в пошкодженій будівлі.^[203] Приблизно через 10 хвилин після першого удару на місце події прибули співробітники поліції, лікарі швидкої допомоги та працівники аварійно-рятувальної служби, що підтверджується відеозаписами з нагрудних камер поліції та розповідями свідків.^[204]

О 19:52 друга крилата ракета влучила у верхні поверхи готелю «Дружба» на вулиці Центральній, 149 у Покровську, розташованого приблизно у 20 метрах від будівлі, що постраждала від першого удару. Внаслідок другого удару кількість загиблих зросла до 10 цивільних осіб, десятки отримали поранення.^[205]

Свідки, опитані Truth Hounds, підтвердили, що під час нападу готель не працював і не використовувався як командний центр або штаб.^[206]

Таким чином, дуже малоймовірно, що готель «Дружба» був військовим об'єктом під час нападу, оскільки ніщо не вказувало на те, що він використовувався або був призначений для використання у військових цілях української армії.

Час завдання ударів

Інтервал у понад 30 хвилин між першим і другим ударами свідчить про те, що Збройні сили Росії націлили другий удар на служби першого реагування, а саме на цивільних осіб (місцевих мешканців) і медичний персонал та персонал цивільної оборони, що прибув на місце. Якби це було не так, другий удар був би завданий одразу після першого, що все одно становило б воєнний злочин, але вже як умисний напад на цивільних осіб і цивільні об'єкти відповідно до статей 8(2)(b)(i) і 8(2)(b)(ii) Римського статуту (див. нижче кваліфікацію першого удару).

Тип застосованої зброї

Для здійснення цього подвійного удару була використана крилата ракета 9M727 / 9M728 / 9M729.^[207] Дана ракета є високоточною зброєю з круговим імовірним відхиленням лише 30 м.^[208] У цьому випадку той факт, що другий удар був спрямований на готель, розташований лише за 20 метрів від житлового будинку, по якому було завдано першого удару, свідчить про те, що подвійний удар був спрямований проти перших реагувальників.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що подвійний повітряний напад на Покровськ 7 серпня 2023 року становив:

(1) воєнний злочин у формі нападу на цивільне населення та цивільні об'єкти за статтями 8(2)(b)(i) та 8(2)(b)(ii) Римського статуту, що стосується першого удару;

(2) воєнний злочин у формі нападу на цивільне населення та цивільні об'єкти за статтями 8(2)(b)(i) та 8(2)(b)(ii) Римського статуту щодо цивільних осіб, поліції та будівлі готелю, що зазнали нападу у зв'язку з другим ударом;

(3) воєнний злочин у формі нападу на медичний транспорт і персонал, які використовують розпізнавальні знаки Женевських конвенцій відповідно до міжнародного права згідно зі статтею 8(2)(b)(xxiv)^[209] Римського статуту щодо парамедиків і персоналу цивільної оборони, які зазнали нападу у зв'язку з другим ударом.

Інцидент № 2

Ще одним інцидентом, пов'язаним з подвійним ударом Росії по цивільній цілі, є подвійний повітряний напад на Черкаську Лозову у Харківській області 19 травня 2024 року. Деталі цього нападу проаналізовані в *Розділі 4* цього звіту. Нижче наведено лише ключові контекстуальні деталі, що мають значення для правової оцінки інциденту.

Об 11:03 ранку балістична ракета 9M723 влучила в приміщення бази відпочинку «Берег», в результаті чого загинуло п'ятеро і було поранено щонайменше п'ять цивільних осіб.^[210] Через 10 хвилин після першого удару на місце події прибули співробітники поліції та медики і почали надавати першу медичну допомогу пораненим.^[211]

Друге влучання ракети відбулося об 11:21 ранку, вона вибухнула приблизно за 40 метрів від місця першого удару.^[212] Друга ракета 9M723, ймовірно, мала неконтактний підривач, що забезпечив її детонацію над поверхнею землі, збільшивши площу ураження. Цей удар призвів до чотирьох додаткових смертей і довів загальну кількість поранених до 26 осіб.^[213]

Свідки, які були присутні на базі відпочинку під час нападу, повідомили, що ця територія використовувалася цивільними особами, і що на території бази відпочинку або поблизу неї не було жодних військових об'єктів або навіть так званих об'єктів подвійного призначення.^[214] Ця інформація підтверджує свідчення перших реагувальників, які зібрали Truth Hounds.^[215] Крім того, на останніх супутникових знімках цієї території, зроблених до нападу, датованих 4 і 9 травня 2024 року, не видно жодної військової бази або іншого військового об'єкту Збройних сил України.

Час завдання ударів

10-хвилинний проміжок часу між першим і другим ударом підкреслює, що другий удар був умисно спрямований російськими збройними силами проти тих, хто прибув би першими на місце першого удару. В іншому випадку, другий удар був би завданий одразу після першого, що все одно становило б воєнний злочин, але вже як умисний напад на цивільних осіб і цивільні об'єкти відповідно до статей 8(2)(b)(i) і 8(2)(b)(ii) Римського статуту (див. нижче кваліфікацію першого удару).

Тип застосованої зброї

Для здійснення цього подвійного удару була використана балістична ракета 9M723. Ця ракета є високоточною зброєю і, порівняно з крилатими ракетами, має менше кругове імовірне відхилення лише 10 м.^[216] Той факт, що друга ракета вибухнула за 40 метрів від місця першого удару, свідчить, що другий удар був умисно спрямований проти тих, хто прибув як перші реагувальники.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що подвійний повітряний напад на Черкаську Лозову 19 травня 2024 року становив:

- (1) воєнний злочин у формі нападу на цивільне населення та цивільні об'єкти за статтями 8(2)(b)(i) та 8(2)(b)(ii) Римського статуту, що стосується першого удару;
- (2) воєнний злочин у формі нападу на цивільне населення за статтею 8(2)(b)(i) Римського статуту щодо співробітників поліції, які зазнали нападу у зв'язку з другим ударом;
- (3) воєнний злочин у формі нападу на медичний транспорт та персонал, що використовують розпізнавальні знаки Женевських конвенцій відповідно до міжнародного права, відповідно до статті 8(2)(b)(xxiv) Римського статуту щодо медичного персоналу, який зазнав нападу у зв'язку з другим ударом.

Попри брак міжнародної судової практики щодо нападів за тактикою подвійних ударів, спрямованих проти цивільних осіб та цивільних об'єктів, висновки слідчих органів, створених за мандатом ООН, а також незалежних експертів ООН та ОБСЄ, є цінним орієнтиром у цьому питанні. У своєму звіті за 2020 рік Слідча комісія ООН по Сирії встановила, що російські ВПС здійснили подвійний удар по ринку в Сирії в липні 2019 року, коли другий удар був нанесений по тій самій цілі в той час, коли на місці перебували рятувальники. Внаслідок інциденту 43 цивільні особи, в тому числі четверо дітей, загинули, а щонайменше 109 отримали поранення. Комісія дійшла такого висновку:

«Російські військово-повітряні сили не спрямовували напади на конкретний військовий об'єкт, що становить воєнний злочин, який полягає у здійсненні невибіркових нападів на цивільні райони».^[217]

Аналогічно, Крістоф Хейнс, Спеціальний доповідач Ради ООН з прав людини з питань позасудових страт, страт без належного судового розгляду або свавільних страт, у своїй доповіді за 2013 рік наголошує на незаконності використання тактики подвійних ударів проти захищених осіб. Зокрема, він зазначає, що якщо за одним ударом безпілотної слідує інший, спрямований на медичний персонал або осіб *hors de combat* (див. [Підрозділ 5.2.1](#)), це становить воєнний злочин.^[218]

У контексті збройного конфлікту між Росією та Україною, на самому початку повномасштабного вторгнення в Україну, ОБСЄ змогла встановити наступне:

«Особливо підступною формою нападу, пов'язаною з порушенням правил розрізнення, пропорційності та запобіжних заходів, є напади методом подвійного удару. 1 березня 2022 року в Харківську обласну адміністрацію на площі Свободи влучила, імовірно, російська крилата ракета класу «Калібр». Після прибуття рятувальників (через 5-7 хвилин) стався другий удар аналогічною ракетою, яка влучила в будівлю. Це означає, що рятувальники та поранені в результаті першого удару, які в будь-якому випадку захищені від нападів, були умисно обрані мішенню».^[219]

Нещодавня доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), датована

травнем 2024 року, підтверджує, що російські подвійні удари по цивільних об'єктах в Україні є воєнним злочином:

«Працівники служб реагування на надзвичайні ситуації та співробітники цивільної поліції користуються захистом як цивільні особи відповідно до норм МГП. Націлення нового нападу на те саме місце або ціль в той час, коли медичні та інші працівники служб реагування на надзвичайні ситуації, які, як відомо, або можна передбачити, будуть на місці події для надання допомоги жертвам, викликає серйозне занепокоєння, щонайменше, щодо відсутності достатньої обережності, яку вимагає МГП для мінімізації шкоди, заподіяної цивільному населенню. Якщо задокументовані напади були здійснені з метою вбивства або поранення осіб, які надавали першу допомогу, або інших цивільних осіб, вони становитимуть умисні напади на цивільних осіб, що є воєнним злочином».^[220]

5.2. Практика подвійних ударів, коли перший наноситься по військовій цілі

Незважаючи на поширену російську практику багаторазових атак на цивільні об'єкти, необхідно також розглянути випадки подвійних ударів, коли первинний удар спрямований на військову ціль.

У цьому підрозділі ми прагнемо проаналізувати правові рамки, застосовні до задокументованих випадків таких російських подвійних ударів в Україні, а також ширше розглянути, як міжнародне право може застосовуватися до інших потенційних, але ще не задокументованих аспектів цієї тактики.

5.2.1. Коли подвійні удари, включно із першим ударом по військовій цілі, однозначно є воєнним злочином

В основі попереднього [Підрозділу \(5.1\)](#) лежить принцип розрізнення МГП, який вимагає, щоб напад був спрямований лише на військові об'єкти, а не на цивільних осіб/цивільні об'єкти.

Цей принцип слід розглядати у поєднанні із заборонаю МГП нападати на осіб, які визнані *hors de combat*, що забороняє робити їх об'єктом нападу.^[221]

NB

За певних обставин поранені та хворі особи *hors de combat* можуть випадково постраждати від подвійного удару. Для детальнішого пояснення звертайтеся до [Підрозділу 5.2.2](#) цього звіту.

Визначення поняття *hors de combat* (особи, які вибули зі строю в збройному конфлікті) міститься у статті 41 ДП(І):

«1. Заборонено нападати на особу, яку визнано чи яку за даних обставин належить визнати особою, яка вибула зі строю.

2. Вибулою зі строю вважається будь-яка особа, якщо вона:

(а) перебуває під владою супротивної сторони;

(б) [чітко] виражає намір здатися в полон; або

(с) непритомна чи яким-небудь іншим чином виведена зі строю внаслідок поранення чи хвороби й тому не здатна [захищати себе];

за умови, що в [кожному] з цих випадків ця особа утримується від [будь-яких] ворожих дій і не намагається втекти».

Хоча в статті описано три різні сценарії, за яких особа може бути визнана *hors de combat*, з огляду на тему цього звіту, подальшу увагу буде зосереджено на поранених і хворих, які вважаються *hors de combat* відповідно до Першої Женевської конвенції про захист поранених і хворих (далі – ЖК(І)).^[222]

Поранені та хворі – це особи, які потребують медичної допомоги внаслідок травми, хвороби або іншого фізичного чи психічного розладу або інвалідності, і які утримуються від будь-яких актів ворожості.^[223] Коротко кажучи, як зазначено в Коментарі Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ), це означає, «що вони зазнали

^[222] «*Hors de combat*» надалі використовується у звіті як взаємозамінний синонім поняття «поранені і хворі».

поразки, що вони здалися».^[224] Крім того, може бути застосовано коментар МКЧХ від 2016 року до статті 12 ЖК(І) про захист і догляд за пораненими і хворими,^[225] за умови, що така особа «потребує медичної допомоги».^[226]

NB

Стаття 12 ЖК(І) надає загальний захист пораненим і хворим, тоді як стаття 41 ДП(І) обмежується тими пораненими і хворими, які не здатні захищати себе. Це означає, що визначення поранених і хворих за ЖК(І) є ширшим, ніж за статтею 41 ДП(І).^[227]

Водночас зобов'язання утримуватися від нападу на поранених і хворих застосовується не тільки через непритомність комбатанта або через те, що він поранений чи хворий, але й через те, що комбатант не здатний захистити себе.^[228] Правило 47 звичаєвого МГП передбачає, що «будь-хто, хто є беззахисним через втрату свідомості, корабельну аварію, поранення або хворобу», повинен вважатися *hors de combat*.^[229] Таке визначення буде залежати від «здорового глузду і доброї волі» сторони конфлікту.^[230]

Таким чином, для того, щоб вважатися *hors de combat* відповідно до статті 41(2)(с) ДП(І) і згодом отримати захист від прямого нападу, відповідний комбатант повинен бути (1) непритомним або пораненим чи хворим в інший спосіб, і (2) бути нездатним захистити себе.

Хоча поняття утримання особи *hors de combat* від будь-яких ворожих дій є більш доречним у контексті поля бою, воно підкреслює, що завдання подвійних ударів по комбатанту, який, попри поранення, продовжує брати участь у бойових діях, буде законним.^[231]

Щодо захисту перших реагувальників (медичний персонал, персонал цивільної оборони та журналісти), дивіться [Підрозділ 5.1](#).

Згідно з МКП, прямі напади на осіб *hors de combat* заборонені статтею 8(2)(b)(vi) Римського статуту)^[232], і, як зазначалося раніше, прямі на-

^[232] Точний переклад з англійської «воєнний злочин у формі вбивства або поранення осіб, що вибули зі строю».

^[233] Як вже зазначалося, хоча така стаття, безумовно, застосовується до цивільного медичного персоналу, її застосування до персоналу цивільної оборони не є однозначним.

пади на цивільне населення, цивільні об'єкти, медичний персонал і персонал цивільної оборони заборонені відповідно до статей 8(2)(b)(i), 8(2)(b)(ii) і 8(2)(b)(xxiv),^[233] Римського статуту.^[234]

Відповідно, **перший сценарій**, коли подвійний удар включає перший удар по законній військовій цілі, становить воєнний злочин, якщо він спеціально спрямований на поранених і хворих (*hors de combat*) від першого нападу, а не лише на їхнє вбивство або поранення як випадкові наслідки удару, що не був спрямований на них *per se*.^[235]

На практиці, якщо сторона конфлікту здійснює подвійний удар по військовій казармі з коротким часовим інтервалом, щоб уникнути поранення перших реагувальників і з метою завдати шкоди решті діючих військовослужбовців супротивника, такий напад, ймовірно, буде визнаний законним відповідно до МГП.^[236]

Проте, якщо в такому випадку буде чітко встановлено, що другий удар нападника був спрямований саме на поранених і хворих військовослужбовців, які зазнали ураження під час першого удару, другий удар буде вважатися воєнним злочином у вигляді умисного нападу на осіб *hors de combat* відповідно до статті 8(2)(b)(vi) Римського статуту.

Другий сценарій виникає, коли подвійний удар, що включає перший удар по законній військовій цілі, вважається воєнним злочином, якщо другий удар спрямований на перших реагувальників після нападу, за умови, що вони не є комбатантами.

Виходячи з висновків, описаних у [Розділі 2](#) цього звіту, можна навести кілька чітких прикладів застосування такої тактики подвійних ударів з боку Росії по Україні.

Інцидент № 3

Аналогічно, подвійний удар по селу Буди Харківської області 13 липня 2024 року продемонстрував умисне використання другого удару, спрямованого на служби екстреного реагування, після першого удару по військовому об'єкту, а також на цивільне населення, яке перебувало поблизу військового об'єкту, на який

здійснювався перший напад. Приблизно о 15:40 балістична ракета 9М723 влучила у військову техніку, розміщену на платформах на місцевій залізничній станції.^[237] Після першого удару на місце події прибули співробітники ДСНС та поліції. Цей інцидент особливий тим, що російські збройні сили використовували розвідувальний безпілотною для спостереження за територією, по якій було завдано удару. На відео, опублікованому російськими Telegram-каналами (найімовірніше, записаним розвідувальним безпілотною «Орлан-10») можна побачити рятувальників на місці події незабаром після першого удару.^[238] Через тридцять хвилин після першого удару російські збройні сили запустили ще одну ракету 9М723 по тій самій цілі.^[239] У результаті другого удару було поранено щонайменше 25 цивільних осіб, у тому числі двох дітей, а також вбито начальника Харківського районного відділу ДСНС у Харківській області та одного співробітника поліції.^[240]

Час завдання ударів

Як і в попередніх прикладах, часовий інтервал між першим і другим ударами вказує на те, що метою другого нападу було умисне ураження персоналу цивільної оборони та інших служб швидкого реагування, що прибули на місце події.

Тип застосованої зброї

Для здійснення цього подвійного удару російські збройні сили використовували балістичну ракету 9М723, високоточну зброю з круговим імовірним відхиленням лише 10 метрів, що дозволило Росії з високою точністю вразити захищену ціль другим ударом.

Спостереження

Як було встановлено раніше, російські збройні сили вели спостереження за цільовим районом за допомогою розвідувального безпілотною і, як стверджується, були здатні ідентифікувати персонал цивільної оборони, який прибував на місце, в режимі реального часу. Саме цей фактор має вирішальне значення з точки зору доведення наміру російських збройних сил зав-

дати другого удару по першим реагувальникам та цивільному населенню.

Можна зробити висновок, що другий удар російських збройних сил по Будах 13 липня 2024 року був умисно спрямований на персонал цивільної оборони та цивільних осіб, які перебували поблизу початково ураженої військової техніки. Це є воєнним злочином згідно зі статтями 8(2)(b)(xxiv)^[241] та 8(2)(b)(i) Римського статуту.

Окрім заборони умисних нападів на захищені цілі (цивільні особи та цивільні об'єкти, медичний персонал і персонал цивільної оборони, а також осіб *hors de combat*), МГП і МКП забороняють будь-які види невибіркових нападів. Різниця між невибірковими та прямими нападами полягає в тому, що в останньому випадку нападник умисно намагається вразити захищений об'єкт, тоді як у першому випадку нападник діє байдуже до того, чи є об'єкт захищеним.^[242]

Відповідно до статті 51(4) ДП(І), невибіркові напади охоплюють:

- a) [ті, що] не спрямовані на конкретний [військовий] об'єкт;
- b) [ті, що застосовують] метод або засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані [проти конкретного військового об'єкта];
- c) [ті, що застосовують] метод або засоби ведення війни, [вплив] яких не може бути [обмежений], як це вимагається згідно з цим Протоколом;

Отже, у кожному такому випадку невибіркові напади [призводять до] ураження як військових об'єктів, так і цивільних осіб чи об'єктів без розрізнення.

У статті 51(5) ДП(І) наводяться приклади нападів, які можуть вважатися невибірковими, зокрема:

- a) напад шляхом бомбардування будь-якими методами або засобами, при якому як єдиний [військовий] об'єкт розглядається [низка чітко відокремлених і відмінних один від одного військових об'єктів, розташованих у місті, селищі, селі або іншому районі]

з подібною концентрацією цивільних осіб або цивільних об'єктів]; і

b) напад, [який], як можна очікувати, [спричинить випадкові втрати] серед цивільного населення, поранення цивільних осіб, шкоду цивільним об'єктам, або те й інше разом, які були б надмірними [порівняно з очікуваною конкретною і безпосередньою військовою перевагою].^[243]

Стаття 52(4)(b-с) підкреслює, що, попри те, що нападник може стверджувати, що основною метою нападу є ураження законної цілі, якщо він свідомо використовує такі засоби або методи, що призводять до удару по захищених об'єктах, розташованих поруч із законними цілями, то такий напад буде вважатися *невибірковим* відповідно до МГП.^[244]

Наприклад, Незалежна комісія ООН з розслідування конфлікту в Газі 2014 року встановила, що застосування зброї «з такою широкою зоною ураження» (бомби GBU-32/МК-82 10001b або GBU-31/МК-84 20001b) в густонаселеній зоні, незалежно від її точності, швидше за все, становитиме невибірковий напад через відсутність у нападників здатності адекватно розрізняти цивільні та військові цілі.^[245]

За певних обставин невибірковий напад може бути кваліфікований як умисний напад на цивільних осіб. Згідно з практикою Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ), напад із застосуванням певних засобів ведення воєнних дій, які не дозволяють розрізняти цивільних осіб і цивільні об'єкти та військові цілі, може бути прирівняний до умисного нападу на цивільних осіб.^[246]

У справі Галіча МТКЮ встановив, що напад на натовп із приблизно 200 осіб, серед яких було багато дітей, попри присутність значної кількості солдатів, «явно спричинив би випадкові втрати життя і поранення цивільних осіб, надмірні порівняно з прямою і конкретною військовою перевагою, яку очікували отримати»,^[247] і, отже, становив собою невибірковий обстріл. Використання зброї, яка не здатна вражати конкретні цілі в густонаселених цивільних районах, вказує на невибірковий характер конкретного нападу, як впливає з аргументації МТКЮ у справі *Мартіча*.^[248]

У справі *Катанги*, яка пізніше була підтверджена у справі *Нтаганди*, Судова палата Міжнародного кримінального суду (МКС) змогла встановити наступне:

«[Н]евибіркові напади, заборонені звичаєвим правом, можуть кваліфікуватися як умисні напади на цивільне населення або окремих цивільних осіб, особливо в тих випадках, коли шкода, завдана цивільним особам, настільки велика, що Палаті здається, що злочинець мав на меті ураження цивільних цілей. Застосування зброї невибіркової дії може, серед іншого, свідчити про те, що напад був спрямований проти цивільного населення або окремих цивільних осіб».^[249]

Однак це не означає, що будь-який невибірковий напад автоматично означає умисний напад на цивільних осіб, оскільки важливо довести наявність відповідного *mens rea* (суб'єктивний елемент) в кожному конкретному випадку.^[250] На практиці це може мати місце, коли нападник має непрямий умисел – вважається, що він має умисел не лише на основний результат своїх дій, але також на інші неправові наслідки, якщо вони практично неминучі та усвідомлюються нападником.^[251]

NB

Якщо напад безпосередньо^[252] завдає шкоди пораненим і хворим, які є захищеною категорією за МГП, про що було зазначено раніше, спрацьовує заборона здійснення нападу на осіб *hors de combat*.

Інцидент № 4

Потрійна атака у Хмельницькому 27 лютого 2023 року є показовою. Спочатку, о 2:10 ночі, російські збройні сили застосували безпілотною «Шахед-136/131» для нападу на діючу військову казарму, яка використовувалася підрозділом Сил спеціальних операцій. Удар спричинив пожежу, але обійшовся без жертв серед військовослужбовців, оскільки їх на той момент у казармі не було. Потім, о 2:32 ночі, майже через 20 хвилин після першого удару, коли рятувальники вже прибули на місце події, другий удар безпілотною влучив у ту ж саму ціль, що призвело до загибелі й поранень серед особового складу цивільної оборони. О 3:02 ранку відбувся третій удар безпілотною по території

іншої казарми, розташованої приблизно в 50 метрах від місця першого удару, що не призвело до додаткових жертв.

Час завдання ударів

Значний часовий інтервал між першим і другим ударами свідчить про те, що метою другого удару російських збройних сил було не лише послабити супротивника й одночасно продемонструвати отриману військову перевагу після першого удару, але й уразити персонал цивільної оборони, який прибув на місце події.

Тип застосованої зброї

У цьому потрібному ударі були використані дрони-камікадзе типу «Шахед-136/131». Як вже зазначалося, ці безпілотники відхиляються від цілі лише у випадку застосування противником засобів радіоелектронної боротьби, які можуть відхилити безпілотник із заданої GPS-траєкторії. Однак численні удари по одній і тій самій місцевості в Хмельницькому свідчать про те, що безпілотники слідували за початково визначеною ціллю.

Важливо підкреслити, що казарми Сил спеціальних операцій під час нападу дійсно були військовим об'єктом, оскільки на той момент там дислокувалися українські військові.

Як наслідок, перший і третій удари в рамках російської тактики подвійних ударів, завдані по таких військових казармах у Хмельницькому 27 лютого 2023 року, які не спричинили прямої шкоди цивільному населенню, були законними як за МГП, так і за МКП. Що ж стосується другого удару, який з високою ймовірністю може становити воєнний злочин, то його кваліфікація згідно з МГП може варіюватися.

Він може бути кваліфікований як невивірковий напад на цивільне населення з огляду на те, що він завдав удару по військовому об'єкту і цивільному населенню без розрізнення. Хоча можна стверджувати, що другий удар був *per se* спрямований проти військовослужбовців, що залишилися, та/або інших військових об'єктів на місці події, було очевидно, що за 30 хвилин після першого удару на місце події

вже прибули служби швидкого реагування, які надавали медичну допомогу пораненим військовослужбовцям і гасили пожежі. Зважаючи на високу ймовірність заподіяння цивільної шкоди (медичному персоналу та персоналу цивільної оборони) від удару по військовому об'єкту, яка була очевидною для нападника, можна стверджувати про кваліфікацію другого удару як воєнного злочину, що полягає в умисному спрямуванні нападу на персонал, який використовує розпізнавальні знаки Женевських конвенцій, згідно зі статтею 8(2)(b)(xxiv) Римського статуту.^[253]

В іншому випадку, такий напад на військовий об'єкт, що спричинив випадкову загибель або поранення цивільних осіб чи пошкодження цивільних об'єктів, має кваліфікуватися як воєнний злочин непропорційного нападу на цивільних осіб або цивільні об'єкти за статтею 8(2)(b)(iv) Римського статуту (пояснення див. далі).

Міркування пропорційності вступають в дію, коли напад спрямований на військову ціль, але при цьому випадково гинуть або отримують поранення цивільні особи та/або завдається шкода цивільним об'єктам.^[254] Принцип пропорційності закріплений у Статті 57(2)(a)(iii) ДП(І):

Щодо нападів вживаються такі запобіжні заходи:

«ті, хто планує напад або приймає рішення про його здійснення:

(iii) утримуються від прийняття рішень про здійснення будь-якого нападу, який, як можна очікувати, викличе випадкові втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб і завдасть випадкової шкоди цивільним об'єктам, або те й інше разом, що було б надмірним щодо конкретної [і безпосередньої військової] переваги, яку передбачається одержати».^[255]

^[252] Мається на увазі «directly», тобто особи *hors de combat* умисно обрані як об'єкт нападу.

^[253] Стаття 8(2)(b)(xxiv) Римського статуту: Умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи, транспортні засоби, а також на персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями.

Це правило також відображено в статті 8(b)(iv) Римського статуту з невеликою зміною формулювання.^[256]

Це означає, що непропорційний напад буває:

Непрямий: як у випадку невивірених нападів, цивільні особи і цивільні об'єкти не є безпосередніми цілями нападу.

Випадковий: нападник передбачає^[257] не те, що атака обов'язково призведе до надмірної випадкової [супутньої] цивільної шкоди щодо очікуваної військової переваги, а радше те, що така шкода, можливо, буде надмірною.^[258]

У світлі вищезазначеного, і особливо статті 51(5)(b) ДП(І), а також рішень МТКЮ, які доводять невивірений характер нападу через їх непропорційність, виникає питання про те, в чому полягає різниця між «невивіреними» і «непропорційними» нападами.

Для застосування виключно правила пропорційності до очікуваної шкоди цивільним особам та/або цивільним об'єктам від нападу, така шкода має бути випадковою. Це також впливає з того факту, що процедура застосування принципу пропорційності в статті 57 ДП(І) передбачає запобіжні заходи, такі як обов'язок нападника вибирати з декількох військових цілей ту, напад на яку, як можна очікувати, створить найменшу шкоду для життя цивільних осіб та для цивільних об'єктів, якщо це дає змогу здобути аналогічну військову перевагу (стаття 57(3) ДП(І)) і т.д.^[259] Це означає, що випадкової шкоди цивільному населенню необхідно уникати або мінімізувати відповідно до запобіжних заходів, навіть якщо шкода не є надмірною.^[260] Як наслідок, допущення невивіреної, надзвичайно масштабної шкоди цивільному населенню з боку нападника не підлягатиме оцінці з точки зору пропорційності, оскільки перебуватиме за межами її застосування.^[261] Наприклад, використання бомби вагою 1000 кг для ураження однієї особи або навіть квартири, безумовно, буде «явно непропорційним меті, яку нападник мав намір досягти», і становитиме невивірений напад.^[262]

Це знову ж таки відрізняє непропорційний напад від невивіреного, оскільки непропорційний

напад заборонений не через намір завдати шкоди скупченню захищених осіб і об'єктів поряд із законною військовою ціллю, а через передбачуваний сторонній наслідок у вигляді надмірної шкоди цивільному населенню.

NB

Повертаючись до альтернативної лінії аргументації щодо Інциденту № 4, для кваліфікації другого удару як непропорційного за статтею 8(2)(b)(iv) необхідно довести, що завдана цивільна шкода (медичному персоналу і рятувальникам) була випадковою, а не лише непрямом. Однак, зважаючи на значний проміжок часу між першим і другим ударами, така альтернативна кваліфікація другого удару видається менш обґрунтованою.

Третій сценарій передбачає скоєння воєнного злочину, коли подвійний напад спрямований на легітимну військову ціль, але другий удар завдає шкоди цивільному населенню та/або цивільним об'єктам, так само як і перший.

Зокрема, якщо перший удар завдав значної шкоди цивільному населенню і міг бути визнаний пропорційним, тоді як другий удар призводить до ще більшої шкоди, весь напад, ймовірно, буде визнаний непропорційною відповідно до МГП і МКП. Це є воєнним злочином згідно зі статтею 8(2)(b)(iv) за умисне заподіяння надмірної шкоди цивільному населенню порівняно з військовою перевагою, яку передбачається отримати.^[263]

Підсумовуючи, тактика «подвійних ударів», що включає перший удар по військовій цілі, становитиме воєнний злочин за наступних обставин:

- другий удар був спрямований на поранених і хворих, які перебувають у стані *hors de combat*;
- другий удар був націлений на медичний і цивільний персонал, який прибув як служби першого реагування на первинний напад;
- другий удар був спрямований на ту саму військову ціль, що знову призвело до випадкової загибелі або поранення цивільних осіб чи пошкодження цивільних об'єктів.

Таким чином, незалежно від того, чи був перший удар спрямований на законну військову ціль, наступний удар по виключно цивільній

цілі (цивільні особи, цивільні об'єкти, медичний персонал або персонал цивільної оборони) вже буде вважатися воєнним злочином відповідно до статей 8(2)(b)(i), 8(2)(b)(ii) і 8(2)(b)(xxiv) Римського статуту. Навіть якщо перший удар був спрямований на військову ціль, але завдав випадкової цивільної шкоди, ймовірно надмірної щодо військової переваги, яку очікується отримати, тоді наступний удар, що також спричинив значну випадкову цивільну шкоду, може бути кваліфікований як воєнний злочин непропорційного нападу за статтею 8(2)(b)(iv) Римського статуту.

5.2.2. Коли подвійний удар по первинній військовій цілі не є безсумнівним воєнним злочином

У деяких випадках дуже складно визначити, чи є подвійні удари, включно із первинним ударом по легітимній військовій цілі, воєнним злочином.

Уявімо наступний інцидент: розвідка БПЛА^[264] однієї зі сторін конфлікту виявляє, що велика кількість ворожих збройних сил дислокується в точці Б. Перший удар наноситься по точці Б, внаслідок чого багато солдатів зазнають поранень або навіть гинуть. Водночас розвідка БПЛА повідомляє про рух значної кількості військовослужбовців противника в якості перших реактувальників у напрямку точки Б. Другий удар наноситься по точці Б, щоб уразити військовослужбовців, які прибувають.

Виникає питання: якщо перший удар, швидше за все, відповідає нормам МГП та МКП, то чи є другий удар також законним і, отже, не буде вважатися воєнним злочином?

Відверта відповідь полягає в тому, що, хоча багатьом *hors de combat* противника, які є захищеною категорією згідно з МГП, може бути завдано шкоди в результаті другого удару, він, в першу чергу, спрямований на військовослужбовців, які прибувають на територію противника. Отже, другий напад, швидше за все, буде законним і не становитиме воєнного злочину за статтею 8(2)(b)(vi) Римського статуту.^[265]

Основне питання, яке впливає з наведеного вище прикладу, полягає в тому, **чи слід враховувати поранених і хворих як осіб *hors de combat* в аналізі пропорційності**, передбаченому в ДП(I).^[266]

Правило пропорційності, закріплене у статті 57(2)(a)(iii) ДП(I), чітко обмежується «цивільними особами» і «цивільними об'єктами». Це підтверджується коментарем МКЧХ до ДП(I)^[267], а також іншими положеннями ДП(I) щодо пропорційності.^[268]

Наприклад, стаття 51(5)(b) ДП(I) передбачає наступне:

«напад, [який], як можна очікувати, [спричинить випадкові втрати] серед цивільного населення, поранення цивільних осіб, шкоду цивільним об'єктам, або те й інше разом, які були б надмірними [порівняно з очікуваною конкретною і безпосередньою військовою перевагою]».

Крім того, на основі відповідної практики держав^[269] наразі немає достатніх доказів для встановлення звичаєвої норми щодо захисту осіб *hors de combat* відповідно до принципу пропорційності. Зокрема, більшість військових статутів держав не вимагають від військових командирів зважувати передбачувану шкоду захищеним військовослужбовцям (*hors de combat*) відносно очікуваної військової переваги.^[270]

Нову лінію обговорення питання пропорційності задає нещодавно оновлений Коментар МКЧХ 2016 року до статті 12 Женевської конвенції I про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (далі – ЖК(I)), в якому закріплено, що поранені та хворі військовослужбовці збройних сил повинні користуватися повагою і захистом за всіх обставин. Порівняно зі старим Коментарем МКЧХ 1952 року,^[271] оновлена версія намагається пролити світло на захист осіб *hors de combat* відповідно до принципу пропорційності МГП:

«Однак, з огляду на особливий захист, що надається пораненим і хворим, а саме зобов'язання поважати (і захищати) їх за будь-яких обставин, *a fortiori* вони також повинні користуватися захистом, що нада-

ється цивільним особам. Іншими словами, якщо цивільні особи мають бути включені в оцінку пропорційності, то тим більше це стосується поранених і хворих. Дійсно, якщо поранених і хворих не враховувати з точки зору принципу пропорційності, їхня присутність поблизу законних військових об'єктів не мала б юридичного значення. Однак це суперечило б прямому зобов'язанню поважати їх за будь-яких обставин і основному обґрунтуванню надання їм спеціального захисту. Було б нерозумно вважати, що прямі або невибіркові напади на поранених і хворих будуть суворо заборонені та становитимуть серйозне порушення, в той час, як випадкова шкода і навіть надмірні випадкові жертви не будуть заборонені. Відповідно, наявність поранених і хворих військовослужбовців у безпосередній близькості від військового об'єкта має братися до уваги при проведенні оцінки пропорційності до початку нападу. Крім того, з тих же міркувань, нападник повинен вживати запобіжних заходів відповідно до статті 57 Додаткового протоколу I не тільки щодо цивільних осіб, але й щодо поранених і хворих військовослужбовців, щоб захистити їх від прямого нападу і супутньої шкоди».^[272]

Водночас у попередніх параграфах коментаря МКЧХ 2016 року визнається, що не існує жодного дійсного договірної положення МГП, яке б передбачало захист пропорційності для осіб *hors de combat*. Також підкреслюється, що не було жодної відповідної *travaux preparatoires* (підготовчої роботи) з цього питання:

«Виникає питання, чи зобов'язання поважати поранених і хворих тягне за собою необхідність брати їх до уваги для цілей оцінки пропорційності. Це питання є суперечливим і має особливе значення в контексті статті 12, яка стосується виключно поранених і хворих членів збройних сил та інших осіб, згаданих у статті 13. Стаття 51(5)(b) Додаткового протоколу I, яка є частиною спеціальної глави «Цивільне населення і цивільний захист», згадує цивільне населення, але не конкретно поранених і хворих. Відсутність поранених і хворих у цьому положенні могла бути викликана редакційними міркуваннями, враховуючи предмет глави, а не навмисним

виключенням певних категорій захищених осіб з оцінки пропорційності.

У підготовчих матеріалах до статті 12 нічого не сказано з цього приводу. Це не дивно, враховуючи, що в 1949 році відповідні правила щодо ведення воєнних дій не були прописані так детально, як сьогодні. Втім, можна було б очікувати такої дискусії в 1977 році з появою нового ДПІ, коли одночасно йшлося і про зобов'язання поважати та захищати поранених і хворих (ст. 10 Додаткового протоколу I), і про конкретні правила ведення воєнних дій (ст. 51, 57 і 58 Додаткового протоколу I). Тим не менш, підготовча робота над статтею 10 Протоколу також нічого не зазначає з цього приводу».^[273]

Хоча включення МКЧХ «поранених і хворих» до захисту пропорційності МГП видається обґрунтованим у світлі загальної тенденції гуманізації права збройних конфліктів (МГП),^[274] у коментарі не уточнюється ступінь застосування цього захисту. Основне питання полягає в тому, коли застосовується правило пропорційності: чи в ситуаціях, коли є фактична інформація про наявність осіб *hors de combat* поблизу передбачуваної цілі, чи у випадках, коли «розумний військовий командиром», який керує нападом,^[275] повинен передбачити таку шкоду. Під час воєнних дій часто буває так, що лише після початку нападу командир може зрозуміти, що серед осіб *hors de combat* є певні втрати, або оцінити ймовірність таких втрат. Так само, знання бойового порядку противника (загальної структури, чисельності і дислокації сил) зазвичай свідчить про те, що некомбатанти, хворі й поранені, які є *hors de combat*, змішані з комбатантами. На практиці це означає, що розрізнення комбатантів і некомбатантів, *hors de combat* є дуже складним завданням.^[276]

NB

Автори цього звіту не виправдовують будь-які умисні напади на такі захищені МГП категорії, як *hors de combat*, медичний персонал і військові кореспонденти, які зазвичай перебувають поруч із комбатантами. З детальним поясненням щодо захисту таких категорій можна ознайомитись у [Підрозділі 5.2.1](#).

Крім того, питання про те, коли надмірна шкода пораненим і хворим є допустимою, а також коли цей поріг спрацьовує, не розглядається. Зокрема, Коментар МКЧХ не надає чіткого

пояснення щодо застосування правила допустимої шкоди до всіх оперативних-тактичних ситуацій або їхньої залежності від контексту. Чи це відбувається одразу після класифікації комбатанта як пораненого або хворого, чи існує затримка між моментом, коли комбатант стає недієздатним, і моментом, коли починає діяти захист пропорційності^[277], залишається нез'ясованим.

Таким чином, включення МКЧХ терміна «поранені та хворі» в аналіз пропорційності в контексті міжнародного гуманітарного права виглядає, якщо не суперечливим, то недостатньо підкріпленим існуючою практикою держав, як уже згадувалося. Це, скоріше, є свідченням розширення сфери застосування принципу пропорційності (свого роду «заклик до розширення практики пропорційності»).

Водночас не слід робити висновок, що якщо правило пропорційності *per se* не застосовується до поранених і хворих як *hors de combat*, то це дозволяє здійснювати на них відкриті напади, а також враховувати їх як так звану «супутню шкоду».

На додаток до заборони умисних нападів на осіб *hors de combat*, МГП передбачає зобов'язання нападників вживати запобіжних заходів під час нападу на військовий об'єкт, як зазначено у статті 57 ДП(І). Важливість цього зобов'язання щодо осіб *hors de combat* була чітко підтверджена практикою держав після появи оновленої версії Коментаря МКЧХ до ЖК(І).

Зокрема, у 2016 році Міністерство оборони США опублікувало оновлену версію Посібника з права війни, яка включає правило про запобіжні заходи щодо нападу, який створює ризик випадкової шкоди особам *hors de combat*:

«7.3.3.1. Хоча наявність поранених, хворих або осіб, що зазнали корабельної аварії, на полі бою не звільняє військові об'єкти від нападу через ризик випадкового заподіяння шкоди такому персоналу, необхідно вжити можливих запобіжних заходів для зменшення ризику заподіяння шкоди пораненим, хворим або особам, що зазнали корабельної аварії».^[278]

Таке включення правила про запобіжні заходи ґрунтується на статтях 57(2)(a)(i) і 57(2)(b) ДП(І), які забезпечують захист не лише цивільних осіб і цивільних об'єктів, але й осіб і місць, що перебувають під «особливим захистом».^[279]

Проаналізувавши питання про те, чи користуються особи *hors de combat* «захистом» принципу пропорційності, важливо розглянути наведений нижче приклад.

Уявіть собі такий інцидент: розвідка однієї зі сторін конфлікту виявляє, що високопоставлений командувач протилежної сторони наразі перебуває у ворожій військовій частині К, де багато призовників проходять підготовку перед відправленням на фронт. На основі розвідувального звіту сторона вирішила завдати подвійного удару двома авіаударами по військовій частині К.^[280]

Дуже ймовірно, що такий подвійний удар не становитиме воєнний злочин у вигляді умисного нападу на осіб *hors de combat*. Однак, якщо між першим і другим ударами по військовій частині К був інтервал близько 20 хвилин, то другий удар також може розглядатися як такий, що був спрямований саме на осіб *hors de combat*, а не на військового командувача. Кваліфікація другого удару як нападу на осіб *hors de combat* не була б очевидною і залежала б від наступних факторів:

- Чи мала сторона, яка завдала удару по військовій цілі, будь-який «контроль» над рухомою ціллю (командувачем). Наприклад, сучасна війна ведеться з активним використанням розвідки БПЛА, яка дає можливість передавати інформацію і дані в режимі реального часу тим, хто здійснює напади. Це означає, що якщо розвідка БПЛА повідомила про виживання високопоставленого командувача після першого удару (спрямованого на нього), то наступний міг би вважатися законним, попри завдану шкоду особам *hors de combat*.
- Чи вжила сторона, яка завдала подвійного удару, запобіжних заходів. Наприклад, якщо замість того, щоб уразити всю будівлю військової частини К, вона

націлилася лише на частину будівлі, в якій знаходився високопоставлений військовий командувач, тоді напад, швидше за все, буде законним, навіть якщо особам *hors de combat* могла бути завдана шкода.

На практиці, звичайно, складно оцінити, чи є конкретний удар воєнним злочином, з огляду на відсутність інформації про оперативні дані, які були у сил, що завдали удару, а також на дефіцит відомостей про запобіжні заходи, вжиті стороною під час здійснення нападу чи нападів.

Тому для проведення всебічної правової оцінки кожного випадку подвійних ударів необхідно ретельно проаналізувати всі контекстуальні та технічні аспекти. Таке ретельне дослідження забезпечить глибоке і точне розуміння відповідних обставин нападу, тим самим створюючи міцну основу для правової оцінки справи.

Висновки та рекомендації

Завдання подвійних ударів є жорстокою тактикою ведення бойових дій, часто спрямованою проти тих, хто першим реагує на первинний удар. Ця тактика часто сприймається як така, що спрямована на військові цілі, але активне використання Росією подвійних ударів в Сирії та нещодавно в Україні свідчить про її свідоме застосування проти суто цивільних об'єктів, включаючи цивільних осіб і населення. Така стратегія посилює завдану шкоду, перешкоджаючи рятувальним операціям і посилюючи страждання цивільного населення.

Дане дослідження виявило значну ескалацію використання Росією подвійних ударів: лише у 2024 році їх було завдано щонайменше 20. Ця цифра перевищує підтверджену сукупну кількість таких ударів у 2022 і 2023 роках, що свідчить про тенденцію, яка вимагає невідкладної уваги та реакції з боку міжнародної спільноти. Загалом наш моніторинг виявив понад 60 випадків, що мають ознаки подвійних ударів під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Однак деякі з цих випадків потребують подальшої поглибленої верифікації.

Задokumentована схема нападів, що характеризується стратегічним вибором часу для завдання вторинних ударів, свідчить про тактику російських сил, спрямовану на максимізацію завданої шкоди. Крім того, часте використання розвідувальних безпілотників у багатьох випадках підтверджує цілеспрямовані зусилля з моніторингу та націлювання на служби першого реагування, що є воєнним злочином. Це узгоджується з російською пропагандою, яка заохочує такі напади та прагне легітимізувати вбивства тих, хто надає першу допомогу, особливо співробітників Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Національної поліції України, які є особами, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права.

Було доведено, що якщо подвійні удари включають кілька нападів на виключно цивільні цілі, вони становлять воєнний злочин у вигляді умисного нападу на цивільне населення та/або цивільні об'єкти відповідно до статті 8(2)(b)(i) та/або статті 8(2)(b)(ii) Римського статуту. Якщо ж подвійні удари спрямовані на цивільних осіб, які є першими реагувальниками, такими як журналісти, поліцейські, рятувальники та

медичний персонал, це становить воєнні злочини умисного нападу на цивільне населення за статтею 8(2)(b)(i) Римського статуту та умисного нападу на медичний персонал за статтею 8(2)(b)(xxiv) Римського статуту.

Крім того, навіть якщо подвійні удари передбачають первинний удар по законній військовій цілі, наступний удар, якщо він явно спрямований на поранених і хворих осіб, становитиме воєнний злочин у вигляді умисного нападу на осіб *hors de combat*, як захищену категорію згідно зі статтею 8(2)(b)(vi) Римського статуту.

Наша правова оцінка вказує на те, що деякі подвійні удари потенційно можуть бути вписані в рамки військових операцій і вважатися законними, особливо коли вони спрямовані на легітимні військові цілі, за умови дотримання заборон на умисне ураження осіб *hors de combat*, а також принципів пропорційності та обережності (вжиття запобіжних заходів). Однак в проаналізованих інцидентах російських подвійних ударів в Україні акцент робиться не на легітимній військовій стратегії проти противника, а на тому, що метою є залякування цивільного населення і завдання прямої шкоди тим, хто першими реагує на місцях.

Незаконні подвійні удари є фундаментальним аспектом російського методу ведення війни. Їхнє широке застосування як в Сирії, так і в Україні підтверджує цю реальність. За нашими оцінками, ці удари спрямовані на деморалізацію населення, вселяючи в нього відчуття загрози та ризику подальших атак. Такий підхід має на меті зменшити як бажання, так і спроможність людей надавати допомогу, а також намагаться фізично усунути тих, хто відповідає за її надання.

Крім того, безкарність, яку Росія відчула за ці напади в Сирії, спричинила тривожну тенденцію до більшого використання цієї тактики в Україні протягом років війни. Якісне документування та розслідування таких нападів, а також ретельне вивчення їхніх закономірностей мають важливе значення для притягнення винних до відповідальності.

Надзвичайно важливою є розбудова міжнародної солідарності з українськими рятувальника-

ми, які є одними з тих, хто найбільше страждає від подвійних ударів. Ця солідарність повинна впливати не лише з їхніх страждань від злочинних нападів під час надання допомоги тим, хто її потребує в Україні, але й з їхнього прагнення реагувати на катастрофи в інших країнах, навіть в умовах війни та масштабних руйнувань у них на Батьківщині.

Наприклад, українські рятувальники реагували на повені в Польщі у вересні 2024 року,^[281] надавали допомогу в Словенії в серпні 2023 року^[282] та допомагали долати наслідки землетрусу в Туреччині в лютому 2023 року.^[283] Крім того, вони, часто спільно з українським медичним персоналом, ліквідували наслідки землетрусів, лісових пожеж та повеней у Греції, Грузії, Ізраїлі, Індії, Ірані, Іспанії, Киргизстані, Пакистані, Угорщині та інших країнах.^[284] Українські рятувальники також брали активну участь у постачанні гуманітарної допомоги в різні регіони світу, зокрема в Індонезію,^[285] Ефіопію, Сомалі.^[286]

Масштабна діяльність українських рятувальників потребує міжнародної підтримки, особливо з огляду на постійне знищення їх спеціалізованого обладнання, приміщень та цілеспрямовані вбивства особового складу. Проявом солідарності могло б стати цільове інвестування у відновлення або заміну життєво необхідного обладнання. Крім того, об'єднані зусилля рятувальних організацій в усьому світі могли б чинити тиск на Росію з вимогою припинити напади на рятувальників в Україні. Такі дії посилять оперативні можливості українських рятувальників і підкреслять важливість захисту гуманітарних зусиль у зонах конфліктів.

Насамкінець, повсюдне застосування російськими військами подвійних ударів є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права, що наражає цивільне населення в зонах конфлікту на серйозну небезпеку. Ця ситуація підкреслює нагальну потребу у притягненні винних до відповідальності та впровадженні заходів для забезпечення тих, хто перебуває під загрозою.

Рекомендації

Органам правопорядку та прокуратури України

- Під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з російськими подвійними ударами в Україні, щодо конкретних підозрюваних або обвинувачених, які перебувають на території України, звертаємо увагу на доцільність перевірки їхньої потенційної причетності до аналогічних нападів в інших країнах, зокрема, в Сирії, з метою притягнення їх до відповідальності згідно зі ст. 8 Кримінального Кодексу України.

Компетентним органам інших держав

- Під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з російськими подвійними ударами в Україні, щодо конкретних підозрюваних або обвинувачених, які перебувають на території України, звертаємо увагу на доцільність перевірки їхньої потенційної причетності до аналогічних нападів в інших країнах, зокрема, в Сирії, з метою притягнення їх до відповідальності згідно зі ст. 8 Кримінального Кодексу України.
- У випадках, коли законодавство певної країни обмежує підстави для застосування принципу універсальної юрисдикції, що призводить до відсутності достатніх підстав для розслідування таких злочинів, скоєних як в Україні, так і в Сирії, ми рекомендуємо цій країні, принаймні розпочати провадження щодо злочинів, скоєних в одній зі зазначених держав. Водночас важливо аналізувати дії російських збройних сил в іншій країні як доказ послідовності тактики та умисності дій.

Міжнародному кримінальному суду

- При розслідуванні нападів на цивільне населення в Україні взяти до уваги практику подвійних ударів в Україні. Особливо важливо ретельно дослідити випадки із застосуванням ракетного зброєння та артилерії, оскільки вони можуть свідчити про свідоме застосування цієї тактики та її потенційну підтримку вищим керівництвом Збройних сил Російської Федерації.
- Детально проаналізувати випадки завдання подвійних ударів по об'єктах енергетичної інфраструктури.

Міжнародним організаціям

- Підтримати спільні зусилля з поширення достовірної інформації про подвійні удари в Україні та Сирії, сприяючи підвищенню глобальної обізнаності та публічному засудженню цих воєнних злочинів. Це питання слід включити до порядку денного міжнародних форумів з прав людини та міжнародного гуманітарного права, щоб забезпечити постійну увагу до цієї проблеми.
- Закликати органи кримінального правосуддя по всьому світу застосовувати принцип універсальної юрисдикції для переслідування відповідальних за подвійні удари в Україні та Сирії.
- Виступити за посилення санкцій проти Російської Федерації як держави, що систематично порушує міжнародне гуманітарне право.

Урядам іноземних держав

- Посилити підтримку українських та сирійських рятувальників, медичних працівників, та представників інших екстрених служб забезпечивши їх новими зразками знищеного спеціалізованого обладнання та покращивши їх особисті засоби захисту.

Список учасників дослідження

Координація дослідження	Роман Коваль – координація проекту Ярослав Сусоєв – координація польових досліджень Дмитро Коваль – координація юридичних досліджень Оля Кулик та Сергій Мельникович – координація моніторингу
Автори	Роман Коваль – розділи 1-4 Віталій Побережний – розділи 1-2 Діана Хаята – розділ 1 Владислав Чирик – розділ 4 Юрій Угрин – розділ 5
Польові дослідники	Олексій Старинець Віктор Барабанов Ольга Вовк Наталія Топчій Оксана Орел Павло Шваб Ніккор Метін Дідо
Монітори	Оля Кулик Кирило Самоздра Ольга Вовк
Рецензування та вичитування	Роман Коваль – рецензування звіту Дмитро Коваль – рецензування юридичного розділу Володимир Гришко – редагування юридичного розділу Метт Сміт – вичитування (англійською мовою) Оксана Рябчун – вичитування (українською мовою) Маргарита Стафійчук – переклад (з англійської на українську) Василина Полянська – редагування приміток та архівування
Дизайн та верстка	Валерія Резанова

Створено під захистом **Ярослава Шимана**.

Додаток

Додаток I

Верифіковані російські подвійні удари в Україні
(24 лютого 2022 року – 31 серпня 2024 року)

Джерела та примітки

1. Nasut, M. J., (2011). Hellfire Missile Accuracy Problems Uncovered in Pentagon Data. Kabul Press, URL: <https://archive.ph/2NB8Z> (Дата звернення: 19.09.2024).
2. Woods, C., and Lamb, C., (2012). CIA tactics in Pakistan include targeting rescuers and funerals. The Bureau of Investigative Journalism, URL: <https://archive.ph/7xWRn> (Дата звернення: 19.09.2024).
3. Cavallaro, J., Sonnenberg, S., and Knuckey, S., (2012). Living Under Drones: Death, Injury and Trauma to Civilians from US Drone Practices in Pakistan. Stanford: International Human Rights and Conflict Resolution Clinic, Stanford Law School; New York: NYU School of Law, Global Justice Clinic, URL: <https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/2015/07/Stanford-NYU-LIVING-UNDER-DRONES.pdf> (Дата звернення: 19.09.2024); Human Rights Clinic & Center for Civilians in Conflict, (2012). The Civilian Impact of Drones: Unexamined Costs, Unanswered Questions, URL: https://scholarship.law.columbia.edu/human_rights_institute/54 (Дата звернення: 19.09.2024); Amnesty International, (2013). 'Will I be Next?' US Drone Strikes in Pakistan. London: Amnesty International Publications, URL: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/asa330132013en.pdf> (Дата звернення: 19.09.2024).
4. Cavallaro, J., et al., (2012). Living Under Drones: Death, Injury and Trauma to Civilians from US Drone Practices in Pakistan. p.76, URL: <https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/2015/07/Stanford-NYU-LIVING-UNDER-DRONES.pdf> (Дата звернення: 19.09.2024).
5. United Nations High Commissioner for Human Rights, and Office of the High Commissioner and the Secretary-General, (2018). Situation of human rights in Yemen, including violations and abuses since 09.2014, p. 5, URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g18/252/79/pdf/g1825279.pdf> (Дата звернення: 19.09.2024).
6. Human Rights Watch, (2016). Ємен: Очолований Саудівською Аравією напад на похорон – очевидний військовий злочин, URL: <https://archive.ph/kR5r1> (дата звернення: 19.09.2024).
7. Bellingcat Yemen Project, (2019). The Al Kubra Funeral Hall Strike, URL: <https://archive.ph/QLnbh> (Дата звернення: 19.09.2024).
8. The Telegraph, (2016). Video shows moment 'double tap' air strike hits Yemen funeral. YouTube, URL: https://www.youtube.com/watch?v=cqP6CSJHxQc&ab_channel=TheTelegraph (Дата звернення: 19.09.2024).
9. 'Double tap' attacks in Yemen's civil war, (2022). BBC, URL: <https://archive.ph/rMDgU> (Дата звернення: 19.09.2024).
10. Bachmann, J., Baldwin-Ragaven, L., Petter Hougen, H., Leaning, J., Kelly, K., Özkalipci, Ö., Reynolds, L. and Vacas, A., (2015). Gaza, 2014 Findings of an independent medical fact-finding mission. Gaza Health Attack, URL: https://gazahealthattack.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/01/gazareport_eng.pdf (Дата звернення: 19.09.2024).
11. Israeli attack on al-Mawasi kills at least 90 people: What we know so far, (2024). AL Jazeera, URL: <https://archive.ph/bAPV3> (Дата звернення: 19.09.2024); Mellen, R., Israel Struck Twice in Its Attack on Al-Mawasi, Videos and Photos Show, (2024). The New York Times, URL: <https://archive.ph/WHmJD> (Дата звернення: 19.09.2024).
12. Сирійський центр правосуддя та підзвітності (SJAC) – це сирійська правозахисна організація, яка працює над забезпеченням реального правосуддя та підзвітності в Сирії, притягаючи винних до відповідальності та розглядаючи скарги з метою досягнення тривалого миру. SJAC збирає документацію про порушення з усіх доступних джерел, збирає її в захищеній базі даних, каталогізує відповідно до стандартів прав людини та аналізує, використовуючи юридичну експертизу та методологію для обробки 'великих даних'.
13. Syria Justice and Accountability Centre, (2022). When the Planes Return: Double Tap Airstrikes in Syria, p. 1, URL: <https://syriaaccountability.org/when-the-planes-return/> (Дата звернення: 19.09.2024).
14. Там само, с. 2.
15. A Statement On the Double-Tap Attack of a White Helmets Rescue Team and the Martyrdom of Volunteer Abdul Basit Ahmed Abdulkhaleq, (2023). Syria Civil Defence: The White Helmets, URL: <https://archive.ph/sXO7i> (Дата звернення: 19.09.2024).
16. Свідок Sr-383.
17. Syria Justice and Accountability Centre, (2022). When the Planes Return: Double Tap Airstrikes in Syria, p. 10, URL: <https://syriaaccountability.org/when-the-planes-return/> (Дата звернення: 19.09.2024).
18. Свідок Sr-384.
19. Cumming-Bruce, N., (2020). U.N. Panel Says Russia Bombed Syrian Civilian Targets, a War Crime. The New York Times, URL: <https://archive.ph/5PXQU> (Дата звернення: 19.09.2024).
20. Idlib 'double tap' air strike Russia says never was, (2019). BBC, URL: <https://archive.ph/7tnhC> (Дата звернення: 19.09.2024).
21. Cumming-Bruce, N., (2020). U.N. Panel Says Russia Bombed Syrian Civilian Targets, a War Crime. The New York Times, URL: <https://archive.ph/5PXQU> (Дата звернення: 19.09.2024).
22. Idlib 'double tap' air strike Russia says never was, (2019). BBC, URL: <https://archive.ph/7tnhC> (Дата звернення: 19.09.2024).
23. The Syria Campaign, (2017). Killing the Truth: How Russia is fuelling a disinformation campaign to cover up war crimes in Syria. The Syria Campaign, URL: <https://thesyriacampaign.org/wp-content/uploads/2017/12/KillingtheTruth.pdf> (Дата звернення: 19.09.2024).
24. Дежкіна, М., Меньшикова, Є. та Ємець, В., (2024). У Харкові вшанували загиблих внаслідок влучання по об'єкту адміністрації 1 березня 2022 року. Суспільне Харків, URL: <https://archive.ph/GWV9g> (Дата звернення: 19.09.2024).
25. Українська правда, (2022). Харків. Авіаудар. Окупанти бомбили площу Свободи, влучили в ОДА. YouTube, таймкод: 00:27, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2g6nUezFcwE&t=27s> (Дата звернення: 19.09.2024).
26. Benedek, W., Bilková, V. and Sassóli, M., (2022). Report On Violations Of International Humanitarian And Human Rights Law, War Crimes And Crimes Against Humanity Committed in Ukraine since 24 February 2022. Warsaw: OSCE, p. 31, URL: <https://web.archive.org/web/20240902134654/https://www.osce.org/files/f/ documents/f/a/515868.pdf> (Дата звернення: 19.09.2024).
27. Цьомик, Г., Гребінник, Д., (2023). 44 людини загинули внаслідок ударів 1 березня 2022 року по центру Харкова — дані прокуратури. Суспільне Харків, URL: <https://archive.ph/fB363> (Дата звернення: 19.09.2024).
28. Цьомик, Г., (2022). Гасив пожежу на «Барабашово»: у Харкові під обстрілом загинув рятувальник. Суспільне Харків, URL: <https://archive.ph/7yj83> (Дата звернення: 19.09.2024).

29. Внаслідок ранкових обстрілів на Запоріжжі загинув рятувальник, ще п'ятеро поранені, (2022). Суспільне, URL: <https://archive.ph/niiCoC> (Дата звернення: 19.09.2024).
30. Балачук, І., Тищенко, К. (2022). Ракетні удари по Дніпру: постраждали 6 рятувальників. Українська правда, URL: <https://web.archive.org/web/20240902102933/https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/04/10/7338610/> (Дата звернення: 19.09.2024).
31. Двоє рятувальників на Донеччині отримали поранення внаслідок обстрілів, (2022). Суспільне Донбас, URL: <https://archive.ph/MDaxK> (Дата звернення: 19.09.2024).
32. По Ладизинській ТЕС повторно вдарили ракетою під час роботи рятувальників, (2022). Слово і діло, URL: <https://web.archive.org/web/20240902103214/https://www.slovoidilo.ua/2022/10/11/novyna/suspilstvo/po-ladyzhynskij-tes-povtorno-vdaryly-raketoju-roboty-ryatuvalnykiv> (Дата звернення: 19.09.2024).
33. Цьомик, Г., (2024). Росіяни завдали подвійного удару по Чугуєву — поліція. Суспільне Харків, URL: <https://archive.ph/SMthr> (Дата звернення: 19.09.2024).
34. Козацький, С., (2023). Балістична загроза: використання ЗПК С-300/400 для ударів по наземних цілях. Militarnyi, URL: <https://archive.ph/K7Vdd> (Дата звернення: 19.09.2024).
35. Не тільки Shahed-136, з'явилося детальне дослідження ще одного іранського дрона-камікадзе, який використовує РФ, (2022). Defense Express, URL: <https://archive.ph/sjwPU> (Дата звернення: 19.09.2024).
36. Truth Hounds, (2023). Іскандер-М vs Іскандер-К, URL: <https://web.archive.org/web/20240902104608/https://truth-hounds.org/cases/iskander-m-vs-iskander-k/> (Дата звернення: 19.09.2024).
37. Свідок Khm-898; Свідок Khm-809.
38. Державна служба України з надзвичайних ситуацій є державним органом, відповідальним за управління та координацію заходів з реагування на надзвичайні ситуації та ліквідації наслідків стихійних лих на території України. Її функції включають цивільний захист, захист населення України і територій України від надзвичайних ситуацій, запобігання надзвичайним ситуаціям, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальні роботи, гасіння пожеж, пожежну та техногенну безпеку, діяльність аварійно-рятувальних служб та гідрометеорологічну діяльність.
39. Там само.
40. ДСНС України / Сергій Крук: «Ворог продовжує свій терор» [@dsns_telegram], (27.02.2023), Telegram, URL: https://web.archive.org/web/20240902105004/https://t.me/dsns_telegram/14121 (Дата звернення: 19.09.2024).
41. Цьомик, Г., (2024). Росія завдала подвійного удару по Будах на Харківщині: є загиблі та поранені. Суспільне Харків, URL: <https://archive.ph/2ZEJj> (Дата звернення: 19.09.2024).
42. Zvezdanews / Две ракеты комплекса «Искандер-М» ударили по месту стоянки железнодорожного эшелона 53-й омбр с боеприпасами в селе Буды Харьковской области [@zvezdanews], (13.07.2024), Telegram, URL: <https://web.archive.org/web/20240902105343/https://t.me/zvezdanews/146332> (Дата звернення: 19.09.2024).
43. Цьомик, Г., (2024). Росія завдала подвійного удару по Будах на Харківщині: є загиблі та поранені. Суспільне Харків, URL: <https://archive.ph/2ZEJj> (Дата звернення: 19.09.2024).
44. Харківська обласна прокуратура / За тактикою повторного удару зс рф здійснили напад ракетами селище Буды: загинули двоє людей, понад 20 травмовані [@prokuratura_kharkiv], (13.07.2024), Telegram, URL: https://web.archive.org/web/20240902132028/https://t.me/prokuratura_kharkiv/17546 (Дата звернення: 19.09.2024).
45. Харківська обласна прокуратура / UPD: кількість травмованих зросла до 25 людей, серед них 14-річна дівчинка та 9-річний хлопчик [@prokuratura_kharkiv], (13.07.2024), Telegram, URL: https://web.archive.org/web/20240902131736/https://t.me/prokuratura_kharkiv/17551 (Дата звернення: 19.09.2024).
46. Свідок Khr-565; Свідок Khr-566.
47. Там само.
48. Белякова, К. (2024). Російські військові вдарили по Дніпровському району Херсона: що відомо. Суспільне Херсон, URL: <https://archive.ph/wip/FGQmP> (Дата звернення: 19.09.2024).
49. Тищенко, К., (2024). Протоколи реагування ДСНС повністю змінили – Клименко. Українська правда, URL: <https://web.archive.org/web/20240902105614/https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/04/14/7451200/> (Дата звернення: 19.09.2024).
50. Голова ДСНС: Ворог влаштував полювання на наших співробітників, постійно змінюємо підходи роботи, (2024). InterFax Ukraine, URL: <https://archive.ph/wip/81QtS> (Дата звернення: 19.09.2024).
51. Мірер, П. та Галасюк, А., (2024). Двічі вдарили в одне місце. Ракетний удар по Покровську: наслідки російської атаки. Суспільне Донбас, URL: <https://archive.ph/tHpCs> (Дата звернення: 19.09.2024).
52. Поліція Донецької області / Подвійний удар по Покровську 24 червня [don.gunp], (24.06.2024), Facebook, URL: <https://archive.ph/2sKT7> (Дата звернення: 19.09.2024).
53. Увечері в Чорноморську пролунали потужні вибухи: пошкоджено АЗС, четверо загинули, зокрема дитина, (2024). Чорноморська інформаційна служба, URL: <https://web.archive.org/web/20240902110516/https://chis-chernomorsk.com.ua/2024/04/10/uvecheri-u-chornomorsku-prolunaly-potuzhni-vybuchy-poshkodzheno-azs-chetvero-zagybykh-zokrema-dytyna.html> (Дата звернення: 19.09.2024).
54. 151 Навчальний Центр / Вчора 10.04.2024 в результаті ракетного удару по Одесі, загинув наш побратим, інструктор з тактичної медицини Роман Юхневич [center151], (11.04.2024), Facebook, URL: <https://archive.ph/ZjKul> (Дата звернення: 19.09.2024).
55. Під час ліквідації наслідків ворожого обстрілу в Покровську загинув начальник аварійно-диспетчерської служби Красноармійського УГГ, слюсар – отримав поранення, (2023). Донецькоблгас, URL: <https://web.archive.org/web/20240902110518/https://obligaz.donetsk.ua/mul-novyny-donetskoblhazu/novyny-donetskoblhazu/1218-u-pokrovsku-zahynuv-nachalnyk-ads-krasnoarmiiskoho-uhh> (Дата звернення: 19.09.2024).
56. 589 crimes against the media and journalists in Ukraine committed by Russia in the two years and two months of the full-scale war, (2024). Institute of Mass Information, URL: <https://archive.ph/wip/czgUQ> (Дата звернення: 19.09.2024).
57. Igor Терехов / Харків пережив тяжку ніч [ihor_terekhov], (04.04.2024), Telegram, URL: https://web.archive.org/web/20240902131317/https://t.me/ihor_terekhov/1180?single (Дата звернення: 19.09.2024).
58. Chornomorsk INFO / Ебнуло [ourChornomorsk], (10.04.2024), Telegram, URL: <https://archive.ph/WGvgO> (Дата звернення: 19.09.2024).
59. Chornomorsk INFO / Сильный взрыв [ourChornomorsk], (10.04.2024), Telegram, URL: <https://archive.ph/4ozKy> (Дата звернення: 19.09.2024).
60. Дніпро Оперативний / Війна / В Дніпрі було слышно взрыв [dnepr_operativ], (10.04.2022), Telegram, URL: https://web.archive.org/web/20240902125016/https://t.me/dnepr_operativ/13448 (Дата звернення: 19.09.2024); Дніпро Оперативний / Війна / В Дніпрі слышно взрывы [dnepr_operativ], (10.04.2022), Telegram, URL: https://web.archive.org/web/20240902125016/https://t.me/dnepr_operativ/13448 (Дата звернення: 19.09.2024).
61. Померла рятувальниця, яка постраждала під час ракетної атаки Дніпра, (2023). Укрінформ, URL: <https://web.archive.org/web/2024090211029/https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3679427-pomerla-ratuvalnica-aka-postrazdala-pid-cas-raketnoi-ataki-dnipra.html> (Дата звернення: 19.09.2024).
62. Свідок Zpr-317; Свідок Zpr-318; Свідок Zpr-319.
63. Шукова, О. (2024). В Одесі через російську атаку загинула 21 людина та понад 70 поранено. Суспільне Одеса, URL: <https://archive.ph/wip/9Zc5h> (Дата звернення: 19.09.2024).
64. Военный Осведомитель / По жд составу в поселке Буды Харьковской области прилетело два «Искандера», сообщают украинские власти [milinfoive], (13.07.2024), URL: <https://archive.ph/wip/Y5CDg> (Дата звернення: 19.09.2024).
65. Там само.
66. «Герань-1» і «Герань-2» – російські позначення іранських безпілотників-камікадзе Shahed-131 і Shahed-136.
67. Рыбарь, (2024). Кризисные регионы мира: итоги 3-4 августа. Rutube, URL: <https://archive.ph/ZBMtm> (Дата звернення: 19.09.2024).
68. Там само.
69. Моисей | Бездушная авиация / Упс, запитпалили точку взлета укрощающих [gefestwar], (16.08.2024), Telegram, URL: <https://archive.ph/qCgkb> (Дата звернення: 19.09.2024).

70. Моисей | Бездушная авиация / А вот вам доказательства того, как эту школу использовали в качестве пункта БПЛА [gefestwar], (16.08.2024), URL: <https://archive.ph/wip/XwslI> (Дата звернення: 19.09.2024).
71. ДСНС Херсон / Херсонські рятувальники потрапили під повторний ворожий обстріл [dsns_kherson], (16.08.2024), URL: <https://archive.ph/p7wv0> (Дата звернення: 19.09.2024); Роман Мрочко / UPD: Під час гасіння пожежі, яка остаточно знищила «зелену школу», під повторний ворожий обстріл потрапили рятувальники [roman_mrlochko], (16.08.2024), URL: <https://archive.ph/73MML> (Дата звернення: 19.09.2024).
72. Назначен новый глава ракетных войск и артиллерии ВС России, (2023). Телепорт.РФ, URL: <https://web.archive.org/web/20240902122531/https://www.teleport2001.ru/news/2023-11-18/174965-naznachen-novyy-glava-raketnykh-voysk-i-artillerii-vs-rossii.html> (Дата звернення: 19.09.2024).
73. Russian Officers and Militants Identified as Perpetrators of the January 2015 Mariupol Artillery Strike, (2018). Bellingcat, URL: <https://web.archive.org/web/20240902113648/https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2018/05/07/russian-officers-and-militants-identified-as-perpetrators-of-the-january-2015-mariupol-artillery-strike/> (Дата звернення: 19.09.2024).
74. Meeting with Russian and Syrian service personnel at Khmeimim Airbase, (2017). Президент России, URL: <https://archive.ph/3yEcx> (Дата звернення: 19.09.2024).
75. Волков Алексей Викторович. Министерство обороны Российской Федерации URL: <https://archive.ph/ML1IM> (дата звернення: 19.09.2024); Главное ракетно-артиллерийское управление Министерства обороны Российской Федерации Паршин Николай Михайлович. Министерство Российской Федерации, URL: <https://archive.ph/Uwpj1> (Дата звернення: 19.09.2024); Паршин Николай Михайлович. Министерство обороны Российской Федерации, URL: <https://archive.ph/c6jTY> (Дата звернення: 19.09.2024).
76. ДСНС України / Рятувальники Херсона потрапили під повторний обстріл: вночі армія РФ масовано обстріляла центральну частину міста [dsns_telegram], (02.07.2024), Telegram, URL: <https://archive.ph/EKcAX> (Дата звернення: 19.09.2024).
77. Benedek, W., Bílková, V. and Sassòli, M., (2022). Organization for Security and Co-operation in Europe Office for Democratic Institutions and Human Rights OSCE report № 132/2022. Warsaw: OSCE, URL: https://web.archive.org/web/20240902114120/https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868_0.pdf (Дата звернення: 19.09.2024).
78. Wosornu, E., (2024). OCHA urges Security Council to pursue peace, ensure respect for the rules of war in Ukraine. OCHA, URL: <https://web.archive.org/web/20240902114352/https://www.unocha.org/news/ocha-urges-security-council-pursue-peace-ensure-respect-rules-war-ukraine> (Дата звернення: 19.09.2024).
79. The Russian Federation's Ongoing Aggression Against Ukraine, (2024). U.S. Mission to OSCE, URL: <https://web.archive.org/web/20240902114511/https://osce.usmission.gov/the-russian-federations-ongoing-aggression-against-ukraine-83/> (Дата звернення: 19.09.2024); Delegation of Canada to the OSCE, (2024). Statement By Ambassador Jocelyn Kinnear On The Russian Federation's Ongoing Aggression Against Ukraine: 1469th Meeting Of The Permanent Council, 18 April 2024. OSCE, URL: <https://web.archive.org/web/20240902114847/https://www.osce.org/files/f/documents/8/1/567403.pdf> (Дата звернення: 19.09.2024).
80. OSCE Permanent Council No.1478, EU Statement on the Russian Federation's ongoing aggression against Ukraine, (2024). OSCE, URL: <https://web.archive.org/web/20240902114957/https://www.osce.org/files/f/documents/7/9/571255.pdf> (Дата звернення: 19.09.2024).
81. На Донеччині затримали інформаторів, які наводили ворожі ракети на Покровськ, (2024). Укрінформ, URL: <https://archive.ph/6SiqA> (Дата звернення: 20.09.2024).
82. Муса Магомедов – народний депутат України дев'ятого скликання.
83. Муса Магомедов / Орки обстріляли центр Покровська Донецької області. Продовжують війну із цивільними, суки... [magomedov_mus], (07.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/RQIFm> (Дата звернення: 20.09.2024); Національна поліція України / Іван Вигівський: Це кадри роботи поліцейських під час прильотів у м. Покровськ на Донеччині з боді-камер поліцейських [UA_National_Police], (11.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/CtK6d> (Дата звернення: 20.09.2024).
84. Національна поліція України / Покровськ. Кадри рятувальної операції [UA_National_Police], (08.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/>
- LRlcs (Дата звернення: 20.09.2024).
85. Муса Магомедов / Орки обстріляли центр Покровська Донецької області. Продовжують війну із цивільними, суки... [magomedov_mus], (07.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/RQIFm> (Дата звернення: 20.09.2024).
86. Свідок Pkr-121.
87. Свідок Pkr-456.
88. Національна поліція України / Іван Вигівський: Це кадри роботи поліцейських під час прильотів у м. Покровськ на Донеччині з боді-камер поліцейських [UA_National_Police], (11.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/CtK6d> (Дата звернення: 20.09.2024).
89. Свідок Pkr-121.
90. Національна поліція України / 7 людей загинуло і 81 поранено внаслідок російської атаки на Покровськ [UA_National_Police], (08.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/Z8tOI> (Дата звернення: 20.09.2024).
91. Свідок Pkr-987.
92. Свідок Pkr-121; Свідок Pkr-132.
93. Національна поліція України / 7 людей загинуло і 81 поранено внаслідок російської атаки на Покровськ [UA_National_Police], (08.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/Z8tOI> (Дата звернення: 20.09.2024).
94. Там само.
95. Минобороны России / Сводка Министерства обороны Российской Федерации о ходе проведения специальной военной операции (по состоянию на 8 августа 2023 г.) [mod_russia], (08.08.2023), Telegram, URL: https://web.archive.org/web/20230813110245/https://t.me/mod_russia/29065 (Дата звернення: 20.09.2024).
96. Прямой Эфир • Новости / Ракетный удар ВС РФ по Красноармейску (Покровску) — прилет пришелся по ресторану [povosti_efir], (07.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/kXWZu> (Дата звернення: 20.09.2024); Русская Весна Z : спецоперація на Україні и Донбассе / Гостиница «Дружба» в Красноармейске (Покровске) после вчерашнего удара Армии России [rusvesnasu], (08.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/OxVdB> (Дата звернення: 20.09.2024); Невоенкор Курлаева / Очень показательная история с ударом по гостинице «Дружба» в Красноармейске (Покровске) [KotNaMirovtorze], (07.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/QogHV> (Дата звернення: 20.09.2024).
97. Colonelcassad / В результате удара крылатой ракетой 08.08.2023 по городу Покровск (Красноармейск) ликвидирован полковник Андрей Омельченко [boris_rozhin], (08.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/snhYS> (Дата звернення: 20.09.2024).
98. Доброго вечора, ми із Запоріжжя / ВИБУХ у Запоріжжі [we_from_zaporizhzhia], (10.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/YgAso> (Дата звернення: 20.09.2024); Доброго вечора, ми із Запоріжжя / Ще один! Швидко в укриття! [we_from_zaporizhzhia], (10.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/ca536> (Дата звернення: 20.09.2024); BBC News Україна, (2023). Удар по готелю в Запоріжжі. Кадри влучання російської ракети в Reikartz [bbcua], YouTube, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rhflkqwJWrk> (Дата звернення: 20.09.2024).
99. Zvezdanews / В районе Запорожья поражен пункт временной дислокации иностранных наемников, сообщили в МО РФ [zvezdanews], (11.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/XqNvE> (Дата звернення: 20.09.2024).
100. Суспільне Запоріжжя, (2023). «Це було дуже страшно». Запоріжці про обстріл Запоріжжя 10 серпня | Новини [SuspiineZaporizhzhya], YouTube, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iz3pnHsqwa0> (Дата звернення: 20.09.2024).
101. This hotel is the main base for un staff and other humanitarians serving the people of Zaporizhzhia, (2023). United Nations Ukraine, URL: <https://archive.ph/DVcwl> (Дата звернення: 20.09.2024).
102. Анатолій Куртев / Від учорашнього ракетного удару у Запоріжжі постраждало 19 людей, серед них – четверо дітей [kurtiefficial], (11.08.2023), Telegram, URL: <https://archive.ph/u1W71> (Дата звернення: 20.09.2024); Росіяни вдарили по готелю в Запоріжжі. Одна людина загинула, 9 поранених, (2023). BBC News Ukraine, URL: <https://archive.ph/5mRfz> (Дата звернення: 20.09.2024).
103. Командуючим Объединенной группировкой войск в районе СВО

- назначен генерал армії Сергій Суровикин, (2022). Zvezda. URL: <https://archive.ph/iq1UQ> (Дата звернення: 20.09.2024).
104. Як Росія застосує новий 14-й бригадний комплект ОТРК «Искан-дер-М»: аналіз Defense Express, (2021). Defense Express. URL: <https://archive.ph/KtRyB> (Дата звернення: 20.09.2024).
105. Головне управління розвідки МО України / На окупованих територіях України Москва зосередила понад 420 тисяч військових, — Вадим Скібіцький [@DIUkraine], (10.09.2023), Telegram. URL: <https://archive.ph/IAs5A> (Дата звернення: 20.09.2024).
106. Інтерв'ю з Експертом-042 та Експертом-043.
107. Там само.
108. Gerasimov Appointed Top Commander In Reshuffle Of Leaders Overseeing Russian Forces In Ukraine, (2023). Radio Free Europe Radio Liberty. URL: <https://archive.ph/EuQ5H> (Дата звернення: 20.09.2024).
109. Там само.
110. Там само.
111. Там само.
112. Минобороны России / Заявление начальника пресс-центра группировки «Юг» [@mod_russia], (04.07.2023), Telegram. URL: <https://archive.ph/cttAB> (Дата звернення: 20.09.2024).
113. Свідок CIV-132; Свідок CIV-586.
114. Свідок CIV-132.
115. Свідок CIV-249; Свідок CIV-586.
116. Свідок CIV-132.
117. Харківська обласна прокуратура / Отже, кількість загиблих зросла до 7. Поранено 28 людей [@prokuratura_kharkiv], (20.05.2024), Telegram. URL: https://web.archive.org/web/20240905230211/https://t.me/prokuratura_kharkiv/16168 (Дата звернення: 20.09.2024); Andreykovets, K., (2024). Strike on Cherkas'ka Lozovaya: the death toll has increased, divers have found a man's body. Babel. URL: <https://web.archive.org/web/20240602192249/https://babel.ua/news/107274-udar-po-cherkaskiy-lozoviy-kilkist-zagiblih-zroslo-vodolazi-znayshli-tilocholovika> (Дата звернення: 20.09.2024).
118. Свідок CIV-132; Свідок CIV-586.
119. Свідок CIV-249; Свідок CIV-132; Медіагрупа Накипіло. Харків / «Як так? Це ж не військова база» [@nakipelovo], (19.05.2024), Telegram. URL: <https://web.archive.org/web/20240523042708/https://t.me/nakipelovo/34709> (Дата звернення: 20.09.2024).
120. Повітряні Сили ЗС України / Air Force of the Armed Forces of Ukraine Увага! Загроза застосування балістичного озброєння в областях, де оголошена тривога зі східного напрямку! [@kpszs], (19.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/FtiFG> (Дата звернення: 20.09.2024).
121. Харківська обласна прокуратура / По тактиці «повторного удару» війська РФ атакували передмістя Харкова: п'ять людей загинули, ще 16 — поранені [@prokuratura_kharkiv], (19.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/Iricf> (Дата звернення: 20.09.2024).
122. Харківська обласна прокуратура / По тактиці повторного удару війська РФ атакували передмістя Харкова: п'ять людей загинули, ще 16 — поранені [@prokuratura_kharkiv], (19.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/Iricf> (Дата звернення: 20.09.2024).
123. Харківська обласна прокуратура / Через російські обстріли Харківщини одна людина загинула, ще двоє травмовані [@prokuratura_kharkiv], (11.07.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/TyouM> (Дата звернення: 20.09.2024).
124. Сергій Болвінов / Військовослужбовці РФ нанесли ракетний удар по об'єкту цивільної інфраструктури в місті Первомайський [@100002276907245], (26.09.2022), Facebook. URL: <https://archive.ph/CgmaY> (Дата звернення: 20.09.2024).
125. Свідок CIV-132
126. Харьков Life | Харків / Наслідки російського терору [@kharkivlife], (19.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/FkOgR> (Дата звернення: 20.09.2024).
127. Харьков Life | Харків / Наслідки російського терору [@kharkivlife], (19.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/FkOgR> (Дата звернення: 20.09.2024).
128. Мальцев, А. И., (2021). 120 лет ПАО «НПП «Импульс». Вестник Кон- черна ВКО «Алмаз-Антей». (4), с. 94-111. URL: <https://archive.ph/zgvoF> (Дата звернення: 20.09.2024).
129. К 120-летию ПАО «НПП «Импульс», (2021). ПАО «НПП «Импульс». URL: <https://web.archive.org/web/20220314043136/https://www.impuls.ru/news/12/> (Дата звернення: 20.09.2024).
130. Иванов, Д., (2005). Как журналисты мир спасли Российские тактиче- ские ракеты «Искан-дер-Э» едва не изменили баланс сил на Ближнем Востоке. LENTA.RU. URL: <https://lenta.ru/articles/2005/01/12/crisis/> (Дата звернення: 20.09.2024).
131. Репортёр Руденко V / Поражение ЗРК «Patriot» и РЛС «AN/MPQ-65» ВСУ ракетным ударом ОТРК «Искан-дер» [RtrDonetsk], (10.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/W8EMe> (Дата звернення: 20.09.2024).
132. НПП «Тиск» / Застосування ОТРК «Искан-дер» по українським маке- там складових ЗРК «Patriot» [TyskNIP], (10.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/THWFN> (Дата звернення: 20.09.2024).
133. Репортёр Руденко V / Поражение ЗРК «Patriot» и РЛС «AN/MPQ-65» ВСУ ракетным ударом ОТРК «Искан-дер» [RtrDonetsk], (10.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/W8EMe> (Дата звернення: 20.09.2024).
134. Там само.
135. Казачья Лопань Z / Наш источник из Украины поправляет, что удары пришились не по самой Малой Даниловке [kozachsa23], (19.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/1KdT> (Дата звернення: 20.09.2024); Казачья Лопань Z / Ещё фото из места прилёта по базе отдыха в Чер- касской Лозовой Харьковской областью [kozachsa23], (19.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/qAndO> (Дата звернення: 20.09.2024).
136. Минобороны России / Сводка Министерства обороны Российской Федерации о ходе проведения специальной военной операции (по состоянию на 14 апреля 2024 г.) [mod_russia], (08.08.2023), Telegram. URL: https://web.archive.org/web/20230813110245/https://t.me/mod_russia/29065 (Дата звернення: 20.09.2024).
137. Шерзад, Т., (2024). Как приблизит победу новая группировка войск «Север». Взгляд. URL: <https://archive.ph/m58bb> (Дата звернення: 20.09.2024); Звиздец Мангусту / Сегодня — о беспокоящем направ- лении: Сумы, Харьков [zvizdecmanhust], (05.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/9HqK2> (Дата звернення: 20.09.2024); Звиздец Мангусту / После формирования на базе войск (сил) Западного воен- ного округа (ЗВО) двух других округов - Московского и Ленинград- ского (МВО и ЛВО) продолжается перегруппировка войск бывшего ЗВО [zvizdecmanhust], (14.04.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/qn0V8> (Дата звернення: 20.09.2024); Звиздец Мангусту / О вра- жеской группировке войск (ГВ) «Север», ибо, я смотрю, многих «не отпускает» на счет «гипотетического прорыва противника в Харьков» [zvizdecmanhust], (17.04.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/WhipE> (Дата звернення: 20.09.2024).
138. Звиздец Мангусту / Теперь, относительно второго участка, направ- ление на с.Липцы — Слобожанское [zvizdecmanhust], (16.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/mCOif> (Дата звернення: 20.09.2024).
139. Звиздец Мангусту / Сегодня — о беспокоящем направлении: Сумы, Харьков [zvizdecmanhust], (05.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/9HqK2> (Дата звернення: 20.09.2024).
140. Суспільне Чернігів, (2024). Ракетний удар по центру Чернігова: про загиблих, винних і відповідальних ТРАГЕДІЯ В ДРАМІ + ENG SUB [SuspilneChernihiv], YouTube, таймкод: 45:10. URL: <https://youtu.be/AqUEy3HQts?t=2710> (Дата звернення: 20.09.2024).
141. Красная звезда / С Днём Победы! [priorskzvezda], (08.05.2023), VKontakte. URL: <https://archive.ph/1q5wV> (Дата звернення: 20.09.2024).
142. Naalsio / 10.9 Unknown location 25 April 2022 [naalsio26], (28.04.2022), X (Twitter). URL: <https://archive.ph/YpOPn> (Дата звер- нення: 20.09.2024); Naalsio / 10.1 20th Combined Arms Army tactical markings thread #10 [naalsio26], (28.04.2022), X (Twitter). URL: <https://archive.ph/VHhcb> (Дата звернення: 20.09.2024).
143. Военные преступники – военнослужащие 448 ракетной бригады, со- вершающие военные преступления против народа Украины, (2022). Головне управління розвідки. URL: <https://archive.ph/4BUQ4> (Дата звернення: 20.09.2024).
144. Черняховск Главный / Гвардии майор Ковриков Александр Серге- вич 05.07.1985 года рождения [glavche], (02.07.2022), VKontakte. URL: <https://archive.ph/XwOhS> (Дата звернення: 20.09.2024); Maria Avdeeva / Russia is running out of manpower and is sending school-

- age soldiers to Ukraine (@maria_avdv), (08.09.2022), X (Twitter). URL: <https://archive.ph/6P3Mm> (Дата звернення: 20.09.2024); Iván Ramírez de Arellano, The Jomini of the West / 5/ Luhansk OD. The pace of operations in this Operational Direction (OD) has slowed for both Russian and Ukrainian forces (@JominiW), (07.04.2023), X (Twitter). URL: <https://archive.ph/jIZUG> (Дата звернення: 20.09.2024).
145. Iván Ramírez de Arellano, The Jomini of the West / 5/ Luhansk OD. The pace of operations in this Operational Direction (OD) has slowed for both Russian and Ukrainian forces (@JominiW), (07.04.2023), X (Twitter). URL: <https://archive.ph/jIZUG> (Дата звернення: 20.09.2024).
  146. Крецул, Р., Рамм, А., (2023). Артиллерийский толк: Калининградскую область усилили РСЗО и гаубицами. Известия. URL: <https://archive.ph/uLJ57> (Дата звернення: 20.09.2024); Объясню на пальцах В каких точках России размещены самые грозные ракеты – «Искандер» [@onp], (18.05.2022), Dzen.ru. URL: <https://archive.ph/UYLa5> (Дата звернення: 20.09.2024).
  147. Дошевский, В., (2023). Авиаторы быстрее всех. Министерство обороны Российской Федерации. URL: <https://archive.ph/2XNf5> (Дата звернення: 20.09.2024).
  148. Суспільне Чернігів, (2024). Ракетний удар по центру Чернігова: про загиблих, винних і відповідальних ТРАГЕДІЯ В ДРАМИ + ENG SUB [@SusplineChernihiv], YouTube, таймкод: 43:53. URL: <https://youtu.be/AqUEy3HQts?t=2633> (Дата звернення: 20.09.2024).
  149. Пономарьов Сергій Сергійович, (2023). Книга катів українського народу, URL: <https://archive.ph/rFaZh> (Дата звернення: 20.09.2024).
  150. У цьому розділі звіту поняття «служби швидкого реагування» або «перші реагувальники», які надають першу допомогу, охоплюють медичний персонал, рятувальників і цивільних осіб, включаючи журналістів, як категорії, що перебувають під особливим захистом відповідно до міжнародного гуманітарного права.
  151. Cavallaro, J., et al., (2012). Living Under Drones: Death, Injury and Trauma to Civilians from US Drone Practices in Pakistan. p. 74. URL: <https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/2015/07/Stanford-NYU-LIVING-UNDER-DRONES.pdf> (Дата звернення: 19.09.2024).
  152. Там само; Alexander, S., (2017). Double-Tap Warfare: Should President Obama Be Investigated for War Crimes?, 69 Fla. L. Rev. 261. pp. 2-4, URL: <https://scholarship.law.ufl.edu/flr/vol69/iss1/7> (Дата звернення: 20.09.2024).
  153. When the Planes Return: Double-Tap Strikes on Civilians in Syria, (2022). The Syria Justice and Accountability Centre, pp. 3-4, 24, URL: <https://web.archive.org/web/20240912213007/https://syriaaccountability.org/content/files/2022/08/English-Double-Tap-1.pdf> (Дата звернення: 20.09.2024); Hall, R., (2022). How Russia's brutal tactics in Ukraine were foreshadowed in Syria. Independent, URL: <https://archive.ph/NXcaa> (Дата звернення: 20.09.2024); Sapuppo, M., and Magid, S., (2024). Death Toll Climbs in Ukraine With Russia's Double-Tap Strikes. Just Security, URL: <https://web.archive.org/web/20240912150921/https://www.justsecurity.org/97455/ukraine-russia-double-tap-strikes/> (Дата звернення: 20.09.2024).
  154. Англійською «cardinal» - надважливий, центральний.
  155. ICJ, (1996). Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, paras. 78–79.
  156. Стаття 48 ДП(І). Див. також: Henckaerts, J.-M., and Doswald-Beck, L., (2005). Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, Rule 1, 7.
  157. Стаття 51(2) ДП(І) надає захист цивільному населенню, а стаття 52(2) ДП(І) – цивільним об'єктам.
  158. Тут і далі квадратні дужки позначають уточнення офіційних перекладів документів авторами цього звіту.
  159. Стаття 48 ДП(І).
  160. Мається на увазі, що цивільні об'єкти визначаються від зворотного — всі, що не є військовими об'єктами.
  161. Стаття 52(2) ДП(І).
  162. Стаття 52(2) ДП(І). Детальніше див.: Sandoz, Y., Swinarski, C., and Zimmermann, V. (eds), (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva: International Committee of the Red Cross, Martinus Nijhoff Publications, para. 2018; Bothe, M., Partsch, K.-J., and Solf, W.A., (1982). New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentaries on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949, Nijhoff, The Hague, p. 365, para. 2.4.1.
  163. Офіційний переклад ДПІ, опублікований на офіційному ресурсі ВРУ, у статті 52(2) містить позначення «призначення». У той же час, офіційний англomовний текст ДПІ містить позначення «purpose», що також може перекладатися на українську мову як «мета».
  164. Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, paras. 2020-2023; Bothe, M., et al., (1982). New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentaries on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949, p. 365, para. 2.4.2.
  165. Cohen, A. and Zlotogorski, D., (2021). Proportionality in International Humanitarian Law: Consequences, Precautions and Procedures. Oxford University Press, p. 156.
  166. Bothe, M., et al., (1982). New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentaries on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949, pp. 365-366, para. 2.4.3.
  167. Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, para. 2027; Bothe, M., et al., (1982). New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentaries on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949, p. 366, para. 2.4.4.
  168. International Criminal Court, (2014). Situation in the Democratic Republic of the Congo in the case of The Prosecutor v. Germain Katanga, Judgment pursuant to article 74 of the Statute, ICC-01/04-01/07-3436-tENG, 7 March 2014, para. 893, URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2015_04025.PDF «Тому важливо оцінити «військову перевагу» з точки зору нападника для кожного об'єкта нападу, і така перевага має бути визначеною і жодним чином не може бути невизначеною або потенційною», посилаючись на Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, paras. 2024, 2028 та на ICTY, Strugar Trial Judgement, para. 295. Див. докладніше: Sandoz, Y., et al., para. 2028: «у випадку статті 57 (Запобіжні заходи під час нападу) ця умова також повинна бути виконана, але, крім того, військова перевага, яка також повинна бути конкретною і прямою, повинна бути зважена з цивільними втратами і збитками, які можуть виникнути в результаті нападу», «Крім того, слід зазначити, що слова «конкретна і пряма» накладають на нападника більш суворі умови, ніж ті, які випливають з критеріїв, що визначають військові цілі в пункті 2 статті 52 (Загальний захист цивільних об'єктів)».
  169. Як згадувалося раніше, стаття 52(2) ДП(І) передає подвійний тест для кваліфікації об'єкта як військового об'єкта. Другий елемент такого тесту полягає в тому, що повне або часткове знищення, захоплення або нейтралізація якого за існуючих на даний момент обставин, забезпечує певну військову перевагу.
  170. Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, para. 2023: «Інші установи або будівлі, призначені для виробництва цивільних товарів, можуть також використовуватися в інтересах армії. У цьому випадку об'єкт має подвійну функцію і представляє цінність для цивільного населення, але також і для військових. У таких ситуаціях слід брати до уваги час і місце нападу, а також, з одного боку, очікувану військову перевагу, а з іншого – людські жертви, яких слід очікувати серед цивільного населення, і шкоду, яку буде завдано цивільним об'єктам»; Bothe, M., et al., (1982). New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentaries on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949, p. 325, para. 2.4.2; Cohen, A. and Zlotogorski, D., (2021). Proportionality in International Humanitarian Law: Consequences, Precautions and Procedures. Oxford University Press, p. 157.
  171. Стаття 52(3) ДП(І).
  172. Bothe, M., et al., (1982). New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentaries on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949, p. 325, para. 2.2.1.: «В останньому пункті, однак, «військові об'єкти» використовуються як єдиний дозволений об'єкт воєнних операцій. Звичайно, було б явно абсурдним робити висновок з цього дещо неточного формулювання, що комбатанти не є законним об'єктом нападу. У будь-якому випадку, контекст ст. 37, 41, 42, 43(2), 44(3), 51(3) і 52(2) чітко вказує на те, що комбатанти, а також об'єкти, що мають військову цінність, включені в термін «військові об'єкти», як він використовується в Протоколі І»; Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, para. 2017: щодо ст. 52(2) ДП(І): «Слід зазначити, що визначення обмежується об'єктами, але очевидно, що члени збройних сил є військовими цілями».
  173. Henckaerts, J.-M., and Doswald-Beck, L., (2005). Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, Rule 1 referring to Rules 6 and 47, p. 3.

174. Heyns, C., (2013). Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. United Nations. Doc A/68/382. para. 72, URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n13/473/63/pdf/n1347363.pdf> (Дата звернення: 20.09.2024).
175. Див. також: Simpson, S.W., (2006). Shoot First, Ask Questions Later: Double-Tapping under the Laws of War, 108 W. Va. L. Rev., p. 767: «Якщо завдання одного удару по цивільній особі, яка не бере безпосередньої участі у бойових діях, порушує принцип розрізнення, то завдання подвійного удару явно буде таким порушенням».
176. ДП (I) передбачає захист цивільного медичного персоналу на додаток до захисту військового медичного персоналу. Стаття 15(1) ДП (I): «Цивільний медичний персонал користується повагою і захистом». Див. також: Ст. 24 ЖК (IV) про захист медичного персоналу, який займається виключно розшуком, збором, транспортуванням або лікуванням поранених чи хворих, або профілактикою захворювань, персоналу, який займається виключно управлінням медичними частинами і установами, а також капеланів, прикріплених до збройних сил; ст. 20 ЖК (IV); Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, para. 610: «Нарешті, слід пам'ятати, що тут йдеться не про весь цивільний медичний і сестринський персонал, а лише про тих, хто був призначений для виконання медичних завдань стороною, що перебуває в конфлікті, від якої вони залежать».
177. Стаття 8(с) ДП(I).
178. Henckaerts, J.-M., and Doswald-Beck, L., (2005). Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, Rule 25.
179. Стаття 18(1) ДП(I): «Кожна сторона, що перебуває в конфлікті, прагне забезпечити розпізнавання медичного і духовного персоналу, а також медичних формувань і санітарно-транспортних засобів»; див. також статтю 42(1) ЖК(I): «Відмітний прапор Конвенції може бути піднято лише над такими медичними формуваннями й установами, які мають право на її захист, і лише за згодою військової влади».
180. Annex I to Protocol Additional I to the Geneva Conventions of 1949 : Regulations concerning identification, as amended on 30 November 1993, URL: <https://archive.ph/nlo3e> (Дата звернення: 20.09.2024); Protocol additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Adoption of an Additional Distinctive Emblem (Protocol III), 8 December 2005, (2007). International Humanitarian Law Databases, URL: <https://archive.ph/JHC00> (Дата звернення: 20.09.2024).
181. Основні завдання Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Державна служба України з надзвичайних ситуацій, URL: <https://web.archive.org/web/20220413034907/https://dss.gov.ua/en/diyalnist-sluzhbi> (Дата звернення: 20.09.2024).
182. Polyakov, L., (2023). Ukrainian civil defence is integral to the response to Russia's invasion. Austrian Strategic Policy Institute, URL: <https://web.archive.org/web/2024052014930/https://www.aspistrategist.org.au/ukrainian-civil-defence-is-integral-to-the-response-to-russias-invasion/> (Дата звернення: 20.09.2024).
183. Порівняно з ЖК(IV), яка порушує питання цивільної оборони на окупованих територіях, ДП(I) розширює захист цивільної оборони, гарантуючи її діяльність скрізь, а не лише на окупованих територіях. Детальніше див.: Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC. paras. 2323-2325.
184. Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, para. 2413: «Насправді, щоб бути визнаними як організації цивільної оборони, вони повинні бути призначені й присвячені виключно завданням цивільної оборони». Цей вираз потребує пояснення. Виключне призначення або присвяченість не означає необмеженості у часі. Хоча тут це не зазначено, але це може мати тимчасовий характер. Насправді, у доповіді Комітету II зазначено, що йдеться про організації, «які призначені й присвячені таким завданням лише на обмежений період, навіть якщо цей період є відносно коротким, за умови, що вони призначені або присвячені виключно цим завданням протягом цього періоду».
185. Стаття 61 ДП(I).
186. Стаття 62(1) і (3) ДП(I).
187. ICRC, (2001). Civil Defense in International Humanitarian Law, URL: https://web.archive.org/web/20240911085844/https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/civil-defence-in-ihl.pdf (Дата звернення: 20.09.2024). Детальніше див.: Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, paras. 2440-2441, 2459: «Як чітко випливає з доповіді Комітету II, було висловлено побажання вказати, що члени персоналу цивільної оборони насамперед «захищаються як цивільні особи за цим Протоколом», і як такі вони захищаються, зокрема, положеннями, включеними до Розділу I Частини IV; потім вони більш конкретно охоплюються статтями 61-66, які, таким чином, доповнюють, хоча і не замінюють, загальні положення... Це нагадування про загальний захист, яким користуються члени цивільних організацій цивільної оборони як цивільні особи, означає, що немає необхідності згадувати про те, що вони не повинні ставати об'єктом нападу, або, як це, зокрема, рекомендувалося в проєкті 1973 року, вони не повинні піддаватися умисному нападу. 13 Як зазначалося вище, положення Частини IV, Розділу I, зокрема статті 51 (Захист цивільного населення), є тими, які фактично застосовуються в цьому відношенні... Таким чином, об'єкти цивільної оборони підпадають під дію тих самих правил, що й інші цивільні об'єкти, 31 і ефективність їхнього захисту значною мірою залежить від їхньої віддаленості від будь-яких військових об'єктів... Більше того, в цьому відношенні ці об'єкти можна порівняти з іншими об'єктами, які мають право на розміщення розпізнавального знака, такими як медичні об'єкти та об'єкти культурного призначення. Як і медичні об'єкти, вони також мають подібні положення, що визначають, коли право на захист припиняється, і як це має відбуватися».
188. Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, para. 2415: «Таким чином, особовий склад цивільної оборони може призначатися поперемінно для виконання завдань цивільної оборони та інших завдань, але лише за двох умов: з одного боку, такі інші завдання не повинні завдавати шкоди противнику; якщо це так, то такий особовий склад, ймовірно, втратить право на захист, навіть якщо він знову виконуватиме завдання цивільної оборони; з іншого боку, такий особовий склад користується захистом – і правом на використання знака цивільної оборони – лише під час виконання завдань цивільної оборони».
189. Supra note. 22. Див. також: Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, paras. 2422, 2649: «З іншого боку, тоді стало необхідним уточнити, що спеціальний захист, передбачений Розділом VI (Цивільна оборона) Частини IV, надається персоналу лише тоді, коли він зайнятий виключно виконанням завдань цивільної оборони».
190. Стаття 65 ДП(I).
191. Елементи злочинів, Стаття 8(2)(b)(xxiv). Елементи злочинів є одним з основних правових документів МКС, який «допомагає Суду в тлумаченні та застосуванні статей 6, 7, 8 і 8 bis» (як передбачено статтею 9 Римського статуту). Triffterer, O., and Ambos K., (2016). The Rome Statute of the ICC: A Commentary. Hart Publishing, 3rd edition, paras. 754, 756, pp. 506-507; Dörmann K., (2003). Elements of war crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: sources and commentary. Cambridge University Press, pp. 351-360.
192. Triffterer, O., and Ambos K., (2016). The Rome Statute of the ICC: A Commentary. Hart Publishing, 3rd edition, para. 754, p. 507; Dörmann K., (2003). Elements of war crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: sources and commentary. Cambridge University Press, p. 361.
193. Annex I to Protocol Additional I to the Geneva Conventions of 1949: Regulations concerning identification, as amended on 30 November 1993, Chapter V. International Humanitarian Law Databases, URL: <https://archive.ph/nlo3e> (Дата звернення: 20.09.2024).
194. Стаття 66(3) ДП(I) та Додаток I до Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року: Положення, що стосуються ідентифікації, зі змінами від 30 листопада 1993 року, Розділ V, URL: <https://archive.ph/nlo3e> (Дата звернення: 20.09.2024). Детальніше див.: Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, paras. 2658-2659, 2669: «По-друге, необхідність показувати знак і носити посвідчення особи на окупованих територіях і в районах, де ведуться бойові дії, а також обов'язок носити знак і посвідчення тільки під час місій, присвячених виключно завданням цивільної оборони, свідчать на користь виняткового і постійного – або принаймні довгострокового – призначення такого персоналу для виконання завдань цивільної оборони, у всякому разі, на таких територіях і в таких районах, щоб уникнути будь-якої плутанини».
195. Йдеться про те, що положення ДП(I) не впливають на спеціальний режим, що надається акредитованим військовим кореспондентам ЖК(III), а тому такий спеціальний режим продовжує залишатися в силі в повному обсязі. Див. детальніше, Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, para. 3271.
196. Стаття 79 (1-2) ДП(I). Див. також: Henckaerts, J.-M., and Doswald-Beck, L., (2005). Customary International Humanitarian Law Volume I:

- Rules, Rule 34. As for the war correspondents, див. Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, para. 3248: «Таким чином, військові кореспонденти включаються до числа тих, хто супроводжує збройні сили, фактично не будучи їхніми членами. Однак до цієї категорії належать лише ті кореспонденти, які мають спеціальний дозвіл, що дозволяє їм супроводжувати збройні сили: акредитовані кореспонденти. Посвідчення особи, видане військовою владою, допоможе їм підтвердити свій статус»; ICRC, (2017). How does IHL protect journalists? URL: https://web.archive.org/web/20240911124640/https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/handout_7_-_how_does_ihl_protect_journalists.pdf (Дата звернення: 20.09.2024).
197. Стаття 43 (3) ДП(І); Див. також: Henckaerts, J.-M., and Doswald-Beck, L., (2005). Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, Rules 5, p. 17.
  198. Sassòli, M., (2003). Legitimate Targets of Attacks under International Humanitarian Law. Cambridge: International Humanitarian Law Research Initiative, p. 9, URL: <https://www.hpcrresearch.org/sites/default/files/publications/Session1.pdf> (Дата звернення: 20.09.2024).
  199. Стаття 51(3) ДП(І): «Цивільні особи користуються захистом, передбаченим цим розділом, за винятком окремих випадків і на такий період, поки вони беруть безпосередню участь у воєнних діях». Детальніше див. Balguyallois, A. (2004). Protection des journalistes et des médias en période de conflit armé, IRRС, March 2004, Vol. 86 No. 853, pp. 37-68; оригінал французькою мовою; неофіційний переклад. Виноски опущені; Sassòli, M., (2003). Legitimate Targets of Attacks under International Humanitarian Law, p. 9, URL: <https://www.hpcrresearch.org/sites/default/files/publications/Session1.pdf> (Дата звернення: 20.09.2024).
  200. У цьому розділі звіту термін «об'єкт» використовується як взаємозамінний з терміном «ціль».
  201. Національна поліція України / 7 людей загинуло і 81 поранено внаслідок російської атаки на Покровськ [@UA_National_Police], (08.08.2023), Telegram. URL: <https://archive.ph/Z8tOI> (Дата звернення: 20.09.2024).
  202. Кухар Ростислава Петренко та менеджер ресторану Артем Степаненко обоє працювали в кафе «Карлеоне», розташованому на першому поверсі будівлі, в яку влучила перша ракета.
  203. Свідок Pkr-121.
  204. Свідок Pkr-121. Національна поліція України / Відео з нагрудних камер поліцейських на місці події в Покровську [@UA_National_Police], (11.08.2023), Telegram. URL: <https://archive.ph/CtK6d>. (Дата звернення: 20.09.2024).
  205. З 10 цивільних осіб, які загинули внаслідок другого удару, польові дослідники Truth Hounds змогли ідентифікувати 9. Детальніше див. Розділ 4. Покровськ: Обставини та відповідальність.
  206. Свідок Pkr-987.
  207. На фотографії уламків ракети, опублікованій Національною поліцією України, видно хвостову частину крилатої ракети, запущеної з ракетного комплексу «Іскандер» (ракети 9M727 / 9M728 / 9M729). Див. Національна поліція України / 7 людей загинуло і 81 поранено внаслідок російської атаки на Покровськ [@UA_National_Police], (08.08.2023), Telegram. URL: <https://archive.ph/Z8tOI> (Дата звернення: 20.09.2024).
  208. Truth Hounds, (2023). Іскандер-М vs Іскандер-К, URL: <https://web.archive.org/web/20240902104608/https://truth-hounds.org/cases/iskander-m-vs-iskander-k/> (Дата звернення: 19.09.2024).
  209. Хоча стаття 8(2)(b)(xxiv) Римського статуту застосовуватиметься до медичного персоналу (парамедиків у цій справі), її застосування до персоналу цивільної оборони (рятувальників) залежатиме від того, чи може цивільна оборона підпадати під захист статті 8(2)(b)(xxiv) Римського статуту, альтернативно до статті 8(2)(b)(i) РС.
  210. Свідок Civ-132.
  211. Свідок Civ-249; Свідок Civ-586.
  212. Свідок Civ-132.
  213. Харківська обласна прокуратура / Отже, кількість загиблих зросла до 7. Поранено 28 людей. [@prokuratura_kharkiv], (20.05.2024), Telegram. URL: <https://archive.ph/2i2Qo> (Дата звернення: 19.09.2024); Андрейковець, К., (2024). Удар по Черкаській Лозовій: кількість загиблих зросла, водолази знайшли тіло чоловіка. Бабель, URL: <https://web.archive.org/web/20240602192249/https://babel.ua/news/107274-udar-po-cherkaskiy-lozoviy-kilkist-zagiblih-zroslo-vodolazi-znayshli-tilocholovika> (Дата звернення: 20.09.2024).
  214. Свідок Civ-249; Свідок Civ-132. Див. також: Медіагрупа Накіпіло. Харків / «Як так? Це не військова база» [@nakipelovo], (19.05.2024), Telegram. URL: <https://web.archive.org/web/20240523042708/https://t.me/nakipelovo/34709> (Дата звернення: 20.09.2024).
  215. Свідок Civ-132; Свідок Civ-586; Свідок Civ-249.
  216. Truth Hounds, (2023). Іскандер-М vs Іскандер-К, URL: <https://web.archive.org/web/20240902104608/https://truth-hounds.org/cases/iskander-m-vs-iskander-k/> (Дата звернення: 19.09.2024).
  217. UN Commission of Inquiry on Syria: Unprecedented levels of displacement and dire conditions for civilians in the Syrian Arab Republic, (2020). United Nations Human Rights. N. Doc. A/HRC/43/57 (2 March, 2020), para. 25.
  218. Heyns, C., (2013). Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. United Nations. Doc A/68/382. para. 73, URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n13/473/63/pdf/n1347363.pdf> (Дата звернення: 20.09.2024).
  219. OSCE, (2022). Report of the OSCE Moscow Mechanism's mission of experts entitled 'Report On Violations Of International Humanitarian And Human Rights Law, War Crimes And Crimes Against Humanity Committed In Ukraine Since 24 February 2022' (13 April 2022).
  220. OHCHR, (2024). Report on The Human Rights Situation in Ukraine: 1 March 2024 - 3 (May 2024), para. 37, URL: <https://web.archive.org/web/20240909162457/https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/24-07-02-OHCHR-39th-periodic-report-Ukraine.pdf> (Дата звернення: 20.09.2024). Див. також: Delegation of the European Union to the United Nations in New York, (2024). EU Statement -- UN Security Council: Maintenance of International Peace and Security (Ukraine), URL: https://web.archive.org/web/20240830154351/https://www.eeas.europa.eu/delegations/un-new-york/eu-statement-un-security-council-maintenance-international-peace-and-security-ukraine_en (Дата звернення: 20.09.2024): «ООН неодноразово документувала націленість Росії на енергетичну інфраструктуру, а також використання нею так званих подвійних ударів, коли вона використовує високоточну зброю для нанесення ударів по одному й тому ж об'єкту двічі протягом короткого проміжку часу, що призводить до додаткових жертв серед цивільного населення та перших реагувальників».
  221. Henckaerts, J.-M., and Doswald-Beck, L., (2005). Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, Rules 1 and 47, pp. 3, 165-166. Див. також: Cohen, A. and Zlotogorski, D., (2021). Proportionality in International Humanitarian Law: Consequences, Precautions and Procedures. Oxford University Press, p. 136, fn. 4 посилаючись до Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, para. 1913; Henckaerts, J.-M., and Doswald-Beck, L., (2005). Rule 3: «Це слід розуміти так, що всі, хто не є цивільними особами, можуть стати мішенню. Є певні військовослужбовці, які захищені від прямого нападу. Це стосується не лише осіб hors de combat, але й певних некомпатантів, у тому числі медичного та релігійного персоналу в армії».
  222. «Hors de combat» надалі використовується у звіті як взаємозамінний синонім поняття «поранені і хворі».
  223. Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, para. 1620.
  224. Там само.
  225. Bothe, M., et al., (1982). New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentaries on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949, p. 252, para. 2.1.2.
  226. ICRC, (2016). Commentary to Article 12 of the Geneva Convention I for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, para. 1342, URL: <https://archive.ph/SWpNY> (Дата звернення: 20.09.2024): «Вирішальним критерієм для визначення того, коли особа є пораненою або хворою в розумінні статті 12 – на додаток до утримання від будь-якого акту ворожості – є те, що вона потребує медичної допомоги».
  227. Там само, п. 1344: «Було висловлено припущення, що стаття 12 стосується лише тих осіб, стан здоров'я яких настільки важкий, що вони фізично не можуть продовжувати воювати. Таке тлумачення є надто обмежувальним. Визначення, яке стосується лише медичних станів, що призводять до фізичної недієздатності, пріоритетно поранення або хворобу до стану «hors de combat», що не дає всеохоплюючого визначення поняття «поранення або хвороба «для цілей статті 12»».
  228. Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of

- 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, para. 1620. Див. також: Reitz, A.S., (2024). *Hors de combat: Clarifying the U.S. Law of War Manual*. Lieber Institute: «Відповідно до стандарту hors de combat, комбатант визнається пораненим, якщо його поранення вивели з ладу до такої міри, що він не може захищати себе. Цей стандарт hors de combat ґрунтується головним чином на статті 41 ДП І».
229. Henckaerts, J.-M., and Doswald-Beck, L., (2005). *Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, Rule 47*.
230. Pictet, J. (ed.), (1958). *Commentary on the First Geneva Convention*. ICRC, p. 134: «Значення слів «поранені і хворі» є питанням здорового глузду і доброї волі».
231. Simpson, S.W., (2006). *Shoot First, Ask Questions Later: Double-Tapping under the Laws of War*, 108 W. Va. L. Rev., p. 768. Крім того, стаття 41 (1) передбачає, що, крім утримання від будь-яких ворожих дій, комбатант, якого визнано hors de combat, не повинен намагатися втекти. Евакуація поранених з поля бою до медичних закладів не підпадає під цей виняток і не позбавляє відповідного пораненого комбатанта захисту. У будь-якому випадку, це правило про виключення втечі застосовуватиметься лише до тих, хто висловлює намір здатися в полон, і тих, хто перебуває у владі ворога (Стаття 41(2)(a-b)ДП(І)).
232. Точний переклад з англійської «воєнний злочин у формі вбивства або поранення осіб, що вибули зі строю».
233. Як вже зазначалося, хоча така стаття, безумовно, застосовується до цивільного медичного персоналу, її застосування до персоналу цивільної оборони не є однозначним.
234. Стаття 8(2)(b)(vi): Вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався; див. також стаття 8(2)(b)(i): Умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; стаття 8(2)(b)(ii): Умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не є військовими цілями; стаття 8(2)(b)(xxiv): Умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи і транспортні засоби, а також на персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;
235. Sandoz, Y., et al., (1987). *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, ICRC, para. 1605 щодо статті 41(1) ДП(І): «Ця зміна мала на меті чітко зазначити, що забороняється умисний напад на осіб hors de combat, а не просто їхнє вбивство або поранення як випадковий наслідок нападу, не спрямованого проти них як таких». Див. також: Bothe, M., et al., (1982). *New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentaries on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949*, p. 253, para 2.2.1.
236. Хоча це більше стосується контексту ближнього бою, ніж повітряних нападів, які Росія використовує для завдання подвійних ударів по Україні, все ж важливим є правовий аналіз Монтаццолі, за яким вторинний удар наноситься аби перетворити діючих військовослужбовців супротивника на осіб hors de combat, Montazzoli, M., (2021). *Down is not always out: Hors de combat in the close fight*. Lieber Institute, URL: <https://web.archive.org/web/20240607232021/https://lieber.westpoint.edu/down-not-always-out-hors-de-combat-close-fight/> (Дата звернення: 20.09.2024): «Наприклад, уявіть, що солдати нападають на ворожий бункер і стріляють у ворога, який падає всередину бункера. Солдати переконані, що конкретний ворожий боець вишлює з бою, але інші ворожі бійці продовжують вести вогонь по солдатах з того ж самого бункера. Солдати можуть застосовувати вогонь прямою наводкою, осколкові гранати, безвідкатні гвинтівки або навіть ближню авіаційну підтримку, щоб змусити бункер «замовкнути», оскільки метою їхнього нападу є ворожі бійці, які залишаються в бою, і напад відповідає принципу розрізнення – бункер і неущождені бійці всередині нього є законними цілями, а ворог hors de combat не розглядається як цивільна особа, що робить його «позаобліковим» з точки зору цілей пропорційності».
237. Цьомик, Г., (2024). Росія завдала подвійного удару по Будах на Харківщині: є загиблі та поранені. Суспільне Харків, URL: <https://archive.ph/2ZEJj> (Дата звернення: 19.09.2024).
238. Zvezdanews / Две ракеты комплекса «Искандер-М» ударили по месту стоянки железнодорожного эшелона 53-й омбр с боеприпасами в селе Буды Харьковской области [@zvezdanews], (13.07.2024), Telegram, URL: <https://web.archive.org/web/20240902105343/https://t.me/zvezdanews/146332> (Дата звернення: 19.09.2024).
239. Цьомик, Г., (2024). Росія завдала подвійного удару по Будах на Харківщині: є загиблі та поранені. Суспільне Харків, URL: <https://archive.ph/2ZEJj> (Дата звернення: 19.09.2024).
240. Харківська обласна прокуратура / За тактикою повторного удару з рф атакували ракетами селище Буді: загинули двоє людей, понад 20 травмовані [@prokuratura_kharkiv], (13.07.2024), Telegram, URL: https://web.archive.org/web/20240902132028/https://t.me/prokuratura_kharkiv/17546 (Дата звернення: 19.09.2024).
241. Застосування такої статті залежатиме від того, чи може цивільна оборона (рятувальник) підпадати під захист статті 8(2)(b)(xxiv) Римського статуту, альтернативно до статті 8(2)(b)(i) ПС.
242. Детальніше див.: Bell, C., and Pfeiffer, J., (2017). «Indiscriminate Attacks» in Lachenmann, Frauke and Wolfrum, Rüdiger (eds.), *The Law of Armed Conflict and the Use of Force*, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Thematic Series Vol. II. Oxford: Oxford University Press, p. 497, para. 2: «Різниця між невибірковими та прямими нападами на захищені об'єкти полягає в тому, що під час прямих нападів нападник умисно намагається здійснити напад на цивільне населення (→ Цивільне населення в збройному конфлікті), тоді як невибірковий напад передбачає, що нападник байдужий до того, чи є об'єктом нападу цивільне населення, чи ні, → цивільні об'єкти чи військові об'єкти».
243. Стаття 51(4-5) ДП(І).
244. Daniele, L., (2023). *A lethal misconception, in Gaza and beyond: disguising indiscriminate attacks as potentially proportionate in discourses on the laws of war*. EjilTalk!, URL: <https://web.archive.org/web/20240618102712/https://www.ejiltalk.org/a-lethal-misconception-in-gaza-and-beyond-disguising-indiscriminate-attacks-as-potentially-proportionate-in-discourses-on-the-laws-of-war/> (Дата звернення: 20.09.2024).
245. Human Rights Council, (2015). *Report of the detailed findings of the Independent Commission of Inquiry on the 2014 Gaza Conflict*, UN Doc. A/HRC/29/CRP.4, T 215 (June 24, 2015), pp. 62–62, para. 226, URL: https://www.ineu.org/wp-content/uploads/2015/06/A_HRC_CRP_4.pdf (Дата звернення: 20.09.2024).
246. ICTY, (2003). *Prosecutor v. Stanislav Galic*, IT-98-29-T, Trial Judgement, 5 December 2003, para 57, URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2003/en/40194> (Дата звернення: 20.09.2024); ICTY, (2007). *Prosecutor v. Milan Martić*, IT-95-11-T, Trial Judgement, 12 June 2007, paras 69, URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2007/en/91909> (Дата звернення: 20.09.2024). Методи та засоби ведення війни, що застосовуються, слід розглядати в кожному конкретному випадку окремо, див. докладніше: ICTY, (2000). *Prosecutor v. Tihomir Blaškić*, IT-95014-T, 2 March 2000, paras. 501, 512, URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2000/en/19490> (Дата звернення: 20.09.2024): «Судова палата дійшла висновку, що винуватці нападу хотіли зачепити саме мусульманське цивільне населення, виходячи з використаної зброї. «Бєбі-бомби» насправді є «саморобними мінометами» 1128 , якими важко точно керувати. Оскільки їхня траєкторія є «неправильною» і нелінійною, вони, швидше за все, влучать у невійськові цілі. У цьому випадку ця сліпа зброя була спрямована на Старий Вітез, де вона вбила і поранила багато мирних жителів-мусульман 1130. Вони також завдали значної матеріальної шкоди цивільному населенню»; ICTY, (2004). *Prosecutor v. Tihomir Blaškić*, № IT-95-14-A, Appeals Judgement, 19 July 2004, paras. 463-464, 466, URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2004/en/40041> (Дата звернення: 20.09.2024): Однак Апеляційна палата скасувала висновки Судової палати МТКЮ: «...Апеляційна палата вважає, що судовий розгляд і додаткові докази не доводять поза розумним сумнівом, що напад був спрямований проти мусульманського цивільного населення або його майна в Старому Вітезі, або що апелянт віддав наказ про використання «бєбі-бомб» проти мусульманського цивільного населення або його майна в Старому Вітезі, або що він віддав наказ про напад, усвідомлюючи значну ймовірність того, що «бєбі-бомби» будуть використані проти мусульманського цивільного населення або його майна під час нападу». Водночас Апеляційна палата постановила, що «немає необхідності вирішувати, чи є, в загальних рисах, використання «бєбі-бомб» незаконним».
247. ICTY, (2003). *Prosecutor v. Stanislav Galic*, IT-98-29-T, Trial Judgement, 5 December 2003, para. 387, URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2003/en/40194> (Дата звернення: 20.09.2024). Див. також, там само, para. 60: «Судова палата вважає, що деякі явно непропорційні напади можуть дати підстави для висновку, що цивільне населення було фактично об'єктом нападу. Це має визначатися в кожному конкретному випадку у світлі наявних доказів».
248. У справі Мартіча МТКЮ постановив, що застосування некерованої зброї високої дисперсності М-87 Орґап, яка використовує касетну бомбу, не здатну вражати конкретні цілі, в густонаселених цивільних районах, таких як Загреб, призведе до значних жертв серед цивільного населення. Далі МТКЮ повторив: «зокрема, з огляду на харак-

- теристици М-87 «Оркана» та широкомасштабний характер нападу, Судова палата вважає, що обстріл становив широкомасштабний напад, спрямовану проти цивільного населення Загреба»; ICTY, (2007). Prosecutor v. Milan Martić, IT-95-11-T, Trial Judgement, 12 June 2007, paras 69, 463, 469, 472, URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2007/en/91909> (Дата звернення: 20.09.2024). Див. також: ICTY, (2000). Prosecutor v. Kupreškić, IT-95-16-T, Trial Judgement, 14 January 2000, para. 513, URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2000/en/91846> (Дата звернення: 20.09.2024): Щодо невідомих нападів, МТКЮ постановив, що «не підлягає сумніву, що, як мінімум, велика кількість жертв була б серед комбатантів. Необхідно підкреслити священний характер обов'язку захищати цивільне населення [...] Навіть якщо буде доведено, що мусульманське населення Ахмічі не було повністю цивільним, а складалося з деяких озброєних елементів, все одно не існувало б жодного виправдання широкомасштабним і невідомим нападам на цивільне населення».
249. International Criminal Court, (2014). Situation in the Democratic Republic of the Congo in the case of The Prosecutor v. Germain Katanga, Judgment pursuant to article 74 of the Statute, ICC-01/04-01/07-3436-ENG, 7 March 2014, para. 802, URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2015_04025.PDF; див. також: Triffterer, O., and Ambos, K., (2016). The Rome Statute of the ICC: A Commentary. C.H. Beck/Hart/Nomos, München/Oxford/Baden-Baden, 3rd edition, p. 361, para. 203; International Criminal Court, (2019). Situation in the Democratic Republic of the Congo in the case of The Prosecutor v. Bosco Ntaganda, Judgment, ICC-01/04-02/06, 8 July 2019, para. 921, URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_03568.PDF: У справі Нтаганди Судова палата МКС підтвердила, що «застосування зброї, яка за своєю природою має невідомий дію, в районі, де перебувають цивільні особи, може становити напад, спрямований на цивільне населення або окремих цивільних осіб».
250. International Criminal Court, (2014). Situation in the Democratic Republic of the Congo in the case of The Prosecutor v. Germain Katanga, Judgment pursuant to article 74 of the Statute, ICC-01/04-01/07-3436-ENG, 7 March 2014, para. 802, URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2015_04025.PDF (Дата звернення: 20.09.2024) див. також: Triffterer, O., and Ambos, K., (2016). The Rome Statute of the ICC: A Commentary. C.H. Beck/Hart/Nomos, München/Oxford/Baden-Baden, 3rd edition, p. 361, para. 203.
251. Daniele, L., (2023). A lethal misconception, in Gaza and beyond: disguising indiscriminate attacks as potentially proportionate in discourses on the laws of war. EjiI:Talk!, URL: <https://web.archive.org/web/20240618102712/https://www.ejiltalk.org/a-lethal-misconception-in-gaza-and-beyond-disguising-indiscriminate-attacks-as-potentially-proportionate-in-discourses-on-the-laws-of-war/> (Дата звернення: 20.09.2024).
252. Мається на увазі «directly», тобто особи hors de combat умисно обрані як об'єкт нападу.
253. Стаття 8(2)(b)(xxiv) Римського статуту: Умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи, транспортні засоби, а також на персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями.
254. Corn, G. S., and Culliver, A., (2017). Wounded Combatants, Military Medical Personnel, and the Dilemma of Collateral Risk (December 13, 2016). Georgia Journal of International and Comparative Law, 45 (3), p. 448, URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2884854> (Дата звернення: 20.09.2024).
255. Стаття 57(2)(a)(iii) ДП(І).
256. Стаття 8(b)(iv) Римського статуту.
257. «Передбачає» не означає, що нападник має прямий умисел.
258. Daniele, L., (2023). A lethal misconception, in Gaza and beyond: disguising indiscriminate attacks as potentially proportionate in discourses on the laws of war. EjiI:Talk!, URL: <https://web.archive.org/web/20240618102712/https://www.ejiltalk.org/a-lethal-misconception-in-gaza-and-beyond-disguising-indiscriminate-attacks-as-potentially-proportionate-in-discourses-on-the-laws-of-war/> (Дата звернення: 20.09.2024).
259. Cohen, A. and Zlotogorski, D., (2021). Proportionality in International Humanitarian Law: Consequences, Precautions and Procedures. Oxford University Press, p. 178, з посиланням на статтю 57 ДП(І).
260. Daniele, L., (2023). A lethal misconception, in Gaza and beyond: disguising indiscriminate attacks as potentially proportionate in discourses on the laws of war. EjiI:Talk!, URL: <https://web.archive.org/web/20240618102712/https://www.ejiltalk.org/a-lethal-misconception-in-gaza-and-beyond-disguising-indiscriminate-attacks-as-potentially-proportionate-in-discourses-on-the-laws-of-war/> (Дата звернення: 20.09.2024).
261. Там само.
262. Заява професора Антоніо Кассезе у справі «Раед Мохаммад Ібрагім Матар та ін. проти Авраама Діхтера», колишнього директора Служби загальної безпеки Ізраїлю, Окружний суд США, Південний округ Нью-Йорка, 05. Civ. 10279 (WHP), рішення від 2 травня 2007 року, с. 6-7, п. 26-27, URL: <https://archive.ph/lbE5i> (Дата звернення: 20.09.2024). Див. також: Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, para. 1963: «Наприклад, якщо 10-тонна бомба використовується для знищення однієї будівлі, неминуче, що наслідки будуть дуже масштабними і знищать або пошкодять сусідні будівлі, в той час, як менш потужної ракети було б достатньо, щоб зруйнувати цю будівлю. Існують також методи, які за своєю природою мають невідомий характер, наприклад, отруєння колодязів».
263. Alexander, S., (2017). Double-Tap Warfare: Should President Obama Be Investigated for War Crimes?, 69 Fla. L. Rev. 261. p. 271, URL: <https://scholarship.law.ufl.edu/flr/vol69/iss1/7> (Дата звернення: 20.09.2024): «Це ключова відмінність між подвійними ударами та їхніми аналогами: хоча можна стверджувати, що одна ціль або кілька цілей можуть бути настільки цінними, що втрати серед цивільного населення від першого удару пропорційні військовій перевазі, отриманій від знищення цілі, ця аргументація більше не витримує критики, коли другий або третій удар наноситься по тій самій точці, і велика кількість цивільних осіб та інших некомбатантів заздалегідь передбачувано вбивається».
264. Означає «безпілотний літальний апарат».
265. Corn, G. S., and Culliver, A., (2017). Wounded Combatants, Military Medical Personnel, and the Dilemma of Collateral Risk (December 13, 2016), pp. 456-457, URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2884854> (Дата звернення: 20.09.2024); Cohen, A., and Zlotogorski, D., (2021). Proportionality in International Humanitarian Law: Consequences, Precautions and Procedures. Oxford University Press, p. 76.
266. Bothe, M., et al., (1982). New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentaries on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949, p. 253, para 2.2.1.: «Пункт 1 захищає особовий склад hors de combat від нападів, спрямованих на нього. Він не захищає їх від неумисних супутніх ушкоджень, що виникають внаслідок нападів на законні військові об'єкти, які можуть знаходитися поблизу них. Випадкове вбивство або поранення таких осіб через їхню присутність серед комбатантів, які беруть участь у бойових діях, або в безпосередній близькості від них, вогнем, спрямованим проти останніх, не дає справедливих підстав для скарг, але будь-які очікувані супутні втрати особового складу не повинні бути надмірними порівняно з очікуваною військовою перевагою»; Gillard, E.C., (2018). Proportionality in the Conduct of Hostilities The Incidental Harm Side of the Assessment. Chatham House. pp. 29-30 URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-12-10-proportionality-conduct-hostilities-incident-harm-gillard-final.pdf> (Дата звернення: 20.09.2024); Bartels, R., (2013). Dealing with the Principle of Proportionality in Armed Conflict in Retrospect: The Application of the Principle in International Criminal Trials. Israel Law Review, 46, pp. 305-306, URL: <doi:10.1017/S0021223713000083> (Дата звернення: 20.09.2024); Corn, G. S., and Culliver, A., (2017). Wounded Combatants, Military Medical Personnel, and the Dilemma of Collateral Risk (December 13, 2016), pp. 457-459, 463, 466-473, URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2884854> (Дата звернення: 20.09.2024); Cohen, A., and Zlotogorski, D., (2021). Proportionality in International Humanitarian Law: Consequences, Precautions and Procedures. Oxford University Press, p. 76; Lederman, M., (2016). A quick response to John Merriam on proportionality and military medical personnel. Just Security, URL: <http://web.archive.org/web/20240902143832/https://www.justsecurity.org/31909/quick-response-john-merriam-proportionality-military-medical-personnel/> (Дата звернення: 20.09.2024); Meier, M.W., (2024). The Principle of Proportionality in the DoD Law of War Manual. Just Security, URL: <http://web.archive.org/web/20240902155027/https://www.justsecurity.org/91319/the-principle-of-proportionality-in-the-dod-law-of-war-manual/> (Дата звернення: 20.09.2024).
267. Sandoz, Y., et al., (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC, paras. 2216, 2213.
268. Cohen, A. and Zlotogorski, D., (2021). Proportionality in International Humanitarian Law: Consequences, Precautions and Procedures. Oxford University Press, p. 60. Принцип пропорційності МГП закріплений у кількох статтях ДП(І). У нашому контексті становить інтерес стаття 51(5)(b) і, особливо, стаття 57(2)(a)(iii).

269. ICRC. Survey on Practice relating to Rule 14: Proportionality in Attack, URL: <https://archive.ph/jiWgi> (Дата звернення: 20.09.2024). Наприклад, посібники з права збройних конфліктів деяких держав підтримують застосування правила пропорційності до осіб hors de combat, тоді як посібники багатьох інших держав цього не роблять. Див. посібники кількох держав, які підтримують таке застосування: Lederman, M., (2016). A quick response to John Merriam on proportionality and military medical personnel. Just Security, URL: <http://web.archive.org/web/20240902143832/https://www.justsecurity.org/31909/quick-response-john-merriam-proportionality-military-medical-personnel/> (Дата звернення: 20.09.2024), з посиланням на ICRC. Survey on Practice relating to Rule 14: Proportionality in Attack, URL: <https://archive.ph/jiWgi> (Дата звернення: 20.09.2024). Див. також: Philippine's Air Power Manual, (2000): «Завжди застосовується головний об'єднуючий принцип, який полягає в тому, що важливість військової місії (військова необхідність) визначає, на основі збалансованого судження (пропорційність), ступінь допустимої супутньої або випадкової шкоди, завданої особі або об'єкту, які інакше були б захищені».
270. Lederman, M., (2016). A quick response to John Merriam on proportionality and military medical personnel. Just Security, URL: <http://web.archive.org/web/20240902143832/https://www.justsecurity.org/31909/quick-response-john-merriam-proportionality-military-medical-personnel/> (Дата звернення: 20.09.2024), з посиланням на Опитування МКЧХ щодо практики застосування Правила 14: Пропорційність під час нападу, URL: <https://archive.ph/jiWgi> (Дата звернення: 20.09.2024).
271. ICRC, (1952). Commentary to Article 12 of the Geneva Convention I for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, URL: <https://archive.ph/8hBT1> (Дата звернення: 20.09.2024).
272. ICRC, (2016). Commentary to Article 12 of the Geneva Convention I for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, para. 1357, URL: <https://archive.ph/SWpNY> (Дата звернення: 20.09.2024).
273. Там само, para. 1355-1356.
274. Meron, T., (2000). The Humanization of Humanitarian Law. The American Journal of International Law, 94(2), pp. 239-78, URL: <https://doi.org/10.2307/2555292> (Дата звернення: 20.09.2024), зі сторінки 2.
275. З англійської «reasonable attacking commander».
276. Corn, G. S., and Culliver, A., (2017). Wounded Combatants, Military Medical Personnel, and the Dilemma of Collateral Risk (December 13, 2016), p. 456, URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2884854> (Дата звернення: 20.09.2024).
277. Там само.
278. General Counsel of the Department of Defense, (2023). Department of Defense Law of War Manual, June 2015 (Updated July 2023), pp. 451-452, rule 7.3.3.1, URL: <https://media.defense.gov/2023/Jul/31/2003271432/-1/-1/0/DOD-LAW-OF-WAR-MANUAL-JUNE-2015-UPDATED-JULY%202023.PDF> (Дата звернення: 20.09.2024 р.).
279. Corn, G. S., and Culliver, A., (2017). Wounded Combatants, Military Medical Personnel, and the Dilemma of Collateral Risk (December 13, 2016), pp. 468-469, URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2884854> (Дата звернення: 20.09.2024).
280. Див. також: Bartels, R., (2013). Dealing with the Principle of Proportionality in Armed Conflict in Retrospect: The Application of the Principle in International Criminal Trials, pp. 305-306, URL: doi:10.1017/S0021223713000083 (Дата звернення: 20.09.2024).
281. Верховна Рада України / Дружня Польща стикнулася з масштабними повеннями [@verkhovnaradaukrainy], (16.09.2024), Telegram, URL: <https://archive.ph/C4MRs> (Дата звернення: 22.09.2024).
282. Україна допоможе Словенії подолати наслідки руйнівних повеней, (2023). Державна служба України з надзвичайних ситуацій, URL: <https://dsns.gov.ua/uk/news/ostanni-novini/ukrayina-dopomoze-sloveniyi-podolati-naslidki-ruyivnix-povenei> (Дата звернення: 22.09.2024).
283. Богданок, О. (2023). «Команда, яка виїхала, має практичний досвід у пошуку людей під завалами» – ДСНС про допомогу Туреччині. Суспільне Новини, URL: <https://archive.ph/pXoAq> (Дата звернення: 22.09.2024).
284. Міжнародні пошуково-рятувальні операції. Державна служба України з надзвичайних ситуацій, URL: <https://dsns.gov.ua/mizhnarona-diyalnist/mizhnarodni-poshukovo-ryatuvalni-operaciyi> (Дата звернення: 22.09.2024); У яких країнах українські рятувальники допомагали ліквідувати наслідки стихійних лих, (2024). Слово і Діло, URL: <https://archive.ph/rQHRZ> (Дата звернення: 22.09.2024).
285. Рятувальники МНС доправили гуманітарний вантаж постраждалому від землетрусів індонезійському народу, (2006). Державна служба України з надзвичайних ситуацій, URL: <https://dsns.gov.ua/uk/news/ostanni-novini/1436> (Дата звернення: 22.09.2024).
286. Кабінет Міністрів України, (2022). Постанова від 16 вересня 2022 р. № 1040 Про надання гуманітарної допомоги Федеративній Демократичній Республіці Ефіопія та Федеративній республіці Сомалі. Урядовий портал. URL: <https://archive.ph/VXBze> (Дата звернення: 22.09.2024).